

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

KÜRESELLEŞMENİN ULUSAL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Emrah GÜLEŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

KÜRESELLEŞMENİN ULUSAL KİMLİK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Emrah GÜLEŞ

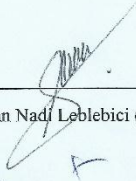
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2014

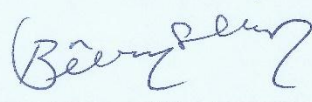
KABUL VE ONAY

Emrah Güleş tarafından hazırlanan “Küreselleşmenin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri” başlıklı bu çalışma, 11 Şubat 2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Doğan Nadî Leblebici (Başkan)

Doç. Dr. M. Murat Erdoğan (Danışman)

Prof. Dr. Vedat Işıkhan

Doç. Dr. Bican Şahin

Dr. Ruhtan Yalçın

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ...3. yıl sürcyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11 Şubat 2014

Emrah Güleş

TEŞEKKÜR

Öncelikle aileme, maddi ve manevi katkılarından, beni desteklemeleri ve bana inanmalarından ötürü teşekkürlerimi sunarım. Özellikle anneme, diğer her şeyin yanında, tezin yazımı için uygun koşulların oluşmasına yönelik çabaları ve yardımları için şükran borçluyum.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında gösterdikleri katkılar nedeniyle Prof. Dr. Doğan Nadi Leblebici ve tez danışmanım Doç. Dr. M. Murat Erdoğan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Öğr. Gör. Dr. Ruhtan Yalçınmer'e, yol gösterici fikirlerini benimle paylaştığı; çalışma esnasında her türlü yardımları ve destekleri için değerli dostum Arş. Gör. Dilek Çelik ve Gizem'e ayrıca teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

GÜLEŞ, Emrah. *Küreselleşmenin Ulusal Kimlik Üzerindeki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Çalışmanın ana amacı, küreselleşme ve ulusal kimlik arasındaki ilişkinin geniş kapsamlı etkilerini araştırmaktır. Bu çalışma, üç ayaklı bir analiz temelinde kurulmuştur. İlk bölüm, çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesini tanıtmaktadır. Bu bölüm, esas olarak küreselleşmenin farklı kavramsallaştırmalarına odaklanmaktadır. Bundan sonra, ulusal kimlik ve ulus-devlet konusundaki ana bakış açıları yorumlanmaktadır. İkinci bölümde, küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları incelenmektedir. Buna ek olarak, bu bölüm, önde gelen küreselleşme kuramları üzerinde yoğunlaşır. Bu çalışmanın sonuç bölümü, ilk olarak, modernite ve postmodernite boyunca aldığı anlamlarla ilişkili olarak kimliğin bağlamını inceler. İkinci olarak, küreselleşmenin hem ulus-devletler hem de ulusal kimlikler üzerindeki etkisi bağlantılı olarak açıklanır.

Anahtar Kelimeler

Küreselleşme, ulusal kimlik, ulus, ulus-devlet

ABSTRACT

GÜLEŞ, Emrah. *The Effects of Globalization on National Identity*, Master's Thesis, Ankara, 2014.

The major aim of this study is to examine the comprehensive effects of the relation between globalization and national identity. This study introduces a threefold analysis. The first chapter introduces the conceptual and theoretical framework of the study. This chapter primarily focuses on diverse conceptualizations of globalization. Afterwards, major perspectives on national identity and nation-state are also being interpreted. In the second chapter; economical, political and cultural dimensions of globalization are examined. In addition, this chapter also focuses on the leading theories of globalization. The concluding third chapter of this study, firstly, examines the context of identity by reference to its meanings throughout both modernity and postmodernity. Secondly, the effects of globalization on both national identities and nation-states are being explained respectively.

Key Words

Globalization, national-identity, nation, nation-state

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KÜRESELLEŞME VE ULUS ...5	
1.1.KÜRESELLEŞME.....	5
1.1.1.Küreselleşme Tanımları.....	6
1.1.2.Küresel Akışlar ve Küreselleşme Olgusunun Genel Hatları.....	17
1.1.3.Küreselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci.....	19
1.2.ULUSAL KİMLİĞİN YAPI TAŞLARI OLARAK ULUS-DEVLET VE ULUS...28	
1.2.1.Modern Ulus-Devlet.....	29
1.2.1.1.Devletin Tanımı.....	29
1.2.1.2.Modern Ulus-Devletin Oluşumu.....	31
1.2.2.Ulus.....	36
1.2.2.1.Ulus ve Etnisite.....	38
1.2.3.Ulusların Oluşumu.....	40
İKİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME: BOYUTLAR VE KURAMLAR 61	
2.1.KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI.....	61

2.1.1.Ekonomik Küreselleşme.....	61
2.1.1.1.Ekonomik Küreselleşmenin Tarihi.....	62
2.1.1.2.Ekonomik Küreselleşmenin Boyutları.....	68
2.1.2.Kültürel Küreselleşme.....	71
2.1.2.1.Kültürel Homojenleşme Olarak Kültürel Küreselleşme.....	73
2.1.2.2.Kültürel Farkçılık Yaklaşımı.....	75
2.1.2.3.Kültürel Farklılaşma Olarak Kültürel Küreselleşme.....	79
2.1.3.Siyasi Küreselleşme.....	88
2.2.KÜRESELLEŞME KURAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	89
2.2.1.Dünya-Sistemi Kuramı.....	89
2.2.2.Küresel Kapitalizm.....	94
2.2.3.Ağ Toplumu.....	95
2.2.4.Modernitenin Sonucu Olarak Küreselleşme.....	97
2.2.5.Küresel Kültür Kuramları.....	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KÜRESELLEŞMENİN ULUSAL KİMLİĞE ETKİLERİ..	103
3.1.KÜRESELLEŞME VE ULUSAL KİMLİKLER.....	103
3.1.1.Kimlik Kavramı.....	103
3.1.1.1.Modernleşme ve Kimlik.....	106
3.1.1.2.Postmodern Kimlik Algısı.....	109
3.1.1.3.Küreselleşme ve Kimlik.....	111
3.1.2.Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Ulusal Kimlikler.....	114
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	131

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	:Aktaran
APEC	:Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü
ASEAN	:Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
bkz.	:Bakınız
EU	:Avrupa Birliği
FDI	:Doğrudan Dış Yatırım
GATT	:Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF	:Uluslararası Para Fonu
NAFTA	:Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TCC	:Ulus-ötesi Kapitalist Sınıf
TNP	:Ulus-ötesi Pratikler
WTO	:Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

İçerisinde bulunduğumuz çağ birçok olasılığı içerisinde barındırdığı hissini yaratıyor. Yeni medya, ulaşım ve iletişim teknolojileri, sınırların arasında ve üzerinde, farklı türlerde sürekli olarak oluşup dağılan şebekeler ve etkileşim noktalarıyla hayatlarımızı derinden etkilemeye devam ediyor. İmajların, paranın, çevre sorunlarının, bilginin, terörün ve insanların giderek daha fazla sınırların ötesine aktığı bir dünyada giderek daha fazla kontrol edilemezlik durumu gündeme geliyor. Bu olasılıkların, bağlantıların ve akışların yoğunluğu ve çokluğu, bir “Küresel Çağ”da (Albrow, 1996) yaşadığımız veya böyle bir noktaya ulaşmakta olduğumuz –ki terim olarak “küreselleşme” de böyle bir süreci ima eder- konusunda pek çok araştırmacı ve bilim insanını ikna etmiş gözüküyor. Buna rağmen, bahsettiğimiz görüş içerisinde farklı noktalara yapılan vurgularla derin ayrılıklar içeren açıklamaların yanında, küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığına (Rosemberg, 2008), ya da olgunun bir mitten ibaret olduğuna (Hirst ve Thompson, 2007) dair tezler de tartışmalarda kendine önemli yer edinmektedir.

Küreselleşme, oldukça yoğun bir şekilde kullanımda olmasına rağmen, kendisine çoğunlukla başvuranlar arasında dahi sıklıkla anlamı belirsiz olan bir terimdir (Reich, 1998:4). “Hiçbirimizin tam olarak anlamadığı, ancak hepimizin hayatlarında derin etkilerle kendini hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekteyiz” (Giddens, 2000: 19). Ancak açıklaması ne kadar zor ya da muğlak olursa olsun, bu olguya ilgi gün geçtikçe artarak devam etmekte ve küreselleşme literatürü her geçen gün karmaşıklaşmayı sürdürmektedir.

Küreselleşmenin karmaşıklığı ve çeşitliliği, “onun ideal tip sınıflandırmalara uysalca uymasını engellemektedir. Bu küresel değişim süreçleri çok çeşitli olmakla kalmayıp onunla karşılaşan herkes tarafından farklı deneyimlenmektedir” (Robins, 2008: 289-90). Buradan yola çıkan küreselleşme araştırmacıları, olguyu disiplinlerarası ya da ‘disiplinler-üstü’ bir yaklaşımla incelemek gerektiğini ortaya koyarlar (Özyurt, 2005: 21). Böylece, küreselleşme çalışmaları sırasında akılda tutulmayı gerektiren en önemli özellik, onun çok boyutlu ve karmaşık bir süreç olmasıdır. Dolayısıyla, küreselleşmeyle ilişki yapılacak tanımlar, ister istemez muğlaklık ve eksiklik barındırdığı gerekçesiyle eleştirilmeye açık olacaktır. Bizim bu çalışmadaki amacımız küreselleşmenin kültürel

boyutuyla daha çok ilişkili olduğundan, –diğer boyutlarının önemini göz ardı etmeden ve manzaranın dışına çıkarmadan- küreselleşmenin kültürel boyutuna çalışmada daha ayrıcalıklı bir konum verilecektir.

Küreselleşme, günlük hayatımızda sıkça karşılaştığımız bir kavram olarak özellikle son 20-30 yıldır popüleritesini koruyor. Çoğu alanda tartışmalarımızda kullandığımız bu kavramın tanımını yapmadan önce, Bauman’ın ifade ettiği gibi, küreselleşmenin literatürdeki her tanımının onu daha da bulanıklaştırdığını belirtmeliyiz (2012:7-8):

Bütün moda sözcükler benzer bir kaderi paylaşıyor: Şeffaflaştırdıklarını iddia ettikleri deneyimler ne kadar çok olursa, sözcüklerin kendisi o kadar bulanıklaşır. Dirsekleriyle itip yerine geçtikleri ne kadar çok ortodoks hakikat varsa, o ölçüde tartışılmaz kurallar halini alırlar. Kavramın başlangıçta yakalamaya çalıştığı türden insani pratikler gözden kaybolur; terimin ‘doğru anlamış’ görüldüğü şey artık ‘doğru’dur, ‘önümüzde duran dünya’nın niteliğidir; ve terim, sorgulama muafiyeti ister. ‘Küreselleşme’ de bu kuralı bozmamıştır.

Buna ek olarak, Manfred Steger, küreselleşmeyi farklı disiplinlerden bakarak, kendi alanının dışında kalan boyutlarını önemsizleştirme eğiliminde olan araştırmacılardan bahseder. Steger, küreselleşme konusundaki tartışmalar bağlamında, küreselleşmeyi farklı alanlardan inceleyen araştırmacıları, file karşılaştıran kör araştırmacıları anlatan eski bir Budist anlatısına benzetir. Fili göremedikleri için ne olduğunu dokunarak anlamaya çalışan kör araştırmacılar, her biri filin farklı yerlerine dokunarak onu açıklamaya çalışırlar. Dolayısıyla hepsi kısmen haklıdır, ancak “ortak yanlışları, küreselleşme gibi karmaşık bir olguyu, kendi uzmanlık alanlarına karşılık gelen tek bir alana indirgeme biçimindeki dogmatik girişimleridir” (Steger, 2013: 32-3). Scholte ise bu karmaşıklığı şöyle ifade eder:

“Küreselleşme”[...] oldukça ağır yüklü bir kelime haline geldi. İnsanlar bu nosyonu, oluşmakta olan bir enformasyon çağı, devletin geri çekilmesi, geleneksel kültürlerin ölümü ve postmodern bir çağın gelişi dahil hemen hemen her iddia edilen çağdaş toplumsal değişimle bağlantılandırmışlardır. Normatif kapsamda, bazı insanlar ‘küreselleşme’yi ilerleme, refah ve barışla bağlantılandırmıştır. Öte yandan, diğerleri içinse bu kelime mahrumiyet, felaket ve belayı hatırlatmaktadır. Hiç kimse tarafsız değil. Çoğumuzun kafası karışık (Scholte, 2000: 14).

Steger’in kör araştırmacılar ve fil örneğindeki durum, Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton’un eserinde de belirtilir. Küreselleşme konusunda bu kadar fazla görüş olmasının sebebi, olgunun şu beş boyutu üzerindeki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır: (a) kavramsallaştırma, (b) nedensel dinamikler, (c) sosyo-ekonomik sonuçlar, (d) devlet gücü ve yönetim için içerdikleri, (e) tarihsel yörünge (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999:10-14). Dolayısıyla bizim küreselleşmeye hangi

noktalardan baktığımız ve onun dinamiklerini açıklamaya girişirken seçeceğimiz izlekler, onun bizim için ifade ettiklerini ve bizim onu nasıl tanımladığımızı belirleyecektir. Bu durum, Garret Wallace Brown'un (Brown, 2008) *Globalization is What We Make of it* (Küreselleşme Biz Ondan Ne Anlayırsak Odur) isimli makalesinde ifadesini bulur.

Küreselleşme sürecinde önemli tartışma konularından biri de, ulusal kimliklerin bu süreçten nasıl etkilendikleridir. Günümüzde siyasi alandaki hareketlerin ve çatışmaların temel eksenlerinden birini kimlik sorunu oluşturmaktadır. 1789 Fransız İhtilali'yle birlikte bütün dünyaya yayılan ulus-devletler ve bunların vatandaşlarına sağladıkları ulusal kimlikler, kapsayıcı nitelikleriyle türdeş topluluklar oluşturmaya yönelmişlerdir. Siyasi ve kültürel nitelikleriyle ulusların, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kolektif kimlikler içerisindeki ayrıcalıklı konumlarını kaybettiklerine dair bir tartışma ortamı oluşmaya başlamıştır.

Yaşadığımız küreselleşme süreçleri, bütün boyutlarıyla, ulus kimliklerinin sağlayıcıları olan ulus-devletlere büyük oranda etki etmektedir. Ekonomi, siyaset ve kültür alanlarında ulus-devletin bir dizi küresel-yerel baskı unsurlarıyla karşılaştığı ve egemenliğinin büyük bölümünü kullanabilme kapasitesinde ciddi bir azalma yaşadığı, günümüzde küreselleşme tartışmaları bağlamında üzerinde durulan konulardan birini oluşturmaktadır. Ancak durum gerçekten bu şekilde mi geliyor? Eğer geliyorsa, bu durum ulusal kimlikler açısından ne ifade etmektedir? Tezimizde işte bu sorulara cevap arayışı içerisinde olacağız. Bu bağlamda ulus-devlet olgusunu da konuyla bağlantılı olarak inceleyeceğiz.

Bu tez çalışması için nitel (qualitative) araştırma yöntemleri kullanılmış olup, çalışma, ikincil kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Konuyla ilgili önde gelen isimler ve farklı yaklaşımları içeren literatür taramasının ardından bu yaklaşımların incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu yapılırken, belirli noktalarda konuya ilişkin kendi konumumuzun ortaya konmasına yönelik yorumlamalara başvurulmuştur. İlk bölüm, küreselleşme ve ulus olgularının kavramsal çerçevelerini sunmaya ayrılmıştır. İlk bölümün birinci kısmında küreselleşmeye getirilen farklı yaklaşımları incelemeye ve bu doğrultuda küreselleşmenin genel hatlarını belirlemeye; aynı zamanda, bu yaklaşımların uzantıları olarak farklı açıklanan küreselleşmenin tarihsel sürecini ortaya koymaya yönelik bir

çalışma yürütülecektir. İkinci kısmı ise ulus olgusunu, ulus-devletle beraber ele almaya ayrılmıştır. Bu noktada devletlerin yanında farklı toplumsal ve tarihsel koşulların, ulusların oluşumundaki rolleri değerlendirilmiştir. Konumuz kapsamında Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson ve Anthony Smith'in görüşlerinin üzerinde özellikle daha detaylı olarak durulmuştur.

İkinci bölümün ilk kısmı, küreselleşme süreçlerinin farklı boyutlarda nasıl işlediğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu noktada ekonomik, kültürel ve siyasi küreselleşme boyutlarının incelenmesiyle birlikte, özellikle daha tartışmalı alan olan kültürel boyutundaki farklı yaklaşımlar detaylı şekilde ele alınmıştır. Bunun nedeni olarak, konumuz kapsamında kültürel küreselleşme olgusunun daha öncelikli bir araştırmaya konu olması gerekliliği gösterilmiş; bu durumun, kültürel boyutu, küreselleşme süreçlerinde birincil önemi haiz bir yapıda ele aldığımız anlamına gelmediği belirtilmiştir. Bu yaklaşımları incelerken, bir yandan kendi konumumuzu da ortaya koyarak küreselleşmenin kültürel homojenleşme demek olmadığı, farklılıklar yoluyla işlediği yönünde bir duruş benimsedik. Bu bölümün ikinci kısmında, küreselleşmenin önde gelen kuramlarının genel bir tanıtımı amaçlanmıştır. Beş farklı başlık altında incelenen bu kuramlar, önde gelen isimlerinin görüşleri çerçevesinde ele alınmış ve değerlendirmeleri yapılmıştır.

Son bölüm, küreselleşme olgusunun, geride kalan üç bölümde anlatılanların oluşturduğu bir çerçeve içerisinde, ulus kimliklerini etkileyip etkilemediği, eğer etkilediyse ne şekilde etkilediğinin açıklanmasına ayrılmıştır. Bu bağlamda, genel olarak kimlik kavramının açıklanması ve kimlik olgusunun tarihsel değişim süreçlerinin takibine girilmiştir. Daha sonra küreselleşmenin, ulus kimliklerinin ana sağlayıcıları olan ulus-devletler üzerindeki etkileriyle birlikte, küreselleşme sürecinde patlama yaşayan bireysel kimliklerin değişen yapılarının ulus kimliklerine etkilerini açıklamak hedef alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KÜRESELLEŞME VE ULUS

1.1.KÜRESELLEŞME

İfade edilmeli ki, küreselleşmenin tanımına ulaşılrken seçilen yollara göre, ulaşılan tanımlar ve yoğunlaşılan alanlar değişmektedir. Küreselleşme ekonomik bir olgu olarak ele alındığında, altı çizilen noktalar üretim araçları, değişim, dağıtım ve tüketimdir. Çoğunlukla Neo-liberal ideolojinin dünyada yayılıp yayılmadığı, bir dünya pazarının varlığı ya da yokluğu ve ulus-ötesi bağlantıların sıklıkla ulus-devletleri aşan ve onların yerini alan bir şekilde bu pazardaki önemli aktörler haline gelip gelmedikleri şeklinde tartışmalar görülür. Küreselleşme siyasi bir olgu olarak incelendiğinde, iktidarın uygulanışı, güç kullanma, gözetleme ve insanlar ve bölgeler üzerindeki kontrol başlıca inceleme konusudur. Kültürel bir olgu olarak ele alındığında ise günlük pratikler, kitle iletişimi, yüz yüze iletişim yoluyla sembolik etkileşimler ve kültürel uygulamalar merkezi bir konum teşkil eder. Bu yaklaşımın içerisinde yoğunlaşan küresel bilinçlilik (Robertson R. , 1992), düşünümsellik¹ (Giddens, 2010; Beck, 2011; Lash & Urry, 1994), risk algıları (Beck, 2011), kimlik mücadelesi ve toplum gibi konular önemli yer tutar (Stohl, 2005:231). Bütün bu farklı alanlar içerisinde ve bu alanlar arasında birbirine zıt olan yaklaşımların bulunabileceğini belirtmeliyiz.² Disiplinlerin arasında değişen pozisyonlar, her bir disiplinin kendi içerisinde farklı konumlandırılmış görüşlerle birleşerek küreselleşme açıklamalarının çoklu yapısını oluşturmaktadır.

Küreselleşme teriminin kullanımının sıklaşması ve küreselleşmenin bir olgu olarak araştırılması çalışmaları 1980'lerin başları, hatta ortalarında meydana çıkıp 1980'lerin ikinci yarısıyla beraber patlama yaşamıştır (Robertson, 1992:8). Bu noktadan itibaren

¹ İngilizce "reflexivity" sözcüğü, Türkçe'ye çevrilmiş kitapların bazılarında "dönüşümlülük" (Beck, Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, 2011), bazılarında ise "düşünümsellik" olarak geçmektedir. Özyurt'un çalışmasında (Özyurt, 2005) bu kelime "düşünümsellik" olarak alınmış. Biz de, bağlama uygun olduğunu düşündüğümüz için (özellikle "reflexive modernity" kavramının, modernliğin kendi üzerine bilinçli bir düşünme eylemine girmesi olarak açıklamasına bakacak olursak (Giddens, 2010: 39-46)) düşünümsellik kelimesini, İngilizce "reflexivity" kelimesinin karşılığı olarak kullanacağız.

² Küreselleşmeye farklı yaklaşımların detaylı açıklanması, bu çalışmada yapılamayacak kadar detaylı ve geniştir. Konuyla ilgili kapsamlı araştırma için bkz. Held ve McGrew, 2010 *Globalization/Anti-Globalization: Beyond The Great Divide*, Cambridge, Polity Press ve Held & McGrew, 2008, 'Giriş: Büyük Küreselleşme Tartışması', *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* içinde, s.7-71

küreselleşme literatürü önlemez görüntüsüyle çoğalmaya devam etmektedir. İçerisinde bulunduğumuz dünyayı kültürel, ekonomik, siyasal vb. birçok boyutundaki karmaşık ilişkileriyle birlikte anlamlandırma yolunda -her ne kadar farklı algılar ve bakış açılarıyla yürüse de- küreselleşme olgusunun uzun bir süre daha gerek günlük hayat gerek akademik tartışmalarda merkezi bir konumda olmayı sürdüreceğini ileri sürebiliriz.

1.1.1.Küreselleşme Tanımları

Küreselleşme konusundaki bütün bu kafa karışıklığına rağmen, olgunun bizim çalışmamızda kullanabileceğimiz bir tanımının yapılması olanaksız değildir. Nitekim, olgunun bu karmaşıklığını ve muğlaklığını ortaya koyan araştırmacıların her biri küreselleşmenin benzer ve farklı yönleri olan tanımlarına ulaşmışlardır. Farklı tanımların yanında, benzer vurgular da bulunmaktadır. Küreselleşmenin bu çalışmada kullanabileceğimiz bir tanımının yapılabilmesi için, öncelikle bu farklı tanımları ortaya koymamız gerekiyor. Ancak önce, terimin literatürdeki kullanımının nasıl geliştiğini açıklamak faydalı olacaktır.

Küreselleşme kavramının etimolojik kökenine baktığımızda, İngilizce ‘globalization’ kelimesinin Latince ‘globus’dan türediğini görürüz. Latince ‘glob’ küre, ‘globus terra’ yer küre olarak geçmektedir (Başkaya, 2005:325). Küreselleşme kavramı ilk kez 1961 yılında *Webster’s Third New International Dictionary of English Language Unabridged*’de kullanılmıştır (Stohl, 2005:262; Sarıtaş, 2006:389). Ancak küreselleşme kavramının daha sonraları popülerlik kazanmasına yol açan durum Marshall McLuhan’ın 1960’lı yıllarda yazmış olduğu *Explorations in Communication* (1960), *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man* (1962) ve *Understanding Media: The Extensions of Man* (1994) eserlerinde kullanmış olduğu “küresel köy” benzetmesidir. McLuhan’ın kullandığı anlamıyla “küresel köy”, elektronik hale gelen iletişim teknolojilerinin sağladığı hızlı iletişim vasıtasıyla oluşan “karşılıklı bağımlılığın, dünyayı küresel bir köy imajıyla tekrar yaratması” (McLuhan, 1962:31) ve “merkez-çevre yapısının³ mekanikleşmiş parçalarının organik bir bütün halinde tekrar

³ Orijinal metinde “center-margin structure” olarak geçen kısım “merkez-çevre yapısı” olarak benim tarafımdan çevrilmiştir.

toparlanmasıyla tecrübe ettiği”, yeni dünyadır (McLuhan, 1994:93). O’na göre, o tarihte yaşanan bu teknolojik hızlanma “merkezden çevrelere yavaş bir patlama olmaktan ziyade, ani bir içe doğru patlama ve aynı zamanda mekan ve işlevlerin birleştirilmesidir” (McLuhan, 1994:92-3). Ne var ki McLuhan bu terimi iletişim alanında ve özel olarak medya alanında kullandığından, terime olan ilgi iletişim alanıyla sınırlı kaldı (Özyurt, 2005:22). Yine de Robertson, bize McLuhan’ın yorumunun, medya trendlerinde yansımaları bulup onları şekillendirdiğini gösterir (Robertson, 1992:8-9).

George Modelski, küreselleşmeyi “birden fazla dünya toplumunun tek bir küresel sistem içinde bir araya getirilmesi süreci” olarak ifade ederken (Modelski, 2008:75), küreselleşmenin kültürel boyutunu öne taşıyan Roland Robertson, bir kavram olarak küreselleşmeyi “hem dünyanın sıkışması hem de bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması” olarak tanımlar (Robertson, 1992:8). Robertson, dünyanın “tekleşmesi” (unicity) yönündeki eğilimlerin önlemez olduğu görüşündedir (Robertson, 1992:26). Bolay da benzer bir vurguyla küreselleşmenin bir çeşit dünyalı olma veya dünyalılaşma hareketi olduğundan bahseder (Bolay, 2002:58). Önemli küreselleşme teorisyenlerinden bir diğeri Malcolm Waters ise verdiği tanımda benzer noktalara işaret eder (Waters, 2001:5): “Coğrafyanın ekonomi, siyasi, sosyal ve kültürel düzenlemelerdeki sınırlamalarının geri çekildiği, insanların bu geri çekilişin farkında oldukları ve buna göre davrandıkları bir toplumsal süreç”.

Sosyolog Anthony Giddens ise küreselleşmeyi “uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” şeklinde açıklar (Giddens, 2010:63). Giddens, böylesi yerel oluşumların, “onları biçimlendiren çok uzak ilişkilerin tam tersi doğrultusuna” yönelebilecekleri için, bahsedilen sürecin diyalektik bir yapısının olduğunu ifade eder (Giddens, 2010:63). Böylece Giddens’in tanımında küreselleşmenin, aynı zamanda bir yerelleşme sürecini de ima ettiğini –daha sonra detaylandırılacağı üzere- belirtmekle yetinelim.

John Tomlinson ise küreselleşme tanımına “karmaşık bağlantılılık” (complex connectivity) olarak açıkladığı terim yardımıyla katılmaktadır. Bu kavramla anlatılmak istenen, “küreselleşmenin modern yaşamı karakterize eden, hızla gelişen ve giderek

yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına işaret ettiğidir” (Tomlinson, 2004:12). Tomlinson, “bu bağlantıların birbirinden farklı birkaç biçimde var olduğuna” dikkat çeker. Bu bağlantılar, çok boyutlu ve karşılıklı olarak “bireyler ve topluluklar arasında dünya çapında artan toplumsal-kurumsal ilişkiler, ulusal sınırlar arasında malların, bilginin, insanların ve pratiklerin giderek artan bir biçimde ‘akışı’, teknolojik gelişmelerin sağladığı uluslararası hızlı hava gibi daha ‘somut’ bağ kurma biçimleri ve elektronik iletişim sistemlerinin tam anlamıyla ‘birbirine bağlanmışlığını’” ifade eder (Tomlinson, 2004:13).

Bauman, bu “karmaşık bağlantılılık”ta daha çok karmaşıklığı görür. Tüm modern çağ boyunca düzenin, “kontrolü elde tutma” fikriyle açıklanmasına alıştığımızı, ancak küreselleşme fikrinin taşıdığı en derin anlamın, “dünya meselelerinin belirsiz, ele avuca sığmaz ve kendi başına buyruk doğası olduğu” ve “bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğu”, bir başka ifadeyle “yeni dünya düzensizliği”nin bir başka adı olduğunu ileri süren Bauman’a göre küreselleşme, yerini aldığı başka bir fikirden, evrenselleşme fikrinden de köklü biçimde ayrılmaktadır (Bauman, 2012:62-4). Böylesi bir düzensizliğin oluşumu konusunda farkındalığın meydana gelmesi ise, büyük ölçüde Soğuk Savaş’ın bitmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa Bauman’a göre, komünist bloğun çökmesinden daha önce de “işlerin küresel gidişatının olumsal, aksi ve başına buyruk doğası namevcut değildi”, ancak “dünya güçleri arasındaki dengenin büyük enerji ve düşünce kuvveti isteyen günlük yeniden üretimi bunu gözlerden saklıyordu. Güç politikası, dünyayı bölerek, zihinlerdeki bütünlük imgesini uyandırdı” (Bauman, 2012:63). İki kutuplu dünyanın aradan çekilmesiyle beraber dünya artık bütünlük arz etmemeye başlamıştır: “Dünya şimdi daha çok, kestirilmesi güç yerlerde peydah olan, kimsenin nasıl durdurulacağını gerçekten bilmediği ivmeler kazanan dağınık ve oransız güçlerin bir arenasına benziyor” (2012:63).

Küreselleşme tanımlarına yön veren bir kavram olarak “zaman-mekan sıkışması”nı (time-space compression) ortaya atan David Harvey bu terimle, zaman ve mekanın nesnel niteliklerinde meydana gelen köklü değişimlerin, “dünyayı görüş tarzımızı, bazen çok kökü biçimlerde değiştirmek zorunda bırakabileceğini” ifade eder (Harvey, 2010:270). Harvey, “sıkışma” terimini kullanmasının sebebini, “kapitalizmin tarihine hayatın hızındaki artışın vurduğu damga” ve “mekansal engellerin dünya sanki

üzerimize çökermişçesine aşılması” olarak ortaya koyar. Mekanı katederken harcanan zaman, kapitalizmin gelişmeye başladığı 1500’lü yıllardan 1960’lara kadar tam 70 kat azalmıştır. 1500-1840 yılları arasında ulaşım için kullanılan atlı arabalar ve yelkenli gemilerin en yüksek ortalama hızı saatte 16 kilometreyken, bu rakam 1850-1930 yılları arasında buharlı lokomotiflerle saatte 100 kilometreye ve buharlı gemilerle saatte 60 kilometreye yükselmişti. 1950’lerde pervaneli uçaklar saatte 160-640 kilometre arasında değişen hızlarla seyahat edebiliyorken, 1960’lı yıllarda ise jet yolcu uçakları sayesinde saatte 800-1100 kilometre hızla seyahat edebilmek mümkün olmuştur (Harvey, 2010:270-1).

Ulaşım araçlarının bu muazzam gelişmesinin yanında, anlık iletişim sağlayan telefon, internet, bilgisayar gibi teknolojilerin ortaya çıkması fiziksel yakınlığın önemini büyük ölçüde azaltmıştır. Radyo, video ya da dijital sinyal girdi ve çıktı kavramları, insanların ve nesnelerin hareketleriyle ilişkilendirilen ve “mekanın genişlemesi” yoluyla geleneksel olarak dağıtılanların yerini almaktadır (Virilio, 1997:56). “Bu andan itibaren, insanlar fiziksel engeller ya da zamansal mesafeler tarafından ayrılamazlar. Bilgisayar terminalleri ve video monitörleri arayüzleriyle birlikte, burası ve orası arasındaki ayırım artık hiçbir şey ifade etmez” (Virilio, 1991:13). Benzer şekilde Manuel Castells de “akışların mekanının yerlerin mekanının yerini almasından” bahseder. Bununla anlatmak istediği, “temel hedeflerini gerçekleştirmek için herhangi bir yerin karakteristiklerine bağlı olmayan asimetrik değiş tokuş şebekelerindeki güçlü örgütlerin işlevsel mantığının yayılmasıdır” (Castells, 1989:348). Genel olarak, mekanın öneminin teknolojik imkanlarla beraber azalmasına ve mekana bağlı olmayan yapılanmaların yükselmesine vurgu yapılmaktadır. Juris de internetin ve dijital ağların, Castells’in bahsettiği “akışların mekanı”nı oluşturmadaki önemine vurgu yapar (Juris, 2008:353-4):

Önemli ölçüde artan hızı, esnekliği, bilgi akışlarına küresel bir ulaşım sağlaması ve her uzaklıkla gerçek zamanlı bir iletişim kurulmasına imkan tanınmasıyla dijital ağlar, çağdaş ağ-temelli toplumsal biçimlerin ortaya çıkışı için teknolojik altyapının oluşumunu sağlar [...] uzak mesafelerdeki toplulukların karşılıklı etkileşimlerini sürdürmesine imkan tanır [...] Bu tür hareketler, interneti teknolojik bir mimari olarak kullanmak, yerel, bölgesel ve küresel düzlemlerde kullanılır...

Keohane ve Nye Jr., 70’lerde sıklıkla kullanılan “karşılıklı bağımlılık” terimi gibi, 90’larda “küreselleşme” teriminin sürekli kullanıldığını söyledikten sonra küreselleşme ve küreselcilik arasında yaptıkları ayırımla, küreselleşmeyi, bir şeylerin arttığını ifade

ettiği için tercih etmediklerini, bunun yerine artıp azalabilen bir durumu ifade edebilecek küreselcilik terimiyle tanımlamalarına başladıklarını belirtirler. Karşılıklı bağımlılık bir durum ifade etmektedir ve en azından ekonomik açıdan artıp azalabilmektedir. Buna karşın küreselcilik, bir çeşit karşılıklı bağımlılık olmakla birlikte, iki ayırt edici özelliği mevcuttur. Birincisi, “küreselcilik bağlantı şebekelerini (çoğul ilişkileri) ifade eder, tekil bağlantıları değil. Birleşik Devletler ve Japonya arasında ekonomik ve askeri karşılıklı bağımlılıktan bahsederiz, küreselcilikten değil. ABD Japonya karşılıklı bağımlılığı küreselciliğin bir parçasıdır, kendisi değil” (Keohane ve Nye Jr., 2008:97-8). İkinci olarak, bu ilişki şebekelerinin bölgesel değil, kıtalararası mesafelerde işlemesi gerektiğini öne sürülür. Keohane ve Nye Jr., Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton’ın (1999) izinden giderek “kalın” ve “ince” küreselleşme terimlerini kullanırlar ve tarihsel süreçte hacim ve yoğunluk açısından geniş etkileri olmayan “ince” küreselcilik süreçleri olsa da çağdaş küreselciliğin giderek daha “kalın” hale geldiğini iddia ederler. (Keohane ve Nye Jr., 2008:100) Onlara göre, giderek kalınlaşan bu süreçler, şebekelerin yoğunluklarının artışına, bireysel bağlantıların yanında şebekeler ve şebekeler arası karşılıklı bağlantıları da yansıtan ve mesaj süratinden çok temas yoğunluğunun işlevi olan “kurumsal sürat”in artışına ve son olarak ulus-ötesi katılımın artışına neden olmaktadır (2008:100-6)

Scholte ise küreselleşmeyle ilgili 4 farklı algıyı şöyle sıralar: (a) Uluslararasılaşma olarak küreselleşme, (b) Liberalleşme olarak küreselleşme, (c) Evrenselleşme olarak küreselleşme ve (d) Batılılaşma olarak küreselleşme (Scholte, 2000:44-6). Scholte’ye göre ise küreselleşmenin kavramsallaştırılması, küreselleşmeyi bir alandan/yerden bağımsızlaşma veya insanlar arasındaki ilişkilerin alansal-üstü seviyeye doğru gittikçe artarak yönelmesi olarak tanımlar. “Bu kullanımda küreselleşme, toplumsal mekanın doğasındaki geniş kapsamlı bir değişime işaret eder” (Scholte, 2000:46). Sayılan önceki dört küreselleşme kullanımı ise, toplumsal mekanın alansalcı inşasını gerektirir. Yani bu tanımlar, “toplumun haritasının sadece ve tamamen alansal olduğunu varsayarlar” (Scholte, 2000:47). Fakat Scholte’nin dikkatimizi çekmek istediği konu, (ülke topraklarını içeren) “alanın, küreselleşen dünyada hala çok önemli olduğu, ancak artık coğrafyamızın tamamını oluşturmadığıdır” (Scholte, 2000:46).

Küreselleşme kavramının bir diğer tanımında (Held vd., 1999:15) kavramın “ilk ve öncelikli olarak sınırlar üstündeki toplumsal, siyasal ve ekonomik eylemlerin

esnemesini; öyle ki, dünyanın bir bölgesindeki karar ve eylemlerin, kürenin uzak bölgelerindeki bireyler ve topluluklar için önemli hale gelebileceğini ima ettiği” belirtilir. Aynı çalışmada küreselleşmenin tatmin edici bir tanımına ulaşılabilmenin yolu olarak karşılıklı bağımlılığın, etkileşim ve akışların kalıplarının *yoğunlaşmasına*; küresel etkileşim ve süreçlerin *hızlanmasına* ve *genişlemesine*; ve böylece yerel ve küresel olanın derin bir dolayımınmayla ilişkilendirilip en yerel olayların bile muazzam küresel sonuçlar doğurabilecek *etkiler* bırakabileceğine gönderme yapılmasının zorunlu olduğu savlanır⁴ (Held vd., 1999: 15). Bu noktalardan hareket eden düşünürler şöyle bir küreselleşme tanımı önerirler: “Toplumsal ilişkiler ve işlemlerin uzamsal örgütlenmesinde bir dönüşüm ihtiva eden, -genişlikleri, yoğunlukları, hızları ve etkileri bağlamında değerlendirildiklerinde- kıta-ötesi ya da bölgeler arası eylem akışları ve ağları, etkileşimi ve iktidar uygulamaları üreten bir süreç (ya da süreçler kümesi)” (Held vd., 1999:16).

Manfred Steger, küreselleşmenin dört farklı karakteristik özelliğini sıralarken olguyu biraz daha somutlaştırmamıza yardım edecektir. İlk olarak küreselleşme, “geleneksel siyasi, kültürel ve coğrafi sınırları giderek aşan yeni toplumsal ağların ve faaliyetlerin yaratılmasını ve mevcut olanların çoğaltılmasını içermektedir” (Steger, 2013:27). Örnek olarak El-Cezire televizyonu gibi uydu haber şirketlerinin ortaya çıkması, ağ oluşumlarının profesyonelleşmesi, “teknolojik yenilikler ve siyasi kararların bileşimi yoluyla mümkün hale gelmiş” olup, “bunlar, sınırları dar düzenlemelerin ötesine uzanan yeni toplumsal düzenlerin ortaya çıkmasına imkan vermektedir” (2013:27). İkinci olarak, “toplumsal ilişkilerin, faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesi ve yayılması”, küreselleşmenin bir başka özelliğidir (2013:29). Gerek finans ve ticaret, gerekse toplumsal açıdan bu kapsamın genişlemesi süreci, aralarında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Sınır Tanımayan Doktorlar, Uluslararası Af Örgütü, Dünya Ekonomik Forumu, Microsoft, McDonald’s ya da Coca Cola gibi pek çok bölgesel ya da küresel kuruluş, şirket ya da birlik olan oluşumları da içine almaktadır (2013:29). Üçüncüsü, “küreselleşme, toplumsal mübadelelerin ve faaliyetlerin yoğunlaşması ve ivme kazanmasını beraberinde getirir” (2013:30). Bu noktada internetin bilgiyi anında denecek bir hızda bir yerden başka bir yere gönderebilme özelliği öne çıkmaktadır. “Bir

⁴ Bu dört element, küreselleşmenin “uzam-zamansal” (spatio-temporal) boyutları olarak adlandırılır (Held vd., 1999:16).

uzamsal sürekliliğin uç noktaları” olarak “yerel” ve “küresel”, aralarına “ulusal” ve “bölgesel”i de almakta ve birbirlerinin görünüşte karşıtı olan süreçlerin her biri, bir diğerini ifade etmektedir (Steger, 2013:30). Son olatak, “karşılıklı toplumsal ilişkilerin ve bağımlılıkların meydana gelmesi, yayılması ve yoğunlaşması sadece nesnel, maddi düzeyde ortaya çıkmamaktadır” (2013:31). Bireylerin, coğrafi sınırların ve uzaklıkların giderek önemini yitirdiğine ilişkin farkındalıkları, küresel bir bütünün parçası oldukları yönünde bir bilincin oluşmasına da katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, küresel karşılıklı bağımlılığa ilişkin sürekli deneyimlenen kalıplar, giderek güçleneerek, insanların bireysel ve ortak kimliklerini yavaş yavaş değiştirip dünya üzerinde eylemde bulunma tarzlarını etkileyebilirler (2013:31).

Steger (2013:31), belirlediği bu özelliklerden sonra küreselleşmeyi “dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesi” olarak tanımlar.

Ulrich Beck, ulus-ötesiciliğin “o olduğu kadar bu da” mantığının, ulusçuluğun “ya o ya da bu” mantığıyla bakıldığında giderek daha az anlamlı hale gelen küresel durumları anlamlandırmakta daha başarılı olduğu bir dönemi tanımlarken bahsettiği kuşkusuz küreselleşmedir (Beck, 2003:20). Beck, küreselleşme (globalization), küresellik (globality) ve küreselcilik (globalism) kavramları arasında bir ayrıma gider. O’na göre küreselcilik, “dünya piyasasının siyasal eylemi yok ettiği ya da yerini aldığı görüşüdür” (Beck, 2009:171). Küreselciliğin, küreselleşmenin çok boyutluluğunu sadece ekonomik boyuta indirgediğini; diğer boyutlarından bahsettiği durumlarda ise bunu sadece onları piyasanın etkisi altına yerleştirerek yaptığını öne sürer. Siyasetin değişik alanlardaki - yasal, toplumsal, ekolojik- koşulları belirlemekteki öncü rolü terk edilir ve böylece küreselcilik “Almanya gibi devleti, toplumu, kültürü, dış politikası ile karmaşık bir yapının bir şirketin işletildiği gibi işletilebileceğini ima eder” (Beck, 2009:171). Bir diğer kavram olan küresellik ise, “kapalı alanlar nosyonunun aldatıcı olması anlamında, uzun bir süreden beri bir dünya toplumu içerisinde yaşıyoruz demektir” (Beck, 2009:172). Dünya toplumu, ulus-devlet politikalarını aşan ve artık bu politikalarla belirlenemeyecek olan sosyal ilişkilerin bütünüdür. Bu noktada, ulusal devlet politikalarının yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Küreselleşme ise: “iktidarın, yönelimlerin, kimliklerin ve ağların görünümünü değiştirerek ulus-ötesi aktörlerin

egemen ulus-devletlerin altlarını oydukları ve bu devletlerin krizle karşılaştıkları süreçleri belirtir” (Beck, 2009:172). Beck, içinde bulunduğumuz küreselliğin tersine çevrilemeyeceğini öne sürerken, buna saydığı sekiz unsurun engel olacağını belirtir (Beck, 2009:173):

- (1) Küresel finans ağları piyasası ve ulus-ötesi şirketlerin artan gücü kadar uluslararası ticaretin büyüyen yoğunluğu ve coğrafi genişlemesi.
- (2) Haberleşme ve iletişim teknolojilerindeki devam eden devrimler.
- (3) İnsan hakları için evrensel talepler - demokrasi ilkesi(ne sahte bağlılık).
- (4) Küresel kültür endüstrilerinden imaj akışı.
- (5) Ulus-ötesi aktörlerin, (şirketler, hükümet dışı örgütler, Birleşmiş Milletler) hükümetlerle birlikte, güç ve sayı olarak arttığı, ulus-sonrası, çok merkezli dünya politikasının doğuşu.
- (6) Dünya yoksulluk sorunu.
- (7) Çevresel tahrip sorunu.
- (8) Kültürler arası çatışmalar.

Bütün bunların ışığında Beck, küreselliği, “bundan sonra, gezegenimizde olan hiçbir şeyin sadece yerel bir olay olmaması demektir” şeklinde ifade eder (2009:173). Ulrich Beck’in bu ayrımını kabul eden Sarıbay (2004:19) ise, küreselleşmeyi bir “sistem” olarak tanımlar: “Bu sistem, anlamlı bir *iletişimle*, kapitalist politik ekonominin vücut verdiği yönde, başta kültür ve politika olmak üzere çeşitli alt-sistemler şeklinde birbirine düğümlenmiş bir *ağ* olarak mevcuttur” (Sarıbay, 2004:xii). Küreselleşmeyi, modernitenin bir ironisi olarak gören Sarıbay, bu düşüncesini moderniteden beklenenler ile küreselleşmenin getirdikleri arasındaki zıtlıklarla açıklar. O’na göre, moderniteden beklenen homojenlik/standardizasyon, konformizm (uyma) ve kurallılık (düzen) olguları; küreselleşme süreci içerisinde gerçekleşen heterojenlik, başkaldırı ve kuralsızlıkla (kaos) beraber ironik bir şekilde ters yüz edilmiştir (Sarıbay, 2004:35). Ancak bu noktada, Sarıbay’ın moderniteyi “koşulsal olarak aşılmış görünen öğeler ile ikame edilmiş öğelerin gizli bir aradılığı” olarak tanımladığını ve modern olanın kendisi dahil her şeyi geçici hale getirip aynı zamanda hep yeniyle özdeşleştiğini (Sarıbay, 2004:34-5) göz önüne alırsak, esasen küreselleşmenin, modernite veya modern çağdan sonra gelen bir dönemselleştirme içerisinde ele alınmaması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Albrow (1996:80) ise, modernite teorisyenlerinin büyük anlatılarının, başka bir çağa girmemize asla izin veremeyeceğini ve onlara göre geleceğin geçmiş eğilimlerle bir

süreklilik taşıması gerektiğini belirtir. Diğer taraftan, en azından bir çağın bittiğine dair kafa yoran postmodernistlerin eleştirilerini kabul ettiğimiz takdirde, yeni bir anlatı için bir zemin bulamayacağımızı ileri sürer. O'na göre, böyle bir yeni çağın kuramsallaştırılmasındaki kanıtlar, felsefi ya da sosyolojik eserlerden çok, göz önünde duran günlük yaşam tecrübelerinde aranmalıdır (Albrow, 1996:80): “1980’lerin sonu ve 1990’ların başları, ‘küresel’ ve bağlantılı terimlerin kullanımının patladığına tanıklık etmiştir. Terimin kullanımı pazarlama, iş tanımı, hedef tanımı, gazetecilik ve kitap başlıklarında yaygındır. Bu bile kendi başına bir kavramsal kaymaya işaret eder”. Albrow, küreselleşmeyi, soyut bir kavram olarak modernite ve onunla bağlantılı gördüğü ulusa bir tehdit olarak ortaya koyar (1996:81):

Modernin türediği hiçbir maddesel nesne ya da toplumsal bütünlük yoktur, bunun içindir ki, eğer moderniteyi vurgulayan bir toplumsal aktörü anlamak istiyorsak, ulus-devlete ve kapitalist örgütlenmeye dönmek zorunda kalırız. Böylece, ulusun ve modernin neden bağlı kavramlar olduklarını ve eşit derecede küreselleşmenin ikisine birden eşzamanlı olarak nasıl bir tehdit olduğunu görebiliriz.

Beck (2009) gibi küreselleşme, küresellik ve küreselcilik kavramları arasında bir ayrım da giden Albrow, soyut bir kavram olarak küreselliğin, alansal anlamda ulusal olanın hem ötesine geçtiğini hem de onun içerisine girdiğini söyler. Küresellik, “modernin zaman yönünü” belirlenemez olan “mekansal bir referansla değiştirir”. Küreselcilik ise “değerleri insandan maddesel göndergelere doğru merkezlesztirirken, milliyetçiliğin tikelciliğini azaltacak şekilde işlev görür” (1996:81). Akılcılık ve yeniliğe verilen değeri, insanlar arasındaki açık ve pragmatik iletişim ve doğayla etkileşimle değiştirir. Küreselcilikten bahsedebilmemiz için, insanların dünyayı bir bütün olma doğrultusunda görebilmeleri ve referans noktası olarak küreyi alan değerleri benimsemeleri gerektiğini ortaya koyan Albrow, böylesi bir görüşün, küresel ekoloji, doğal kaynaklar ve sürdürülebilir kalkınma üzerine yoğunlaşan yeşil hareketi örneğinde vücut bulduğundan bahseder. (1996:83). Küreselcilik, sağlıktan kadın ve insan hakları mücadelelerine kadar her alana nüfuz etmiştir. “Bu şekilde” der Albrow (1996:84):

(*Küreselcilik*) evrenselci prensiplere ve uluslararası ahenk ve barış nosyonlarına dayanan daha eski modern hareketlerle birleşmiştir. Evrenselcilik, özellikle insan hakları alanlarında hayati olan, her yerde ve zamanda doğru olan prensiplere inanç, ve uluslararasılık, insanlık camiasına olan inanç, modernliğin yayılmasındaki ana bileşenlerdi. Ancak ikisi de, küreselciliğin daha sonraki maddesel vurgularına kıyasla sıklıkla göstermelik ve gerçekdışı görünen soyut idealizm olduğu kadar iyimser bir ilerlemecilik içeriyordu. Kürenin sınırlılığı ve özellikle piyasa ve iktidar gibi küresel güçlerin gerçeklikleriyle karşılaştıkları zaman, daha eski hareketler, yeniden dağıtım, yardımlar, uluslararası kurumlardaki sapmaları düzeltme ve daha genel olarak küresel bir düzlemde özel çıkarları kovalamak için

daha pragmatik ve doğrudan dahil olunan mücadelelerin içerisinde soğurulmuştur. Küre, her türden hareket için gerçek çerçeve ve uygulama alanı olmuş, bununla ilişkili olarak ise değerlerin ve yaklaşımların bölgesel ve yerel tanımlamaları artmıştır. Bu çerçevede, küresel hareketler, küresel seviyede işleyen kurumların hem karşılığı olmuş hem de bunları etkilemeyi amaçlamışlardır.

Görüldüğü gibi, Beck ve Albrow'un küreselciliğe bakışları farklılık arz etmektedir. Beck (2009), küreselciliği, küreselleşmeyi tek boyutluluğa (ekonomik boyut) zorlayan bir olgu olarak açıklarken, Albrow'un (1996) küreselciliğe böyle bir tek boyutluluk yüklediği, ona daha genel bir anlamda ve olumluluk atfederek baktığını söyleyebiliriz. Küreselleşme ise Albrow'a (1996:95) göre sadece tek bir genel değişim süreci değil, aynı zamanda tarihteki bir geçiş döneminde yaygın olan bir terimdir. Küreselleşme, küreselliğe yapılan göndermelerin ağırlığının, genel olarak hayatın biçimlenmesini karakterize etmede moderniteyi öncül konumundan etmesi noktasında "Küresel Çağ"ın başlangıcını ifade eder. Ancak küreselleşmenin içsel bir doğrultusu ya da bir bitiş noktası bulunmaz ve bu noktada ise moderniteye benzemez (1996:95). Küreselleşmenin yeni bir çağ getirmesinin nedeni, modernitenin eksensel fikirlerine meydan okunmasında değildir. Bunun yerine, "eksensel fikirleri merkezi konuma alan bütün bu durumların bozulmasına işaret eder" (1996:106). Küreselleşme, şu varsayımların altını oymaktadır: (i) Ulus-devletlerin, vatandaşlarının yaşamları için baskın anlam çerçevesini sağlayabileceği, (ii) İlerleyen rasyonalitenin, doğayı daha çok kontrol etme demek olduğu, (iii) Batı rasyonalitesinin içsel olarak üstün olduğu (1996:106).

Küreselleşme, kürenin ve onun kaynaklarının maddesel sınırlılığına vurgu yaparken aynı zamanda toplumsal ilişkileri katlayarak çoğaltır: "Evrensel fikirler, maddesel bir küreselleşmeyle yer değiştirir. Diğer bir deyişle, küresel değişim, hem insan eylemleri hem de varoluş koşullarına yeni bir biçimlenmenin gelişidir" (1996:106). Dolayısıyla Albrow'da küreselleşmenin, modernitenin altını oyan ve yeni bir çağ açan değişim unsuru olduğunu görmekteyiz.

Albrow'un (1996) düşünceleri, dönemselleştirme açısından Beck (2011; 2003) Giddens (2010a; 2010b) ve Sarıbay'ın (2004) bakışlarından farklılık taşımaktadır. Beck, küreselleşmeyi, modernitenin düşününsel yapısının ortaya çıkardığı ve "bir zamanlar diller, doğum yerleri, vatandaşlık, ulusallık ve fiziksel görünüş arasında var olan birebir tekabülüyü bozan hayat tarzlarıyla karakterize edilen", "İkinci Modernlik"le

bağlantılandırır (Beck, 2003:21). Benzer şekilde Anthony Giddens de modernitenin öz-düşünümsel yapısına vurgu yapar ve küreselleşmeyi, modernitenin dört boyutunun genişleyerek dünyaya yayılması olarak görür (Giddens, 2010a:55-74). Diğer taraftan Sarıbay, Albrow tarafından modernitenin somutlaşmış hali olarak görülen ve dolayısıyla küreselleşmeyle birlikte eridiği öne sürülen ulus-devletlerin, küreselleşme tarafından ikame kurumlara yol açtığına ve küreselleşmenin bu yapıları yok etmediğine, sadece “koşulsal olarak bypass ederek geçici ironik bir etkiye” maruz bıraktığına dair görüş ifade eder (Sarıbay, 2004:37). İleride bu konulara değinilecek olduğundan, şimdilik konudan sapmamak ve öncelikle küreselleşmenin anlaşılması adına bu konudaki değerlendirmeyi kısa tutuyoruz.

Küreselleşme yaklaşımlarında bir başka görüş ise, onu kapitalizmin gelişim mantığıyla beraber ele alan Frederic Jameson’un (1992) düşünceleri özelinde, genel olarak küreselleşmeyle kapitalist ekonomik sistemin dünya çapında yayılması arasında yakın bağlantı gören düşünürlerin öne sürdükleridir. Bizim küreselleşmeyle kastettiğimiz değişiklikleri “geç kapitalizm” olarak tanımlayan Jameson, yaşananları sadece tekelci safhanın ötesinde yeni iş örgütlenme (çok uluslu, ulus-ötesi) biçimlerinin ortaya çıkması olarak değil, aynı zamanda farklı sömürgeci güçlerin kendi aralarında sürdürdükleri rekabetten farklı bir dünya kapitalist sisteminin görünümü olarak ortaya koyar. Bu bağlamda, O’na göre geç kapitalizmin genel hatları şöyle sıralanabilir (Jameson, 1992:20-21): (i) çok-uluslu veya ulus-ötesi iş formasyonları, (ii) yeni bir uluslararası iş bölümü, (iii) uluslararası bankacılığın ve borsacılığın kazandırdığı baş döndürücü dinamizm, (iv) medyalar arası yeni ilişkilerin gelişimi, (v) bilgisayarlar ve otomasyon, (vi) üretimin gelişmiş Üçüncü Dünya alanlarına kaydırılması ile birlikte geleneksel iş gücünün krizi, (vii) yuppie kesiminin ortaya çıkması, (viii) küreselleşen bir boyutta tabakalaşmanın oluşumu.

Jameson, geç kapitalizm olarak adlandırdığı bu sürecin kültürel gelişim mantığını ise postmodernizmde arar. Arif Dirlik ise, “eğer küreselleşmenin bir anlamı varsa, bu, toplumların kapitalizmin ekonomik, politik, ve kültürel bütün sonuçları ile birlikte, küresel olarak kapitalist bir modernite içinde bütünleştirilmesidir” demektedir (Dirlik, 2009:89). Modernitenin başlangıcından beri küreselleştirici olduğu noktasında Giddens’le hemfikir olan Dirlik, küresel bir modernitenin gerçekleşmesinin, yine

modernitenin kendi ürünü olan “sömürgecilik” ve “sosyalizm” tarafından engellendiğini ifade ettikten sonra devam eder (Dirlik, 2009a:91):

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan sömürgecilikten kurtuluş, sömürgeleştirilenlerin seslerini kendilerine iade etti ve Avrupamerkezci modernite söyleminin görünmezlik ve geriliğe mahkum ettiklerinin mekansal ve zamansal ortak-varoluşunun tanınmasının yolunu açtı. Sömürgecilikten kurtuluş ideoloji olarak sosyalizm ve sosyalist devletlerin varlığına çok şey borçludur. Ama sosyalizm kapitalizme karşı yaşayabilir bir alternatif olarak varlığını sürdürdüğü sürece, sömürgecilikten kurtuluşun etkileri Avrupamerkezci olarak anlaşılmiş modernite ereksellikleri içinde gözden kayboldu. 1980'lerde sosyalizmin gerileyişi ve çöküşü sermayenin küreselleşmesinin yolunu açtı. Bu, aynı zamanda kültürel temellükler – ve dolayısıyla modernitelerin yayılmasının- önündeki hayati bir engel olan sosyalizmi de ortadan kaldırdı. Bu durum tek bir modernitenin birden çok ve alternatif modernitelere ayrılmasında ifadesini buluyor. İster kapitalist ister sosyalist biçimli olsun, Avrupamerkezci erekselliğin sorgulanması moderniteyi tüm tarihselliği ve 'jeotarihsel' çeşitliliği ile ortaya çıkardı, ki bu benim burada küresel modernite dediğim şeyin koşuludur.

Immanuel Wallerstein (2011) de, küreselleşmeyi, kapitalist bir dünya-ekonominin oluşumuyla bağdaştırmakta ve bu dünya-ekonominin dinamikleri sonucu meydana gelen bir olgu olduğunu önermektedir. Diğer taraftan, küreselleşmenin *Lexus ve Zeytin Ağacı* (Friedman T., 2010) yani yenilik ve gelenek arasındaki arada kalmışlıkla açıklanabileceğini ve “pazarların ulus-devletlerin ve teknolojilerin karşı konulmaz biçimde, dünyanın daha önce hiç görmediği bir ölçüde bütünleşmesini” içerdiğini belirten köşe yazarı Thomas Friedman, olguyu, “serbest piyasa kapitalizminin hemen her ülkeye yayılması” şeklinde niteler (Friedman, 2010:31). Küreselleşmeyi “teknolojinin”, “finansın” ve “enformasyonun” demokratikleşmesi süreçlerinin bir uzantısı olarak gören Friedman, Fukuyama'vari bir atılımla bu demokratikleşme süreçlerinin “serbest piyasa kapitalizmi dışındaki başlıca ideolojik seçenekleri yerle bir ettiğini” ve alternatif aramanın, daha doğrusu bir alternatif ortaya koymanın mümkünüğünü sorgular (Friedman, 2010:123).

1.1.2.Küresel Akışlar ve Küreselleşme Olgusunun Genel Hatları

Bu noktaya kadar küreselleşmenin farklı tanımlamalarını ele aldık. Bundan sonra ise, yukarıda ele alınan görüşler çerçevesinde ve bunlardan faydalanarak, küreselleşmenin karakteristik özelliklerini ortaya koyabileceğimiz görüşündeyiz. Küreselleşmeyi tanımlama yolunda girişilen çabalara geri dönersek, dünyanın küçüldüğü ve dünyayı bir bütün olarak görme bilinci yönünde bir algı (Robertson R. , 1992), bu algının ortaya çıkışında ise David Harvey'in ortaya koyduğu “zaman-mekan sıkışması” (Harvey,

2010) olgusu ve sıklıkla akışlar/akıntılar (*flows*), akışkanlık (*liquidity*) ya da akışkanlar (*fluids*) (Ritzer, 2011; Bauman, 2000; Beck, 2003; Appadurai, 1997 vb.) metaforlarıyla açıklanan artan karşılıklı bağımlılık bağlamında her türlü sınırın giderek eridiği bir dünya düşüncesinin öne çıkmakta olduğunu görürüz.

Küreselleşmeden ya da küresel akış/akıntılardan bahsederken olguya her hangi bir olumlu veya olumsuz bir anlam yükleme çabası içerisinde olmadığımızı belirtmek gerekir. Her ne kadar bu akışlar ya da akıntılar özgürlüğün giderek yükseldiği bir dünya algısı içersine girmemizi kolaylaştırabilirse de, Baumann (2012) ve Shamir (2005) gibi birçok farklı düşünür ve yazarın küreselleşmenin mekansal özgürleşmeyi olduğu kadar mekansal sınırlamayı ve mekan sabitleme süreçlerini de beraberinde getirdiği konusunda birleştiğini de akılda tutmamız gerekir. Örneğin Inda ve Rosaldo (2008:29), *The Anthropology of Globalization: A Reader* isimli eserlerine yazdıkları *Tracking Global Flows* (Küresel Akıntıların İzini Sürmek) başlıklı giriş bölümünde bu kısıtlamaları şöyle açıklar:

Küresel olanın maddiliğini inceleyeceğiz. Bu durum hareketi hem üreten hem engelleyen maddi uygulamalara –altyapı, kuruluşlar, düzenleyici mekanizmalar, hükümet stratejileri ve başka pek çok şey- işaret eder. Buradaki hedef şudur: Küresel akıntılar, belirli nesnelere ve öznelerin gezinmesine imkan tanırken diğerlerine tanınmayacak şekilde özenle yapılandırılmış ve düzenlenmiştir. Hareketsizlik ve dışlama, bu yüzden bir hareket olarak küreselleşmenin önemli bir parçasını oluşturur.

Ritzer de küreselleşmeyi, “artan *akışkanlıkları* ve insanların, nesnelere, mekanların, bilginin büyüyen çokyönlü *akıntıları* ile bunların karşılaştığı ve yarattığı *yapıları* içeren gezegen çapındaki bir süreç ya da bir dizi süreçtir; bu yapılar da bu akıntıları *engeller* ya da *hızlandırır...*”(Ritzer, 2011:22) şeklinde tanımlarken benzeri bir engel ve sınıra vurgu yapmaktadır. Appadurai (1997:301) ise yine, akışların farklı ve belirsiz süreçlerle birlikte işlediklerine vurgu yapar.

Şimdiye kadar çeşitli disiplinlerden düşünürlerin görüşleri çerçevesinde ortaya koyduğumuz farklılık ve benzerlik içeren tanımlardan küreselleşmeye dair bazı karakteristik noktalar çıkarabiliriz. Bu doğrultuda, şu anda içerisinde bulunduğumuz bir süreç olarak küreselleşmeyi: (i) Gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ve özel olarak havayolu taşımacılığı ve internetle birlikte mekanın zamana karşı edindiği üstünlükle (Harvey, 2010; Virilio, 1991), (ii) Bu teknolojilerin imkan verdiği haberleşme ve mesaj hızlarının neredeyse anında denebilecek seviyeye ulaştığı bir “ağ toplumu”nun

oluşmaya başlamasıyla, (Juris, 2008; Castells, 2010a), (iii) Kapitalizmin gelişimi ve yayılmasıyla (Dirlik, 2009a; Wallerstein, 2011), (iv) Ulus-devlet sınırlarını kolayca aşabilen sermaye, imgeler, fikirler, nesnelere ve -özellikle nitelikli emeğin daha kolay olacak şekilde- emek de dahil olmak üzere; kültürün yersizyurtsuzlaşmasına vesile olan küresel akışların, ulus-devletlerin egemenlikleri, işlevleri ve yurttaşlarına sağladıkları kimlikler ve hatta meşruiyetleri gibi konularda bir tartışmanın unsuru olmasıyla (Beck, 2009; Habermas, 2002; Appadurai, 1997), (v) Böylece yerel olayların, yaşandığı yerin çok uzağına çok farklı şekillerde etki edebilmesi bağlamında küresel-yerel bir eksenle işlemesiyle (Giddens, 2010a), (vi) Her gün gerçekleşen bu etkileşimlerin, bireylerin bilinçlerinde bir “tek dünya” algısı yaratmasıyla (Robertson, 1992) tanımlayabiliriz.

Küreselleşmenin, tecrübe ettiğimiz haliyle tek başına faydalı veya zararlı bir olgu olduğu yönünde bir tutum takınmak ve olguya olumlu ya da olumsuz bir değer biçmek bu çalışmanın konusu içerisinde değildir. Bu anlamda bizim, çalışmanın amacına uygun olarak yapacağımız, küreselleşmeyi “rayına oturtacak” düzenlemeler önermek ya da onu düzeltilmesi gereken bir süreç olarak görmekten ziyade, olguyu olduğu gibi ele almak olacaktır. Bu konuda son olarak küreselleşmenin insanlığı özgürleştiren ve birleştiren yönleri olduğu kadar kimi zaman –hatta bazılarına göre çoğu zaman- eşitsiz işleyen bir süreç olduğunu not edelim. Benzer şekilde kapitalist ekonomi ve liberal demokrasilerin zaferi bağlamında tarihin sonunu ilan eden Fukuyama (1992) ya da ulus-devlet döneminin bittiğini ve sınırların ortadan kalktığı bir dünyayı müjdeleyen Ohmae (2005; 1995) gibi düşünürlerin aksine, küreselleşmeye farklılaşmış iktidar ve hegemonya mücadelelerini de içerisinde barındıran (örneğin, Hardt ve Negri, 2001; 2004) bir süreç olarak bakarken aynı zamanda ulus-devletlerin tarih sahnesinden silinmesi konusunda da oldukça şüpheli olduğumuzu ileride ayrıntılarıyla açıklamak üzere ifade edelim.

1.1.3. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişim Süreci

Küreselleşmenin tanımını yapmaya girişmeden evvel, kavramın açıklanmasının onun tarihsel izleklerine yapılan referanslara oldukça bağımlı olduğunu belirtmiştik. Bu doğrultuda, olgunun gelişimini açıklarken, bu farklı yaklaşımlara da değineceğiz. Küreselleşmenin tarihini insanlığın kıtalara yayılıp yerleşmesine eşitleyen yaklaşımlar olduğu kadar, onu yaklaşık beş yüzyıl önce modernite ve kapitalist dünya sisteminin

ortaya çıkmasıyla başlayan karmaşık süreçler dizisinin bir devamı olarak görenler, 19. yüzyılın çığır açıcı gelişmelerini içerecek şekilde genişletme eğiliminde olanlar ya da onu post-endüstriyel, postmodern ya da “örgütsüzleşmiş kapitalist dönem”in son 40-50 yılı ile sınırlayan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Steger, 2013:38-9; Waters, 2001:6-7). Öncelikle küreselleşmenin tarihini insanoğlunun dünyaya yerleşmesiyle birlikte ele alan görüşü inceleyelim.

Görüşün kendi içerisinde farklı noktalar olsa da, biz bu görüşün genel bir açıklamasını yapmak için Steger’in düşüncelerini kullanabiliriz. Steger, bu dönemselleştirmeyi küreselleşme tarihini 5 ayrı dönemde ele alarak yapar⁵ (Steger, 2013:40-59):

Tarihöncesi Dönem (İÖ 10000- İÖ 3500): Aralarında sınırlı bir coğrafi ilişki barındıran binlerce avcı ve toplayıcı grubun dünyaya yayılmış olduğu, erken dönem küreselleşmenin başlangıcını oluşturur. Bu sınırlı ve geçici toplumsal etkileşim, tarımın gelişmesi ve insanların kendi yiyeceklerini üretmeleriyle değişmiştir. Böylece daha önce göçebe bir hayat süren insanoğlu yerleşik hayata geçmiş, köyler, kasabalar ve şehirler kurmuştur. Bu durum, sosyal tabakalaşmaya imkan veren üretim fazlalığının oluşmasına, dolayısıyla fiziksel üretimden muaf tutulan şefler ve rahiplerin yönetiminde merkezi ve ataerkil toplumsal yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir diğeri, bu yapılanma, üyeleri üretime katılmayan iki toplumsal sınıfı besleyebilecek düzeye geldi. Bunlardan ilki, yaratıcı güçlerini zamanın teknolojik aletlerini ve yapılarını üretmeye yöneltten zanaatkarlar, ikincisi ise, ileride şiddet araçlarını tekeline alacak, merkezi devletin gelişmesini sağlayacak yiyecek fazlasının hesabının tutulmasında, yeni toprakların ele geçirilmesinde, ticaret güzergahları oluşturulmasında ve yeni keşiflerde önemli rol oynayacak olan profesyonel bürokratlar ve askerlerdi. Ancak bu dönemde mevcut olan teknolojiler, coğrafi ve toplumsal engelleri aşmak için yeterli olmadığından küreselleşme hareketleri de oldukça sınırlı kalmıştır (2013:40-43).

⁵ Benzer bir yaklaşım için bkz. (Held vd., 1999:415-31). Genel olarak oldukça benzer bu dönemselleştirmedeki farklar, Steger’in tarih öncesi ve modern öncesi olarak ele aldığı bölümleri tek bir başlıkta, “modern öncesi küreselleşme” olarak ele alması, ve çağdaş küreselleşmeyi Steger’in başlattığı tarih olan 1970 yerine 1945’ten itibaren ele almasıdır. Biz ise daha sonra açıklanacak olan refah devleti yaklaşımın terk edilmesi, post-fordist birikim modeline geçilmesi, liberal ekonomi politikaların yayılmasıyla beraber derin toplumsal dönüşümlere neden olan teknoloji devriminin de bu tarihin yakınlarına düşmesi nedeniyle Steger’in yaklaşımını yakın bulduk.

Modern Öncesi Dönem (İÖ 3500- İS 1500): Tekerlek ve yazının icadı, bu dönemin karakteristiğini şekillendirmiştir. Tekerlek, ulaşımda sağladığı hızın yanında, hayvanlarla taşınan arabalar ve kalıcı yol yapımı gibi birçok önemli altyapı buluşlarını da teşvik etmiştir. Yazı ise, bir yandan düşünce ve buluşların yayılmasını kolaylaştırırken diğer taraftan karmaşık toplumsal faaliyetlerin düzenlenmesi ve koordine edilmesi bağlamında büyük kolaylık getirmiş ve böylece büyük devletlerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Bu yüzden, modern öncesi çağ, imparatorluklar çağı olarak görülür. Bu dönem, Mısır, Pers, Makedonya, Aztek, İnka, Roma, Hint, Bizans ve Osmanlı gibi büyük krallık ve imparatorlukların ortaya çıkışına tanık olmuştur (Steger, 2013:43-4).

Çin İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, küreselleşmenin ilk dinamiklerinin bazılarını gösterme adına önemli bir unsurdur. Bu dönemde Çin'de astronomi, matematik, felsefe, sanat ve kimya alanlarında önemli pek çok gelişmeye imza atılmıştır. Barut, pusula, kağıt, matbaa, mekanik saatler ve gelişmiş metal işleme teknikleri, teknolojik gelişmelerden sadece bazılarıdır. Bunun yanında gelişmiş sulama sistemlerinin inşa edilmesi tarımsal verimliliği artırırken, kanunların hazırlanıp ağırlık ve uzunluk ölçülerinin yanında madeni para değerinin belirlenip standartlaştırılması da ticaretin ve piyasaların gelişmesini teşvik etmiştir (2013:45-6). Böylece ortaya çıkan dönemin belki de en önemli ticaret yolu sayılabilecek İpek Yolu, bölgeyi Avrupa'ya bağlayarak malların ve kültürel değiş tokuşlarının mekanı haline gelmiştir. Bu şekilde genişleyen ekonomik ve kültürel mübadele ağları, üzerindeki kentsel merkezlerin de gelişmesine imkan tanımıştır. Bunun sonucunda o dönemde yerel alanda önemi olan dinler, günümüzde Yahudilik, İslamiyet, Hindu ve Budizm olarak bilinen belli başlı dünya dinleri halini almıştır (2013:46-8).

Erken Modern Dönem (1500 – 1750): Esasen bu dönem, buraya kadar teknoloji ve uygarlığa çok az katkıları olmuş Avrupa ve onun uygulamalarının, küreselleşme sancağını devraldıkları dönem olarak görülür. Doğu'nun kaynaklarına erişme adına girişilen bir dizi çabada yardım aldıkları matbaa, gelişmiş rüzgar ve su değirmenleri, yaygınlaştırılmış posta sistemleri, geliştirilmiş denizcilik teknolojileriyle beraber Reformasyon ve liberal siyasal düşüncenin gelişmesi, bu devralışın temellerini oluşturmuştur (Steger, 2013:50). Bu dönemde ortaya çıkan tüccar sınıfı ve ekonomik girişimciler, devlet destekli projelerle yeni toprakların keşfi ve pazarların oluşturulması

konusunda etkili oldular. 1600'lerin başlarında denizaşırı yerlerde ticaret noktaları oluşturma amacıyla kurulan Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan şirketleri gibi ulusal anonim şirketler, zamanla büyüklüklerini ve etkilerini artırarak ileride sömürgeci devletlerin bu bölgeleri doğrudan yönetimleri altına almalarını sağlayan toplumsal kurumları ve kültürel uygulamaları gerçekleştirdiler (Steger, 2013:51). Bu dönemde köle ticareti, Yeni Dünya'ya göçler ve Avrupa'daki din savaşları nedeniyle yoğun göç hareketleri yaşandı. Aynı zamanda, bağımsız, sınırları belli olan modern ulus-devletlerin ortaya çıktığı bu dönemin sonunda ulus-devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar hem sayı hem de yoğunluk olarak artış göstermeye devam ediyordu (2013:51-2).

Modern Dönem (1750 – 1970): 18. yüzyıl sonunda, Avrupa egemenliğindeki siyasal, kültürel ve ekonomik mübadele ağlarına Avustralya ve Pasifik adalarının da dahil olduğu bu dönem, aynı zamanda Avrupa'da bilimsel ve teknolojik devrimlere imza atılmasına tanıklık etmiştir. Sömürgelerden hızla akan hammadde ve kaynaklar bu devrimlerin önemli bir unsurunu teşkil etmiştir. Bu akışlar, aynı zamanda, Batılı kapitalist işletmelerin önemlerinin artmasını sağlamış, güçlü devlet denetimlerine karşı koyabilen ekonomik girişimlerle birlikte bireycilik ve akılcı kişisel çıkar felsefeleri yayılmaya başlamıştır. Diğer taraftan, “öteki”lerle giderek daha fazla karşılaşan ve bunlara dair hikayeleri dinleyen Avrupalılar, evrensel hukuk ve ahlakın koruyuculuğu rolünü üstlenirken, hem kendi toplumlarında ve hem de Batı ile “geri kalanlar” arasında varlığını sürdüren keskin sınırlar ve eşitsizliklerin devam etmesine çok aldırmamışlardır (2013:52).

Dünya ticareti, 1850-1914 yılları arasında gözle görülür ölçüde büyümüş, sterline dayalı altın standardının belli başlı ulusal paraların dünya üzerinde dolaşımını mümkün kılmasıyla sermaye ve mallar, çok-uluslu bankaların faaliyetlerinin güdümünde sınırların ötesine serbest şekilde akma imkanı bulmuştur. Küresel fiyatlandırma sistemleri tahıllar, pamuk ve çeşitli metaller gibi önemli malların ticaretini kolaylaştırmıştır. İlk kez bu dönemde Coca-Cola, Singer, Remington gibi markalı ambalajlanmış ürünler piyasaya sürülmüş ve aynı dönemde uluslararası reklam ajansları, bu şirketlerin küresel ölçekte tanınırlığını artırmak adına, geniş ölçekli deniz aşırı reklam kampanyaları gerçekleştirmişlerdir (2013:54-5).

Ulaştırma alanında demiryolları, gemicilik ve kıtalararası hava taşımacılığıyla birlikte bir taraftan ulaşım maliyetleri düşerken diğer taraftan ulaşım alanında bir küresel altyapının oluşması önündeki coğrafi engeller ortadan kalkmaya başlamıştır. İletişim alanında ise telgrafın bulunup deniz aşırı mesafeleri birleştirmesi, iki yarımkürenin arasında iletişimini mümkün kılarak telefon ve kablosuz radyo iletişimi için de sahne hazırlanmıştır. Son olarak kitlesel dağıtım şebekeleriyle gazete ve dergilerin, filmler ve televizyonun ortaya çıkması, dünyanın küçülmesine dair bir bilinçlenmenin ortamını hazırlayan etkenler olmuştur (Steger, 2013:55-6).

Bu dönem, aynı zamanda dünya nüfusundaki patlamayla da karakterize edilir. Dünyanın nüfusu, İsa'nın doğumunda 300 milyonken 1750'de bu rakam 760 milyona, 1970'te ise 3,7 milyara ulaşmıştır. Bu süreçte oluşan muazzam göç dalgaları, kültürel değiş tokuşların yoğunlaşmasına geleneksel toplumsal biçimlerin dönüşmesine yol açarken ABD, Kanada ve Avustralya gibi göç alımı konusunda popüler ülkeler, bu süreçte bir yandan bu göçlerden verimlilik sağlamış diğer yandan ise bu göç akışını kontrol edebilmek ve denetlemek için teknikler geliştirmişlerdir. Böylece, hem "istenmeyenler" dışarıda tutulmuş hem de kendi vatandaşları hakkında daha fazla bilgi edinmek için tasarlanmış yeni bürokratik denetim biçimleri ve gözetleme teknikleri oluşturulmuştur (2013:56).

Bahsettiğimiz hızla gelişen sanayileşme süreciyle birlikte artan zenginlik ve refahın eşitsiz dağılımı neticesinde, sanayi ülkelerinde meydana gelen birçok işçi hareketi, sosyalist partiler halinde birleşerek, büyük ölçüde yanıtız kalan uluslararası sınıf dayanışması çağrıları yapmışlardır. Ancak bu dönem, çoğunlukla milliyetçi ideolojinin yükseldiği ve hakim olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. 20. Yüzyılın başlarındaki kitlesel göçler, kentleşme, sömürge rekabeti gibi unsurların, devletler arasındaki düşmanlıkları artırarak meydan verdiği aşırı milliyetçilikler, iki dünya savaşı, bir uzun soluklu küresel ekonomik bunalım ortaya çıkardı (2013:56-7). İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver güçlerinin yenilgiye uğratılması ve sömürgelerin bağımsızlaşması süreci, küresel akışların ve uluslararası mübadelelerin artmasına olanak tanıdığı gibi, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'yle belirlenen ulus-devletler siyasi düzeni, küresel demokratik bir yönetim umudunu meydana getirdi. Ancak Soğuk Savaş'la birlikte oluşan iki kutuplu dünya düzeniyle bu kozmopolit umutlar sönmüş, insanlık tarihinde ilk kez, gezegen

bütününde yaşamın kendisini yok edebilecek bir küresel tehdidin oluşumuna tanıklık edilmiştir (Steger, 2013:58).

Çağdaş Dönem (1970'ten Günümüze): Steger bu dönemi, 1970'lerin başlarından itibaren dünya çapındaki karşılıklı bağımlılıkların ve küresel mübadelelerin ortaya çıkması, genişlemesi ve ivme kazanmasıyla açıklar (Steger, 2013:58). Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, bu süreçte hem küreselleşmenin etkileri hem de onu yaygınlaştıran, bugün konuştuğumuz halini almasında önemli etmenler olarak ortaya konulabilecek iki önemli olayı yansıtırlar.

Immanuel Wallerstein'in (2011) başını çektiği Dünya-Sistemi Kuramcıları ise küreselleşme tarihini, yukarıda da değinilen, kapitalizmin oluşum süreçleriyle ilişkilendirirler. Bu görüşün içerisine yerleştirebileceğimiz bir yaklaşım, küreselleşmenin oluşumundan bu yana üç dalga halinde gerçekleştiğini ileri sürer (Lechner, 2009:19-32; Robertson, 2003; Oran, 2000:4-16; Kazgan, 2000:28). Bu üç dalgayı –bazı noktaları yukarıda belirtildiği için tekrardan kaçınmak adına kısa bir özet olarak- şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci Dalga: Bu dönem, 15. yüzyılın sonlarından itibaren, feodalizmden ticari kapitalizme geçişin başlamasına denk düşer. Deniz aşırı yeni toprakların keşfi ve Batı Avrupa'da oluşan mutlak monarşilerin merkantilist politikalarının sonucunda değerli madenler ve malların kaynağı olarak görülen toprakların çeşitli yollarla (askeri, ticari vb.) sömürgeleştirilmesi, bu doğrultuda bölgesel ticaretin küreselleşmeye başlaması bu birinci dalgayı oluşturur. 1648 Westphalia Barışı'yla birlikte, egemenlik bağlamında yeni bir devletler sisteminin palazlanması da yine bu dönemde başlamıştır (Lechner, 2009:19-22).

İkinci Dalga: 1800'lerden sonra, sanayileşmenin büyük ölçüde itici gücü olduğu bu dönem, hızlı sanayileşme ve bunun kaynak ve pazar bakımından gerektirdiklerini karşılama dürtüsüyle gelişen emperyalizm çağı olarak sunulmaktadır. Küreselleşmenin birinci dalgasında kendisini dönüştüren toplumlar, ikinci dalgadan en çok yararlananlar oldu. Kendilerini sanayileşmiş toplumlar olarak yeniden kuramayan toplumlar ise, diğer toplumların kolonileri ya da yarı-kolonileri olarak hapsedildiler. Bu ikinci dalga, milliyetçiliği ve kendi içlerinde birer dünya olan imparatorlukları oluşturdu (Lechner, 2009:22-26).

Üçüncü Dalga: Bazılarına göre 1945 (Robertson, 2003), bazılarına göreyse yaklaşık 1970’lerde (Oran, 2000) başlayan bu son küreselleşme dalgası, çok uluslu şirketlerin küresel ekonomide önemli ölçüde söz sahibi olmaya başlaması, iletişim ve ulaşım alanındaki yeni teknolojiler, “yeni dünya düzeni” söylemi ve uluslararasılık hareketleriyle karakterize edilmektedir.

Küreselleşmeyi, feodalizmin krizine ve buna ekonomik alanda verilen tepkiler sonucu “kapitalist modernliğin” ortaya çıkışı bağlamında ele aldığımız takdirde, dünya sistemleri kuramının argümanları anlamlı olacaktır (Tomlinson, 2004:54). Ancak, ekonomi temelli olduğu gerekçesiyle eleştirilere uğrayan bu görüşün dışında örneğin, Tomlinson’un da belirttiği gibi, siyasi modernliği ele aldığımızda 17. yüzyıldaki (İngiliz İç Savaşı) ya da 18. Yüzyıldaki olaylara (Fransız ve Amerikan Devrimleri) bakmamız gerekirken, endüstriyalizme göre ise modernliğin kökleri daha ileride, 19. yüzyılda (Sanayi Devrimi) aranmalıdır (2004:55).

Küreselleşmeyi dönemselleştirme çabası içerisinde olan bir başka çalışmada Roland Robertson, küreselleşmeyi beş evrede inceler (Robertson, 1992:58-9): İlk evre olan *Oluşum Evresi*, 15. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa’da devam eden süreçleri işaret eder. Ulusal toplulukların yükselmesi ve Orta Çağ’ın “ulus-ötesi” sisteminin yok olması, Katolik Kilisesi’nin genişlemesi, “birey” kavramının ve “insanlık” hakkında fikirlerin artan kullanımı, güneş merkezli dünya kuramı ve modern coğrafyanın başlangıcı, Gregoryen takvimin yayılması bu dönemde meydana gelir (1992:58).

İkinci evre, *Başlangıç Evresi*, on sekizinci yüzyıl ortalarından 1870’lere kadar temel olarak Avrupa’da süren dönem. Homojen, üniter devlet fikrine doğru gelişen süreç, resmileşmiş uluslararası ilişkiler, “standartlaştırılmış vatandaş bireyler” ve “insanlık” kavramının yerli yerine oturmaya başlamasıyla karakterize edilir. Uluslararası ve ulus-ötesi düzenlemeler ve iletişimle ilgilene yasal eğilim ve kuruluşların sayısındaki ani artış görülen bu dönem, aynı zamanda “Avrupalı olmayan toplumların uluslararası topluma kabulü” sorunun başlamasına da tanıklık etmiştir. Milliyetçilik-uluslararasılık konusundaki çalışmalar başlamıştır (1992:58).

Kalkış Evresi olarak adlandırılan üçüncü evre, 1870’lerden 1920’lerin ortalarına kadar sürer. Buradaki “kalkış”, önceki dönemlerin ve mekanların giderek daha çok ortaya

çıkardığı küreselleşme eğilimlerinin, dört temel referans noktası üzerinde yükseldiği – “ulusal toplumla”r, (ataerkil eğilimli) “bireyler”, tek bir “uluslararası toplum” ve giderek tekleşen ancak aynılaşmamış bir “insanlık” anlayışı- bir döneme vurgu yapar. Ulusal ve bireysel kimlikle ilgili düşüncelerin konumlandırılması, birkaç Avrupalı olmayan topluluğun “uluslararası topluma” kabul edilmesi, iletişimin küresel çeşitlerinin hızında ve sayısındaki keskin artış gibi pek çok olayla karakterize edilen bu dönem, aynı zamanda küresel ölçekte o zamana kadar görülen en büyük savaşa tanıklık etmiştir (Robertson, 1992:59).

Hegemonya için Mücadele Evresi, 1920’lerin ortalarından 1960’ların sonlarına kadar süren dönemdir. Kalkış döneminin sonlarında erişilen baskın küreselleşme sürecinin narin kavramları hakkında çatışma ve savaşlar, Milletler Cemiyeti ve daha sonra Birleşmiş Milletler’in kurulması, ulusal bağımsızlık prensibinin oturması, modernite hakkındaki karşıt algılar ve Soğuk Savaşın ortaya çıkması, Üçüncü Dünya’nın net olarak ortaya çıkışı bu döneme rastlar (1992:59).

Son evre olan *Belirsizlik Evresi*, 1960’ların sonlarından başlayarak 1990’ların başlarında kriz eğilimleri ortaya koyan dönemdir. Bu döneme damga vuran değişiklikler şöyle sıralanabilir: 1960’ların sonlarında küresel bilincin yükselmesi; aya ayak basma; “post-materyalist” değerlerin vurgulanması; Soğuk Savaş’ın bitimi; “haklar” sorununun açıkça artışı; nükleer ve termonükleer silahlara geniş erişim; küresel kurum ve hareket sayısının büyük ölçüde artması; küresel iletişim araçlarındaki büyük ivmelenme; çokkültürlülük ve çoketniklilik sorunlarıyla karşılaşan toplumların sayısının artması; birey kavramsallaştırmalarının toplumsal cinsiyet, cinsiyet, etnik ve ırksal değerlendirmelerle birlikte karmaşıklaşması; sivil hakların küresel bir konu haline gelmesi; özellikle çevresel hareketler yoluyla insanoğlunun teklifiyle ilgilenme; dünya sivil toplumu ve dünya vatandaşlığı konularına ilginin artması (1992:59).

Küreselleşme tarihinin bir başka açıklaması ise, onu, moderniteyle ilişkilendirir (Giddens, 2010a). Ancak, modernitenin dönemselleştirilmesi de ihtilafli bir konudur. Neyin yaşının belirleneceği konusunda tartışmalara girildikçe, olgunun kendisi belirsizleşmeye başlar (Bauman, 2003:13). Diğer taraftan, Stuart Hall’un açıkladığı üzere, “modern toplumların aynı anda ortaya çıktığını ve tek bir tarihsel ‘zaman’ içinde bir bütün olarak geliştiğini söylemek çok anlamlı değildir” (Akt. Tomlinson, 2004:55).

Ayrıca, “modernliğe giden ve onun içinden geçen farklı rotalar” bulunduğu, önemli bir çalışmada gösterilmiştir (Therborn, 1995). Bununla beraber, tarihinin belirli bir bölümünden modernliği çekip çıkarma çabaları, onu inceleme noktasında son kertede pragmatik bir seçim olduğundan, birçok modernite dönemselleştirmesi yapılabilir (Tomlinson, 2004:56). Biz de bu noktada, Bauman ve Giddens’i takip ederek, moderniteyi 17. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve sonrasında neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri olarak ele alacağız (Giddens, 2010:9; Bauman, 2003:13). Bu görüşe göre, küreselleşme, moderniteyle doğrudan ilişkilidir ve zaman içerisinde modernitenin, ortaya çıktığı Avrupa’dan yayılmasıyla açıklanır. Giddens’e göre, basitçe ifade edersek, modernitenin dört kurumsal boyutu olan gözetleme, kapitalizm, askeri iktidar ve endüstriyalizm, kendilerine içsel olan yayılma özellikleri neticesinde küreselleşmenin dört boyutu olan ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni, kapitalist dünya ekonomisi ve uluslararası işbölümünü meydana getirmektedir (Giddens, 2010:55-74).

Tarihin her döneminde, birbirleriyle karşılaşan insanlar, kültürler ve medeniyetler arasında farklı etkileşimler, alışverişler olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Savaşlar, göçler, keşifler yoluyla birçok kültür unsuru, insanoğlu tarafından gidilen yere taşınmış, oraya uyarlanmış ya da oradaki kültüre katkı yapmıştır. Farklı kültür ve medeniyetler arasındaki bu etkileşimlerin günümüzde de devam ettiği açıktır. Günümüz teknolojik imkanlarının da etkisiyle, bu etkileşimlerin boyut, yoğunluk ve hızının artmış olması da aynı şekilde yadsınamaz.

Küreselleşmenin tarihsel izleklerine ilişkin farklı noktalara gönderme yapan görüşleri inceledik. Bu görüşler, farklı küreselleşme kuramları ya da yaklaşımları açısından, bugünkü küreselleşme olgusunu açıklarken temel bir unsur olarak işler. Bizim konuya bakışımız ise, pek çok araştırmacının öne sürdüğü üzere, küreselleşmenin temellerinin kapitalizmin oluşup yayılma süreçleriyle, bir proje olarak modernitenin ortaya çıkışıyla veya postmoderniteyle de ilintili olduğu kadar, bu sayılanlardan çok daha önceki tarihsel dönemlerle de bağlantılı olduğudur. Held vd.’nin (1999) gösterdiği üzere tarihin belirli dönemlerinde ayrı küreselleşme süreçleri yaşanmış olduğu gibi, küreselleşme tek bir evrimsel sürece de indirgenemez. Dolayısıyla kapitalizmin, en azından ekonomik alandaki *günümüz* küreselleşme hareketinin motoru olduğu gerçeğini, ulus-devletler düzeninin siyasal alanda *günümüz* küreselleşmenin altyapısını

oluşturduğunu, sanayileşme ve kentleşme gibi büyük tarihi hareketlerin *günümüz* küreselleşmesine çok boyutlu etkilerini ve son olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen postmodernite söyleminin -özellikle kültürel alanda- *günümüz* küreselleşme tartışmalarına etki yaptığını kabul ediyoruz. Ancak, bugünkü konuştuğumuz anlamında küreselleşmenin ortaya çıkışı, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki uçakların yolcu taşımacılığında kullanılması (Harvey, 2010), bilgisayar ve internet devrimine de çok şeyler borçludur (Castells, 2010a). Bu teknolojik kolaylıkların olmadığı bir dünyada, bir küresellik bilinci ya da “zaman-mekan sıkışması”ndan (Harvey, 2010) bahsetmek pek kolay olamazdı. Küreselleşme tartışmalarının neden günümüzde yapıldığı da -Hirst ve Thompson’un (2007) bize gösterdikleri gibi- dış ticaret bağlamında dünyanın neredeyse günümüzdeki kadar bütünleştiği 19. yüzyılın son bölümleri ve 20. yüzyılın başlarında yapılmadığında bu durumun etkisi şüphesiz büyüktür. Günümüz küreselleşmesini geçmişte yaşanan “ince küreselleşmeler”den (Held vd., 1999) ayıran da önemli ölçüde bu gelişmeler sayesinde yaratılan farkındalığın boyutunda yatmaktadır. Dolayısıyla bizim burada kendimize konu edindiğimiz küreselleşme, -kökenleri tarihin eski dönemlerine uzanan, kapitalizm ve modernitenin önemli ölçüde şekillendirdiği, diğer taraftan yakın tarihteki önemli teknolojik, ekonomik ve siyasi gelişmelerle ivmesini büyük oranda artıran- “çağdaş küreselleşmedir” ve biz bu küreselleşmeden bahsederken, zaman zaman bu önemli izleklere de referans vereceğiz.

1.2.ULUSAL KİMLİĞİN YAPI TAŞLARI OLARAK ULUS-DEVLET VE ULUS

Buraya kadar olan bölümler, küreselleşme olgusunun anlaşılmasına yönelik çabaları ortaya koymaktadır. Bu bölümde ise konumuzun bir diğer boyutu olan ulusal kimliklerin anlaşılmasına yönelik bir çalışmaya girişilecektir. Bunu yapmak için, öncelikle ulus-devletlerin oluşum ve gelişim süreçlerine bakılacaktır. Daha sonra ise ulus kavramını açıklamak ve ulusların oluşumlarını tartışmak amaçlanmaktadır. Bu şekilde, günümüzdeki ulusların yapılarının ve ulusal kimliğin anlaşılması için bir temel sağlanmış olacaktır.

1.2.1.Modern Ulus-Devlet

Modern devletlerin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte, belirli sınırlar içerisinde yaşayan bir topluluğun bir ulusal kimlik altında birleştirilme olgusu da ortaya çıkmıştır. Ulusal topluluklar, bireylerin daha önceleri kendi kimliklerini oluştururken ön planda tuttıkları aidiyetleri (aile, etnik kimlik, din vb.) bir kenara iterek onları daha geniş ve daha büyük bir kimlik altında birleştirmeye, böylece bireylerin çıkarlarını devletin çıkarlarıyla eşitlemeye zemin hazırlamıştır. Modern devletin en belirgin formu olan ulus-devletin bu şekilde adlandırılmasının altında yatan esas neden ise, bu doğrultuda, kendilerinden önceki devletlerden farklı toplumsal yapılanmaları içermeleridir. Ulus olarak adlandırılan bu yeni toplumlar, çoğu yer ve zamanda kendilerinin oluş(turul)malarında kültürel ve siyasi altyapıyı kuran ulusçuluk⁶ ideolojileriyle birlikte daha kolay anlaşılabilirler. Dolayısıyla ulusal kültürel kimliklerden bahsederken, bu üç olgunun da incelenmesi gerekmektedir.

1.2.1.1.Devletin Tanımı

İnsanlar bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren belirli toplumsal düzenler kurmuşlardır. Tarım toplumlarındaki ürün artışının sağladığı kolaylıklar neticesinde zamanla gelişen fazla ürünün ne şekilde kullanılacağı, üretim faaliyetlerinin ne şekilde örgütlenmesi gerektiği gibi sorular, toplumsal tabakalaşmaları meydana getirmiştir. Bunların yanında toplulukların kendi içlerindeki anlaşmazlıkların giderilme çabaları, toplulukların güvenliklerinin sağlanması gerekliliği ve başka birçok tarihsel koşulların etkileri, devlet kurumlarının oluşmasındaki başlıca nedenler olarak verilebilir. Bir devlet tanımı vermeden önce, onun unsurlarını ve özelliklerini ortaya koymak faydalı olacaktır. Öncelikle, devletlerin en mühim yapıtaşları *insanlardır*. İkinci olarak bu devleti meydana getirecek olan insanlar, bunu belirli bir *coğrafi alan* üzerinde yapacaklardır, ki bu da devletin bir toprak parçası üzerine konumlandığı gerçeğini karşımıza çıkarır. Buna ek olarak, hak iddia edilen toprak parçası üzerinde hakimiyet sağlamaları gerekir. Bu da devlet olmanın gerektirdiği üçüncü unsuru, yani *egemenlik* olgusunu yaratır. (Gözler, 2001:42-43).

⁶ Burada kullanılan ulusçuluk teriminin, daha yaygın biçimiyle kullanılan "milliyetçilik" terimiyle anlam ya da vurgu olarak hiçbir farklılık içermediğini, seçimin sadece kafa karışıklığını önlemek ve anlatım bütünlüğü oluşturmak adına yapıldığını belirtelim.

Devletin genel kabul görebilecek bir tanımını şu şekilde yapabiliriz: “Devlet, tek bir egemene ortak itaatte birleşmiş insan topluluğunun coğrafi alanla sınırlı bölümüdür” (Watkins, 1968:150). Bu terim, hem bir bütün olarak topluma, hem de onu kontrol eden egemen otoriteye referansla kullanılabilir. Bu tanımın bize gösterdiği, devlet kavramının, -ilk olarak hukuk alanında geliştirilen- egemenlik kavramıyla yakından ilişkili olmasıdır. Egemenlik, başlangıç olarak, bütün siyasi toplumların, yasaların belirleyici buyruğu altında birleştiği ya da birleşmesi gerektiği noktasına vurgu yapar. Değişik otoritelerden gelen yasalar, çatışmaya yol açacağı için, ülke içerisinde kararları kesin ve değiştirilemez olan bir üst düzey yasa yapıcı otorite olmaksızın ülkede belirleyici bir yasanın olamayacağı argümanı ileri sürülür. Buradan hareketle, eğer ülkede hukukun üstünlüğü sağlanacaksa, bunun sadece yasal otoriteyle değil, aynı zamanda bu otoritenin etkin güçlerce desteklenmesi sayesinde başarılacağı düşünülür. Dolayısıyla zor kullanma ve yasal otorite, yasal egemenlik kavramının özünü oluşturur. Öyleyse devlet, tek bir otoritenin, içerisinde egemen güçleri hem hukuki hem de fiili olarak uyguladığı bir alandır (1968:150).

George Sabine’e göre, devlet kelimesi bir politik organ olarak 16. yüzyılda Machiavelli tarafından kullanılmıştır (Fried, 1968:145). Machiavelli’nin kavramı kullanışı, İtalya’nın o zaman karşı karşıya olduğu sorunların yansımasıdır. Dağınık şehir devletlerinden oluşan İtalya’da, esasında iktidarın yoğunlaşması için feodalizmin getirdiği engeller bulunmuyordu. Ancak oradaki durum, modern devletin geliştiği Batı Avrupa ülkelerinden daha farklıydı. Bir yandan papalık, diğer yandan şehir devletleri arasındaki iktidar mücadeleleri, iktidarın yoğunlaşmasına fırsat bırakmıyordu. Bu bağlamda, kendisi çalışmasında bundan bahsetmese de, hikmet-i hükümet fikri, onun çalışmasının temel prensibini oluşturur. Bu ilkeye göre, siyaset, iktidar için sürekli bir mücadele demektir. Siyasal eylemin temeli ise, devlet gücünün en üst düzeye ulaştırılmasıdır. Amaca ulaştıracağına inanılan ve rasyonel olarak hesaplanan her şeye izin vardır. O’na göre devlet, devlet adamlarının becerileri ve zekalarıyla meydana getirilen bir sanat eseridir (Watkins, 1968:151).

Devlet kavramını makul bir biçimde formüle etmekte başarılı olan ilk düşünür, Jean Bodin olmuştur. Bodin’in yaşadığı Fransa, Machiavelli’nin İtalya’sından daha farklı sorunlar yaşıyordu. Orta Çağ’ın çoğulcu kurum ve gelenekleri, Rönesans İtalya’sından çok daha güçlüydü. Reformasyon’la birlikte bu durum ciddi bir siyasi sorun haline aldı.

Halkların içerisinde var olan din ayrılıklarının yanında, kralların ve kilisenin çekişmeleri arasında süregiden bir yapılanma vardı. Protestanlar, ülkeyi bütün olarak kontrol edemese de belirli bölgelerde güçlü olmaları krallığın birliğini zedeliyordu. Bodin'in geliştirdiği egemenlik kavramı, bu şartlardan oldukça etkilenmiştir. Bodin, dini aşırıcılığa olan eğilimlere karşı duran, kanun ve düzenin ne pahasına olursa olsun korunması gereken siyasi değerler olduğunu düşünen *politiklere* (politiques) yakın durmuştur. Bu da O'nun, her devlette, kararları kesin sonuç niteliğinde tanınan tek bir yasa yapıcı –yani, egemen- güç olması gerektiği sonucuna varmasını sağlamıştır (Watkins, 1968:151-2). O'na göre böyle bir egemen olmadan toplum da iyi şekilde düzenlenemez. Kralın egemenliği de, devletin kaynağı olan ailede babanın sahip olduğu role benzer bir yapıdadır. Devlet de bir ailedir ve kral, bu ailenin üyeleri üzerinde mutlak egemenliğe sahip olarak onları yöneten baba konumundadır, ancak kralın egemenliği –babanınkinden farklı olarak- sınırlandırılmamıştır (Şenel, 2013:341). Böylece egemenliğin niteliklerini, bir ülkede tek bir egemen olması bağlamında *bölünmezlik*; diğer bütün erklerin kendisinden kaynaklanması ve diğer erklerin sınırlı süreli olması karşısında *süreklilik*; hiçbir güç –hatta kendi koyduğu yasalar dahil- tarafından sınırlanamayacak olması nedeniyle *mutlaklık* olarak sıralayabiliriz (2013:342). Egemenliğin bu yorumu, modern devletin yapılanmasının da temelini oluşturmaktadır.

1.2.1.2.Modern Ulus-Devletin Oluşumu

Modern devletler, kendilerinden önceki devlet yapılanmalarından daha yeni ve farklı unsurlar barındırırlar. Devletin temel unsurları olarak yukarıda verilen halk, coğrafi alan ve egemenlik kavramlarının üzerine Heywood, modern devletin özellikleri olarak *kamusallık, meşruluk ve hükmetme* özelliklerini ekler (Heywood, 2002:87-8). Buradaki kamusalılık, sivil toplumdaki tikel ihtiyaçlara yönelik özel kurumlardan ziyade, devletin, kamusal organları vasıtasıyla kolektif kararlar alıp uygulamaya koymasına işaret eder. Meşruluk, kendisini oluşturan insanların gözünde devletin “ortak iyi” ve toplumun çıkarını temsil ettiği yönünde güçlü bir inancın yansımasıdır. Hükmetme ise, devletin zor kullanmayla desteklenen otoritesine gönderme yapar. Bu özelliği dolayısıyla biz hükmetmeyi, egemenliğin içerisinde var olan bir unsur olarak görebiliriz. Max Weber'i takip eden Pierson ise, modern devletlerin unsurlarını şu şekilde ortaya koyar (Pierson,

1996:7-34): “(1) şiddet araçları üzerinde kontrol (tekel); (2) alansallık; (3) egemenlik; (4) anayasallık; (5) kişisel olmayan iktidar; (6) kamu bürokrasisi; (7) otorite/meşruluk; (8) vatandaşlık;”. Pierson son olarak bir de (9) “vergilendirme”yi ekler. Burada bu unsurların her biri üzerinde detaylı olarak durulması konumuz açısından pratik bir yarar getirmeyecektir. İleride, küreselleşme kapsamında ulus-devletin egemenliğinin ne şekilde etkilendiği tartışılırken, bu sayılan unsurlardan bazıları üzerinde duracağız.

Stein Rokkan, Batı Avrupa’da devletin gelişim süreçlerini incelediği çalışmasında, dört ayrı aşamadan bahseder (Rokkan, 1975:570-2). Orta Çağ’ın sonlarından Fransız Devrimi’ne kadar olan dönem, Rokkan’ın deyimiyle, *devlet oluşturma süreçlerini* içermektedir. Bu dönemde elitler düzeyinde siyasi, ekonomik ve kültürel birleşmeler gerçekleşmiştir. Yerel iktidar sahiplerinin kendi aralarında şebekeler oluşturmaları kültürel bağların artmasına neden olmuş, bunun yanında ortak savunma adına kaynakların oluşturulması, elde edilen haklar ve ayrıcalıkların korunması, ve son olarak ekonomik ve siyasi altyapı gerekliliklerinin karşılanması için bir dizi kurum kurulmuştur (1975:570-2). Biz de, Rokkan’ın modelini kullanarak bu evrede iki önemli tarihsel izlek ortaya koyabiliriz. Bunlardan birincisi, özellikle dünya-sistemi kuramcılarının üzerinde durdukları ve kapitalizmin gelişip yayılışıyla birlikte devlet örgütlenmelerindeki değişikliklere denk düşer- ki bu da yaklaşık olarak 1500’lü yıllardan itibaren başlayan bir süreci ifade eder (Wallerstein, 1974:224-280). Coğrafi keşiflere bağlı olarak girişilen sömürgeleştirme faaliyetleri, bu örgütsel yapılanma değişikliklerine neden olan en önemli faktörlerdir. Deniz aşırı sömürgelerdeki zenginliklerin istikrarlı bir şekilde ele geçirilebilmesi için, öncelikle sömürünün örgütlenmesi gerekiyordu. Vergilendirme, denizcilik, yönetim, askeri, üretim ve ticaret alanlarında yeni düzenlemelere sahne olan bu dönem, modern devletin temellerinin atıldığı dönem olmuştur (Modelska, 2008:77-8). Büyük oranda devletler tarafından finanse edilen sömürge faaliyetlerinin sonucu ulaşılan kaynakların devletlerin elinde etkin şekilde kullanımı, bu devletlerin giderek merkezileşmesini getirdi.

Avrupa’daki mutlak monarşiler çerçevesinde iktidarın merkezi hale gelmesiyle kurumsallaşan modern devlet yapıları için ikinci izleğimiz ise 1648 Westphalia Barışı’dır. Otuz Yıl Savaşları’nı bitiren bu Antlaşma, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun bağımsızlığını kaybetmesiyle birlikte imparatorluklar çağının bitmesine de yol açmıştır. Avrupa’daki güç dengelerini önemli ölçüde etkileyen

Westphalia Antlaşması, kendi ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda işbirliği gerçekleştiren ya da bunları bozan bağımsız devletlerin oluşturduğu bir Avrupa'yı meydana getirmiş ve böylece devletlerarası sistemin de temellerini atmıştır. Westphalia'yla birlikte her devletin kendi içerisindeki egemenliği ve birbirleri arasındaki eşitliği anlayışının temel bulduğu öne sürülür (Ritzer, 2011:161). Devletlerin, karşılıklı olarak birbirlerinin özerk yapılarını kabul etmeleri, egemenliğin içeride de kabul ettirilmesi için temel oluşturmuştur (Hirst & Thompson, 2007:204-5). Ayrıca katolikliğin ve kilisenin karşısında protestanlığın kazandığı bu zafer, sekülerleşmeye doğru bir adım olduğu kadar, Habermas'a göre, ulus kavramının, dinin artık sağlayamadığı meşruiyeti sağlayacak bir unsur olarak öne çıkmasında önemli bir etken olmuştur (Habermas, 2002:8).

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık pek çok Avrupa devleti, sınırları belirli bir bölge içerisinde merkezileşen yönetsel ve yasal örgütlenmeler oluşturabilme yeteneğine kavuşmuştu. Bu dönemde gerek deniz aşırı seferlerin gerekse bu örgütlenme maliyetlerinin karşılanması açısından vergilendirmeyi tekeline sıkı sıkıya alan devlet, diğer taraftan, vergi kaynağı olacak kapitalist girişimci sınıfın korunmasına yönelik yasal önlemleri de oluşturdu. Böylece merkezi olarak oluşturulmuş, merkezden yerel birimlere uzanan bir yönetim ağıyla işleyen bir denetim mekanizması olarak modern "devlet" in inşası tamamlanmıştır. Bu dönem, Şen'in deyişiyle, "ulus-devlet" in "devlet" kısmının inşa edildiği dönemdir" (Şen, 2004:36-7).

Rokkan'ın (1975:572) bahsettiği ikinci dönem, *kitlelerin* giderek artan şekilde sistemin içerisine sokulmasını içerir. Zorunlu askerlik, eğitim ve oluşmaya başlayan kitle medyası, merkezdeki elitler ve çevredeki nüfus arasında doğrudan bağ kurulmasını sağlamış ve bunun sonucu olarak bütünlüklü siyasi sistemle birlikte geniş çapta bir kimlik duygusu oluşmasına katkı yapmıştır. Bu doğrultuda gelişmeye başlayan bir yurttaşlık bilincinden de bahsedebiliriz. Bu dönemin en önemli gelişmeleri 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleridir. Ulus ve ulusçuluk kavramları da bu noktada devreye girerler. 1689'da İngiltere'de kabul edilen temel vatandaşlık hakları, ulusal egemenliğe dayalı anayasal monarşinin önünü açmıştır. Bu anayasal monarşiler, ulus-devletlerin oluşumlarında bir zemin olmuşlardır. Ancak ulus düşüncesinin meşruluk kazanarak siyasal ve toplumsal örgütlenmenin temeli haline gelmesinde, Amerikan ve Fransız Devrimleri belirleyici tarihsel izleklerdir (Özyurt, 2005:96). 1789 tarihi, ulus-

devletlerin dünyaya yayılmasında önemli bir köşetaşı olmuştur (Sarıbay, 2000:213). Fransa'da öncülük edilen bu tür yapılanmalar zamanla diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır.

Üçüncü evre, bu kitlelerin, alansal siyasi sistemin çalışmaları içerisinde dahil edildiği *aktif katılım* evresidir. Bu dahil ediliş, özellikle hukuk alanındaki gelişmeler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Muhalefet hakkı, temsilci kurumlar için verilen seçme ve seçilme hakkı, parti kurma hakkı gibi çeşitli hukuksal düzenlemeler neticesinde yurttaşlık düşüncesi pekişmeye başlar (Rokkan, 1975: 572). Bu evrede devlet, hem işlev hem de yapı olarak oldukça genişlemiş ve bunun bir sonucu olarak, kurumları arasında hızla gelişen bir işbölümüyle birlikte, devlet mekanizması giderek karmaşıklaşmaya başlamıştır.

Son olarak, alansal devletin yönetim aygıtlarının genişleme yönündeki adımlarını içeren, *yeniden dağıtım organlarının büyümesi* evresinden bahsedilir. Bu evre, kamusal refah hizmetlerinin, ekonomik şartların ülke çapında eşitlenmesine yönelik politikaların uygulandığı dönemdir (1975: 572). Rokkan burada adını koymasa da Keynezyen refah devleti yaklaşımından bahsetmektedir. Makalesinin yayınlandığı tarihte krizde olan ve yeni bir yapılanmanın eşiğinde bulunan refah devleti, günümüzde küresel ölçekte çok sınırlı sayıda örnekler barındırmaktadır. Bu doğrultuda, Rokkan'ın belirlediği bu son evrenin konjonktürel bir değerlendirmenin sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde, yeniden dağıtım politikalarının, Rokkan'ın öne sürdüğünün tersine, büyük oranda terkedildiği ve küresel düzeyde neo-liberal politikaların hakim olduğu görülmektedir. Bu yüzden, son evre üzerinde çekincelerimizi ortaya koymakla birlikte, ilk üç evrenin modern devlet yapılarının oluşum süreçleri konusunda öne sürdüğü görüşleri paylaşmaktayız.

Rokkan'ın bu çalışması, modern devletlerin gelişim evrelerini Batı Avrupa temelinde incelese de, dünya genelinde özellikle sömürgecilik sonrası dönemde ortaya çıkan yeni devletlerin de benzer süreçlerden geçmedikleri anlamına gelmez. Nitekim Rokkan, Batı Avrupa'da bu süreçlerin oldukça uzun bir dönemde, birbirini takip edecek şekilde gelişse de, daha sonra oluşan devletlerin bu süreçleri iç içe geçmiş şekilde yaşamalarından dolayı pek çok sıkıntıyla karşılaştıklarını öne sürmektedir. Sömürge sonrası devletleri, sömürge yönetimlerinden güçlü kurumsal yapılar devralsalar da,

özellikle ikinci ve üçüncü evrelerin getirdiği sorunlardan kaçınmamışlardır (1975:572-4):

Batı Avrupa'nın eski, yavaşça gelişen ulus-devletlerinin tersinde, İberyalı, Doğu Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı imparatorlukların dağılması sonucu egemen statüye kavuşan sistemlerin büyük çoğunluğu, ulusal-kültürel kimlik, katılım ve ekonomik eşitsizlik konularıyla tek seferde yüzleşmek zorunda kaldılar: gelişmeler, bu yeni devletleri, bu konulardan biri üzerinde geçici olsa da kurumsal çözümler getiremeye zaman bırakmadan diğer alanlarda ortaya çıkan zorluklarla başa çıkmaya zorladı. Bu durum, eski Batılı sistemler ve büyük imparatorlukların dağılmalarıyla ortaya çıkan yeni sistemler arasındaki temel karşıtlıktır: geç gelenler sadece egemen statüye kavuşmakta geç kalmamış, hem dışarıdan gem de içeriden rahatsız edici baskılarla yüzleşmeden önce kendi kurumlarını oluşturmak için çok kısıtlı bir zaman içinde hapsolmuşlardır.

Tarihsel sürece bakıldığında, modern devletlerin kimlik bağlamında yapılanma ve tercihlerine göre iki dönemi olduğunu söyleyebiliriz: “mutlakiyetçi devlet” ve “ulus devlet” dönemi. Mutlakiyetçi dönemde yönetimin yasal ve rasyonel yapılanması gelişme gösterir. Yönetimin ve iktidarın, üst düzey siyasi otoritenin prens ya da kral gibi tek yönetici elinde toplandığı bu dönemin ulus devlet dönemine göre farkı, siyasi bağlılığın ulusa değil, bu yöneticiye karşı duyulan sadakat üzerinden sağlanmaya çalışılmasıdır (Coşkun, 1997:156-63). Ulus-devletler, iktidarlarını soyut bir temel üzerinde kurmakta, ancak bu iktidarı, somut bir alansallığın, ülkenin üzerinde uygulamaktadırlar. Burada, krallıkların egemenliklerini uyguladıkları toprakların bütünlüklü bir şekilde kavranılıp, bu toprakların “vatan” adıyla kavramsallaştırılması söz konusudur (Erözden, 1997: 47). Bu süreçte devletin giderek merkezileşmesi, “topluma nüfuz etme kabiliyetini artırmış, hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaya çalışarak yurttaşlığa sosyal ve siyasal boyutlar katmıştır” (Sarıbay, 2004:60-1). Bu noktada, ulus-devletlerin, Schnapper'in ifadesiyle bir “yurttaşlar cemaati” oluşturdukları ve eylemlerini bu cemaat temelinde meşrulaştırdıkları ileri sürebilir (Schnapper, 1995: 55). Bu tarihsel gelişimi verdikten sonra, ulus-devletin ne olduklarına dair bir tanım ortaya koyabiliriz. Yukarıda verilenleri özetleyecek bir tanımı, Anthony D. Smith'de (Akt. Pierson, 1996:61) bulmamız mümkündür:

Ulus-devletlerin sınırları, sermayeleri, bayrakları, milli marşları, pasaportları, para birimleri, askeri törenleri, ulusal müzeleri, elçilikleri ve genellikle Birleşmiş Milletler'de bir köşeleri vardır. Ayrıca ulus-devletlerin toprakları üzerinde tek bir hükümetleri, tek bir eğitim sistemleri, tek bir ekonomileri ve meslek sistemleri bulunur, ve genellikle bütün yurttaşları için bir yasal haklar kümesi barındırırlar.

Smith'in tanımında adı geçen milli bayraklar, marşlar, törenler, eğitim sistemleri, bize özellikle ulus-devletin insan unsuru olarak ulusun ve buna bağlı olarak ulusçuluk

ideolojisinin önemi konusunda bir kapı aralar. Micheal Bilig tarafından ortaya atılan “banal ulusçuluk” kavramı da, bu konu üzerine eğilmektedir. Bilig’in bu terimle kastettiği de, Smith’in ileri sürdüğü bayrak, marşlar, ve günlük hayatımızın köşelerine giren birçok başka pratiklerle ve “ideolojik alışkanlıklar”la her gün yeniden üretilirken sıradanlaşan bir ulus kimliğinin devamlılığının sağlanmasıdır: “Ulus, günlük olarak, vatandaşlarının hayatında belirtilir ya da ‘işaretlenir’⁷. Ulusçuluk, kurulmuş uluslardaki aralıklı bir duygu durumu olmaktan çok uzak şekilde, yayılmış ve kalıcı bir durumdur” (Bilig, 1995:7). Ulus-devletlerin, insanlık tarihindeki en etkili devlet yapıları olmalarında, gerek yönetsel kolaylık sağlama, gerekse çok önemli bir meşruiyet kaynağı olması bağlamında ulus ve ulusçuluk kavramları, bu noktada hayati önemi haizdir.

1.2.2.Ulus

“Ulus” kelimesinin kullanımı, bugünkü anlamından farklı şekillerde olmak üzere, ulus-devlet olgusundan daha öncelere dayanmaktadır. Kavram, Latince “nasci” (doğmak) ve “natio” (doğum ya da doğum yeri olarak birliktelik) kelimelerinden türemiştir (Vincent, 2010:226). Roma döneminde aynı bölgeden gelen yabancı grupları nitelerken küçük düşürücü bir içerikte kullanılan bu kavram Ortaçağ’da anlamını değiştirerek, üniversitelere gelen öğrenci grupları için kullanılmaya başlanır. İlerleyen dönemlerde terim, topluluğun kökeninden ayrı olarak, topluluğun fikir ve amacını anlatmak için kullanılır 13. yüzyılın sonunda, artık bir “görüş topluluğu”nu nitelemeye başlar. Bu üniversitelere gelen gruplar, aynı zamanda kralların da temsilcileri oldukları için, anlama yeni bir boyut daha eklenir ve “kültürel ve siyasi otoritenin temsilcileri ya da “siyasal, kültürel, toplumsal elit” grubunu ifade etmek için kullanılmaya başlanır. İlk kez 16. yüzyıl İngiltere’inde olmak üzere bu terim, eliti de içeren anlamıyla beraber ülke nüfusunu, yani halkı anlatmak için kullanılmaya başlanır. Bu şekilde ilk defa, egemenliğin taşıyıcısı ve siyasal dayanışmanın temel unsuru olarak modern siyasetteki anlamını içeren bir bağlamda kullanılmış olur (Kerestecioğlu, 2010:315-6). Bu özelliğiyle ulus kavramı, toplumsal ve kültürel olduğu kadar, siyasal bir anlamı da içerisinde barındırmaktadır.

⁷ Orijinal metinde “flagged” olarak geçer ve İngilizce “bayrak” kelimesinin karşılığı olan “flag” kelimesinden türetilmiştir. Bilig, burada bir kelime oyunu yapmaktadır.

Modern kullanımıyla ulus kavramının tanımı, ulusun temel nitelikleri, kesin ve net bir şekilde ortaya konmaktan uzaktır. Örneğin, Fransız düşünür Ernest Renan, 1882 yılında düzenlenen bir konferansta yaptığı konuşmada, ulusların varlığını beraber yaşama iradesiyle açıklar. O'na göre ulusların varlığı, “bireyin varlığının, hayatın sürekli bir olumlaması olduğu gibi, günlük bir plebisit” neticesinde açıklanmalıdır (Renan, 2000:19). Dolayısıyla burada ortak kültür, dil gibi unsurlar etkisiz eleman olmamakla birlikte, büyük önem arz etmezler. Diğer taraftan, özellikle Johann Gottfried Herder, Johann Gottlieb Fichte gibi isimler ve genel olarak Alman romantik akımının öne sürdükleri tez, bu tanımdan keskin çizgilerle ayrılarak ulusları ortak kültür ve dil gibi niteliklerle açıklamaya koyulurlar (Kerestecioğlu, 2010:331-4; Özkırmı, 2013:34-9). Konu, birbirlerinden farklı açıklamaları içeren birçok tanımın yapılabildiği bir alana dönüşmüştür. Max Weber, bir devletin halk, din, dil, etnisite, ortak anılar ya da kader birliği, ortak köken ya da soy birliği gibi unsurların her biri veya bunlardan bazılarında hareket edilerek yapılmış farklı ulus tanımları bulunduğu ve bu öğelerin her birinin farklı derecelerde dayanışma duyguları yaratabildiğini vurgular. Bu tespitten yola çıkarak, bir insan topluluğunun “belli koşullar altında belirli davranışlarda bulunarak ‘millet’ niteliği” kazandığına ya da kazandığını iddia ettiğine dikkat çeker (Weber, 1993:169-70).

Günümüz siyasal düşüncesinde, ulus-devletler ve ulusların modern olgular olduğuna dair yaygın bir kabul vardır. İleride göreceğimiz gibi, bu iki olgunun birbirlerine referansla açıklanması da sıkça gördüğümüz bir durumdur. Örneğin Touraine, ulusu, modernliğin siyasal biçimi olarak ifade etmektedir. Çünkü O, ulusu, gelenek, görenek ve farklılaşmanın yerine bütünleşme ve rasyonel ilkelere kaynaklanan yasalar tarafından *yeniden yapılandırılmış* bir ulusal uzamın ifadesi olarak tanımlar (Touraine, 1994:155). Aslında bu nokta, ulusçuluk düşüncesinin de denkleme dahil olduğu noktadır. Giddens (1985:116) bunu şu şekilde ortaya koyar:

Hem ulus hem de ulusçuluk, modern devletlerin ayırt edici özellikleridirler, ve diğer yerlerde olduğu kadar kendi orijinal oluşumları bağlamında, aralarında rastlantısal bir ilişkiden daha fazlası vardır. Ulusların meydana gelmesi olmaksızın, -en azından modern şekliyle- ulusçuluk olamaz. Ancak, ilişkiyi tersinden düşündüğümüzde daha büyük bir sorunla karşılaşırız.

Giddens'in son cümleyle ifade etmek istediği durumu daha iyi anlamamız için, bu noktada, ulusların nasıl meydana geldiklerine dair farklı görüşlere göz atmamız

gerekmektedir. Çünkü farklı ulus tanımları ya da ulusların oluşumlarına dair açıklamalar, ulusçuluk alanındaki yaklaşımlarının ürünleridirler. Ancak öncelikle, bu tartışmalarda işimize yarayacak bir ayrımı detaylandırmak gerekiyor. Ulus ve etnik grup ya da etnisite arasındaki farkların ortaya konması, bu kategorileri incelerken bize yardımcı olacaktır.

1.2.2.1.Ulus ve Etnisite

Ulus olgusunu tartışırken dikkat edilmesi gereken bir husus, bu tartışmalarda sıkça gönderme yapılan etnisite kavramıdır. Bu bağlamda, etnisiteyle ulusu birbirlerinden ayırt etmek önemlidir. Esasında, etniklik ya da etnik grup kavramları, ulus kavramından daha az tartışmalı değildir. Bu kavramların tanımları, ulus tanımlarıyla oldukça benzer unsurlar içerebilmektedirler. Anthony Smith (2010:42), etnik bir topluğun altı niteliği olduğunu ileri sürer: (i) kolektif bir ad, (ii) ortak bir soy miti, (iii) paylaşılan tarihi anılar, (iv) ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, (v) özel bir “yurt”la bağ, ve (vi) nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu. Belirli bir topluluk, bu niteliklerin hepsine sahip olmaya ne kadar yakınsa, ideal bir etnik topluluk ya da etni tipine de o kadar yakındır. Smith’in tanımlamasında etnisite, esas olarak sosyal ve kültürel bir olgudur: “*ethnienin* genel özellikleri, doğurganlık, okuryazarlık ve şehirleşme oranları gibi ‘objektif’ belirleyicilerden daha çok, belirli sayıda kadın ve erkeğin nesiller boyunca, etkileşimlerinin ve paylaşılan tecrübelerinin belirli kültürel, uzamsal ve zamansal boyutlar üzerinde oluşturduğu anlamlardan türer” (Smith, 1986:22). Yine de Smith, bu iki boyutun, yani nesnel ve öznel boyutların etnik grupların oluşumlarında etkili olduğunu belirtir. Etnik kimliğin oluşmasında nesnel ve öznel boyutların aynılık üzerine yaptığı vurgu kadar, bir farklılık ifadesi olarak ötekinin kurgulanışı da büyük bir önem taşır, ki bu aslında genel olarak bütün kimlik kategorilerinin oluşumunda temel bir unsur olarak karşımıza çıkar. Thomas H. Eriksen, böyle bir kurgunun, “etnisitenin ilk eylemi” olduğunu, ve böyle bir ilke olmadan etnisitenin var olamayacağını ileri sürer: “Bu ilkeye dayanarak, kendilerini farklı addeden bu iki ya da daha çok grubun, karşılıklı temasları artarsa ayırt edicilikleriyle doğal olarak daha da ilgili olmaya ve daha benzer olmaya eğilimli oldukları söylenebilir” (Eriksen, 2004:35).

Bu tanımlardaki unsurların her birine bakıldığı zaman, hemen hemen ulusları niteleyen özellikleri içerdikleri görülmektedir, ki etnisite konusunda yukarıda bahsettiğimiz tartışmalar da bu noktada ulus tartışmalarıyla benzer konular etrafında dönmektedir. Ancak bulunduğumuz noktada etnisitenin ulustan farkını Smith'in görüşleri çerçevesinde ifade edebiliriz. Smith'e (2010:70) göre bir ulus şu sayılanlara sahiptir: tarihi bir toprak/ülke, ortak mitler ve tarihi bellek, kitlevi bir kamu kültürü, ortak bir ekonomi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu. 1991 yılında yayımlanan *Milli Kimlik* (2010) isimli kitabındaki bu tanımı 2002 senesinde yayımladığı *When is a Nation?*⁸ (Bir Ulus Ne Zamandır?) (Smith, 2002) makalesinde değiştiren yazar, bu tanımdan "kitlevi kamu kültürü", "ortak bir ekonomi" ve "ortak yasal hak ve görevler" ibarelerini çıkarmıştır. Bu makalesinde, "bir ulus", der Smith, "tarihsel bir toprak, paylaşılan mitler ve hatıralar, ortak bir kamu kültürü ve genelgeçer yasalar ve gelenekleri haiz, adı konulmuş bir topluluktur"⁹ (2002:15). Biz Smith'in daha sonra yaptığı tanımı esas alırsak, etnik bir toplulukla ulus arasındaki en önemli ayrımın, ulusun bir ülkeye/toprağa sahip olması olduğu ortaya çıkmaktadır. Etnik grupların ise zorunlu olarak bir toprak üzerinde egemenlik kurmaları gerekmez. Yani, bir etnik grubun, kuşaktan kuşağa geçen ve devlet sınırlarına bağlı olmayan, bazı sürekli davranışlara sahip olduğu söylenen kültürel bir kategori olduğu varsayılmaktadır (Balibar ve Wallerstein, 2007:97). Bu çerçevede, ulusun daha kapsayıcı, kültürel ve tarihsel ortaklıkların yanında siyasal bir ortaklığı da içeren bir yapıda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında Smith de bu noktaya dikkat çeker ve tarihsel olarak ilk ulusların, bir etnik çekirdek temelinde oluştuklarını, sonrakilerin ise bu ulusları örnek alarak kendilerini oluşturduğunu öne sürer (2010:70-2). Erol Kurubaş, etnik bir hareketin, etnik ulusçu bir harekete dönüşebilmesinin çok da beklenmedik bir durum olmadığı görüşündedir (Kurubaş, 2008:15). Bu durumda, etnik grupların siyasal bir uzam olarak toprak ya da ülkeye sahip olmasalar da, bu uzama sahip olma yolunda siyasal birlik arzusuna ulaşabilmelerinin durumsallıklara bağlı olduğu belirtilmelidir. Esasen yapılan tanımlardan da, ulusun, bir toprak üzerinde siyasal birlik sağlamış etnik

⁸ Makalede ulusların kökenlerinin hangi dönemde olduğu tartışıldığı için, bir de büyük olasılıkla ünlü Fransız milliyetçi ideolog Ernest Renan'ın meşhur "Bir ulus nedir?" (Renan, 2000) söylevine gönderme yapmak maksatlı böyle bir başlık kullanılmış olabilir.

⁹ Smith'in ulus tanımını neden değiştirdiğine dair kendisinin ortaya koyduğu bir açıklama yoktur. Ancak, Guibernau, bu tanımın ulusu büyük oranda devletin işlevlerini içeren unsurlar barındırması nedeniyle Smith'in kendi savunduğu görüşleri çerçevesinde konumunu zora soktuğu için değiştirildiğini iddia eder, ki bunda haklılık payı bulunmaktadır (Guibernau, 2004).

grup ya da gruplar olduğunu belirleyebiliriz. Bunun haricinde Kurubaş, etnik grubun bir üyesi sayılabilmek için doğuştan birtakım özellikleri taşımak gerekirken, ulusun böyle bir ön şart koymadığını, dolayısıyla, etnik grupların dışlayıcı, ulusların ise kapsayıcı bir niteliği olduğunu ileri sürer (2008:15)

Buraya kadar ortaya koyduklarımız çerçevesinde, ulusların içerisinde farklı etnik grupların varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır. Bu durum çoğu zaman etnik grup tartışmalarının azınlık tartışmalarına dönüşmesine de vesile olmaktadır, ancak şu anda bu durum üzerinde fazla durmayacağız. Etnisiteyle ulus arasındaki farkı bu şekilde ortaya koymanın sonucunda gelebilecek eleştirileri saklı tutarak¹⁰, literatürde genel olarak Smith'in bu tanımları çerçevesinde bir ayrıma meyledildiğini belirtelim. Bu genel ayrımı verdikten sonra, ulusu açıklayan farklı yaklaşımlara geçebiliriz.

1.2.3.Ulusların Oluşumu

Ulusların oluşumlarını açıklayan tartışmalarda üç ana alandaki sorulara verilen cevaplar belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkar (Smith, 1998:7): İlk olarak, etik ve felsefi alanda, ulusların insan ilişkilerindeki rolüyle alakalı bir tartışma bulunur. Yani, uluslar kendi içlerinde birer son olarak, mutlak olgular olarak mı görülmeli; yoksa, ulus ve ulus kimliklerini daha başka araç ve değerlerle, zamanla, mekanla ve bağlamla –daha özel olarak mesela modern çağ ile?- alakalı olarak mı algılamalıyız? Bir ikincisi ise antropolojik ve politik alandaki sorulara cevap arayışıdır ve genel olarak ulusun toplumsal tanımının yapılmasıyla ilgilenilir. Burada, ulusların ne tür topluluklar oldukları ve bireylerin bu topluluklarla ilişkilerinin ne temelde kurulduğuna dair sorular üzerinden giden tartışmalar görürüz. Esas soru, ulusların temelde etno-kültürel bir karakterde, üyelerinin arasında kan bağlarıyla, ortak tarihle ve paylaşılan bir dille doğuştan gelen bir bağlanmışlığı içeren topluluklar mı; yoksa, bireylerin hangisine ait olacağını kendilerinin özgürce seçebilecekleri ortak bir toprak üzerinde, vatandaşlık hakları ve ortak yasalar çerçevesinde örgütlenen toplumsal ve siyasal topluluklar mı olduklarıdır. Tartışmaların ekseninde döndüğü üçüncü alan ise tarihsel ve sosyolojik açıklamalara vurgu yapar. Ulusların, insanlık tarihinde nereye oturtulacağı konusunda

¹⁰ Bu eleştiriler çoğunlukla bir önceki cümlede bahsedilen azınlık sorunları çerçevesinde gelişmektedir. Ülkemizde bu tarzda eleştirilerin verildiği bazı çalışmalar için bkz. (Kalaycı, 2008; Kurubaş, 2008; Oran, 2000)

ilgilenilir. Bu noktadaki iki kutuptan ilki, ulusları tarihin derin köklerinde paylaşılan bağlar ve kültürlere sahip olan, eski çağlardan itibaren gelişen topluluklar olarak tanımlayan görüştür. İkincisi ise, uluslara tarihin belirli bir dönemine özgü sosyal yapılar ya da kültürel yaratımlar olarak yaklaşılmasını önerir. Böylece, bu belirli dönemin şartları ortadan kalktıkça, uluslar da gelip geçecektir (1998:7). Bu üç alandaki tartışmalar birbirleriyle çoğu zaman kesişebilmektedir. Sözgelimi, ulusların kökenlerinin eski çağlarda bulunabileceğini iddia eden bir yaklaşım, aynı zamanda onu diğer başka koşulların etkileriyle birlikte de açıklayabilmekte; ya da, ulusları toplumsal ve siyasal topluluklar olarak tanımlayan bir görüş, onların bazı mutlak değerler oluşturdukları savunabilmektedir¹¹.

Modernist yaklaşımlar genel olarak ulusçuluk ve ulus olgularının tarihsel bir ürün olduğu düşüncesinden hareket ederler. Bu yaklaşım çerçevesinde görüşlerini belirten düşünürlerin temel ortak paydaları, ulusları modern çağın ürünleri olarak görmeleridir. Bu bağlamda kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, merkezi devletlerin kurulup güçlenmesi gibi modern süreçlere vurgu yapılır. Ulusların oluştuğu koşullar da, böylece, modern çağa özgü koşullardır. Dolayısıyla uluslar ulusçuluğu değil, tam tersi, ulusçuluklar ulusları yaratmaktadır (Özkırımlı, 2013:102-3). Bu yaklaşımların öncüleri olarak Karl Deutsch ve onun sosyal iletişim okulu gösterilmektedir (Smith, 2009:4). Deutsch'e göre, ulusların oluşumları, 18. yüzyılda Batılı devletlerin tecrübe ettikleri gibi, çok hızlı toplumsal hareketlilik ve artan toplumsal iletişim üzerinde temellenmiştir. Bu Batılı devletlerin tecrübesini bir model olarak alan Deutsch, ulusların kentleşme, toplumsal hareketlilik, artan okur yazarlık oranları, medyanın yayılması ve oylama kalıpları dolayısıyla 'kuruldukları' bir gelişim çizgisinin oluşturulabileceğini öne sürer (Smith, 2009:4).

Smith (2009:7), modernist perspektifin sadece dönemselleşme sorunuyla sınırlı kalmayıp, önemli üç farklı varsayımda bulunduğunu söyler. Bunlardan ilki, (i) ulusların, basitçe onu inceleyen kişilerin ya da 'öz'e sahip olmayan tutarsız yapılanmaların

---

¹¹ Ulusları açıklamaya yönelik yaklaşımları Smith ve Özkırımlı'nın da benimsediği "ilkçi" (primordialist), "modernist" ve "etno-sembolcü" (ethno-symbolist) kavramlarıyla kategorilendirebiliriz (Özkırımlı, 2013; Smith, 2009). Bunlar, özünde ulusçuluk tartışmasının içerisinde yer alan kategorilerdir, ancak ulus oluşumlarında devletin olduğu kadar ulusçuluğun da bağlantılı olarak ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu ulusçuluk yaklaşımlarının her biri, ulusların nasıl ortaya çıktıklarına dair açıklamalar içerirler ki, bizi ilgilendiren asıl kısım budur.

üretimleri olmayıp, ‘gerçek’ sosyolojik topluluklar olduğu fikridir. Uluslar, ayrıık nüfusların, verili bir toprağın, belirli bir kurumlar ve görevler kümesinin ve birbirlerine paralel, ancak biricik kültürlerin bir araya gelerek oluşturduğu yapılardır. İkinci varsayım, (ii) ulusların, ulusçuluklar gibi, tarihsel olarak gömülü olduklarıdır. Ulusçulukların, belirli bir nüfusu diğerlerinden ayırıp birbirine bağlayan bazı unsurlara gereksinim duyduğu kabul edilir. Bu anlamda en çok başvurulan unsurlardan biri, Alman romantik akımın öncülerinden Herder’i takip ederek, ortak dil olmuştur. Ancak, ortak bir toprağa bağlılık dahil, ulusun unsurlarından her biri, birkaçı veya hepsi bu bağları oluşturmak için kullanılabilir. Üçüncü olarak, (iii) modernistler, ulusları bir eylem ve amaç sahibi topluluklar ve bu toplulukların içerisindeki bireyler ve grupların yenilikçi bir yaratımı olarak görürler. Bu şekilde ‘ulus-kurma’, toplumsal ve siyasal modernleşme projesine içkin bir olgu olarak karşımıza çıkar. Ulusçuluk ise, ulus adına fedakarlığın ve dinamik kolektif çabaların ideolojisi olarak görülür (2009:7)¹².

Bu kısa girişten sonra ulusların oluşumlarını açıklayan düşünürlerin görüşlerini inceleyebiliriz. İlk olarak ulusları sanayi toplumları ve “yüksek kültürler” temelinde açıklayan Ernest Gellner’i (1965; 1999; 2013) ele alalım. Öncelikle belirtilmesi gereken, Gellner’in, ulusların oluşumlarını “ulusçuluk çağı”yla açıkladığıdır. Ulusçuluk çağı ise, sanayileşmeye geçişin beraberinde getirdiği bir çağdır. Gellner bu çağı, artık kendini ilk kez hissettiren yeni ulusçu zorunluluğu yerine getirmek üzere siyasal veya kültürel sınırların ya da bunların her ikisinin de değişikliğe uğradığı bir yeniden uyarlanma çağı olarak tanımlar (Gellner, 2013:118).

Gellner, ulusçuluğu, “siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke” olarak tanımladıktan sonra, biraz daha detaylandırarak ulusçuluğun, “etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle –asında genel ilkenin dışladığı bir olumsuzluk olarak- bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramı” olduğunu

¹² Özkırmılı (2013), modernist yaklaşımların kendi içerisinde “ekonomik dönüşüm”, “siyasal dönüşüm” ve “toplumsal-kültürel dönüşüm” temelinde yaptıkları vurgular neticesinde ayrıldıkları bir şablon önerir. Ancak bizim burada ulaşmak istediğimiz, konumuz kapsamında, uluslar ve dolayısıyla ulusal kimliklerin ortaya çıkışlarında belirli tarihsel koşulları, (ulusların kültürel ve siyasal yapılanmalar olarak oluşumlarını) öne çıkaran isimlerin düşüncelerini ele almaktır. Dolayısıyla, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımlar içerisindeki John Breuilly, Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm, Benedict Anderson ve Anthony D. Smith gibi araştırmacıların tezleri bizim açımızdan daha fazla ilgiye değerdir. İleride, küreselleşmenin ulusal kimlikler üzerindeki etkileri tartışılırken, esas olarak ilk dört düşünürün ileri sürdüğü temellerdeki aşınmalar ve son düşünürün temsil ettiği görüşün öne sürdüğü sürekliliklerin önemi ortaya konulacaktır.

söyler (Gellner, 2013:71). Ulusun da devlet gibi, evrensel bir zorunluluk değil, bir olumsuzluk olduğunu savunur. O'na göre zamanımızda ulusu olmayan bir insan düşünmenin imkansız olması, böyle bir şey düşünüldüğünde ise bunun bir tür felaket olarak algılanması, sadece bu durumunun zamanımızda böyle algılandığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Yoksa, bir ulusun üyesi olmak, insanın doğuştan sahip olduğu bir özellik değildir (2013:77).

Gellner, ulus ve ulusçuluk üzerine çözümlerini, toplumları tarım-öncesi toplumlar, tarım toplumları ve sanayi toplumları olarak ayırdıktan sonra geliştirir (2013: 75). O'na göre, ulus ve ulusçuluk, devlet olmadan ortaya çıkmamaktadır. Avcı-toplayıcı toplumlarda yeterli derecede genişlemiş siyasal işbölümü olmadığından, bu topluluklarda “istikrarlı ve uzmanlaşmış düzen dayatıcı bir kurum olarak devlet sorunu” ortaya çıkmamıştır (2013: 75). Tarım toplumlarının ise hepsinde olmasa da çoğunda devlet yapılanması oluşmuştur. Gellner, bu evrede, devletin varlığının seçime bağlı olduğunu söyler. Diğer taraftan devletin biçimi de oldukça değişkendir (2013: 75-6). Sanayi toplumlarında ise, avcı-toplayıcı aşamanın tam tersi olarak, devletin varlığı kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak yine, tarım toplumunda olduğu gibi, biçimleri değişkenlik gösterir. Bu toplumlar aşırı derecede büyüktür ve sürdürdükleri yaşam düzeyi için fevkalade karmaşık bir genel işbölümü ve işbirliğine bağımlıdırlar. Bu işbirliğinin belli bir kısmının kendiliğinden ve uygun koşullarda gelişebileceğini kabul etsek de, Gellner'e göre, tümünün kendiliğinden, zorlama ve denetim olmadan gelişeceği düşünülemez (2013:76). İşte tam da burada ulus-ulusçuluk-devlet ilişkisi gündeme gelmektedir.

Ayrım yapılan bu toplumlar arasında, bu bağlamda, kültürün yeri de önem taşımaktadır. Avcı-toplayıcı toplumlarda devletin oluşması mümkün olmadığı için ulus ve ulusçuluğun oluşması da bu nedenle ortaya çıkmaz. Diğer taraftan tarım toplumlarında yönetici sınıf, kendisini yönetilenlerden, yani köylülerin oluşturduğu büyük çoğunluktan katı bir şekilde ayırarak nüfusun çok ufak bir bölümünü oluşturmaktaydı (2013:80). Bu toplumlarda yönetici sınıfın ideolojisi, sınıf eşitsizliği ve yönetici tabakanın diğerlerinden ayrılma derecesini önemsiz göstermeyip, tam aksine bu unsurları vurgular. Bunda önemli bir unsur, bu yönetici sınıfın aynı zamanda büyük ölçüde okuryazarlığı da tekelinde tutmasındadır. Bu tabaka içerisinde de örneğin askerler, rahipler, idareciler ve kentliler gibi uzmanlık alanları farklılaşmış birkaç alt

bölgelere ayrılma görülebilir. Ancak hem genel olarak tüm yönetici tabaka, hem de bu tabakadaki farklı alt tabakalar için kültürel türdeşleşmeden çok, kültürel farklılaşma yönünde bir baskı mevcuttu (Gellner, 2013:80). Dolayısıyla, tarım toplumlarında yönetici sınıf, kendisini yönetilenlerden ayırırken kültürü kullanmaktaydı. Diğer taraftan, farklı nedenlere bağlı olarak, yönetici sınıfı dikey olarak yönetilenlerden ayıran kültürel farklılaşma, yönetilenler içerisinde de yatay olarak mevcuttu. (2013:82) Küçük köylü topluluklar, siyasi zorunluluktan çok ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle kendi yörelerine bağlı içe dönük bir yaşam sürmekteydi. Aynı zamanda, belirli daha geniş bir yörede yaşayan halk aynı dil kökenine sahip olsa da, kültürel dalgalanmalar, lehçe ve diğer farklılıklara yol açabilmekteydi. Yani böyle bir düzende “hiçbirinin ya da neredeyse hiç kimsenin, kültürel türdeşliğin yerleşmesinde bir çıkarı yoktur. Devlet vergi toplama, asayiş sağlama dışındaki etkinliklerle pek ilgili değildir; tebaası olan topluluklar arasında iletişim kurmakta da bir çıkarı yoktur”; bunun yanında, böyle bir türdeşliğin kurulabilmesi için gereken araçlar da mevcut değildir (2013:82). Böyle olmasının yanında, yatay kültürel bölünmelerin yerleşmesi, iktidar sahiplerinin çıkarlarına da uygun düşmektedir (2013:83). Buraya kadar özetle söyleyecek olursak, “tarım toplumunda çeşitli kültürler mantar gibi fişkirir; ancak koşullar *genelde* kültür emperyalizmi denebilecek bir gelişmeyi, yani kültürlerden herhangi birinin hakimiyet kurup siyasal bir birimin tümünü kapsamasını teşvik etmez” (2013:84). Bu toplumlarda “siyasal sınırları belirleyen etmenler, kültürel sınırları belirleyen etmenlerden tamamen farklı yapıdadır” (2013:84). Yani, bu toplumlar, “kültür” ve “yapı” arasında uyumsuzluk içermezler (Gellner, 1965:154). Tarım toplumu, eşitsizlikleri mutlaklaştırır ve dışışallaştırır. Bu şekilde onları vurgularken, aynı zamanda onları kaçınılmaz, sabit gösterir ve bu yolla onları güçlendirip makbul hale getirir. Bu nedenledir ki, tarım toplumlarında kimlik sorunu ortaya çıkmaz (Gellner, 2013:83).

Sanayi toplumlarında ise durum başka bir boyut almaktadır. Sanayi toplumları, hesaplanabilir ve sürekli bir gelişme temelinde sürdürülebilir bir büyümeyle var olabilen ve buna dayanan tek toplumdur (2013:96-7). Öncelikle iş bölümü olarak, tarım toplumlarının istikrarlarına karşı sürekli hareketliliğe dayanan sanayi toplumları, tarım toplumlarından daha fazla uzmanlık dalı içermesine rağmen, bu uzmanlıklar arasındaki mesafe tarım toplumundaki gibi çok büyük değildir (2013: 102). Gellner (2013: 102-3), bunun nedeni olarak sanayi toplumunda eğitimin büyük kısmının örgün eğitim olmasını

ve bu eğitimi alan kişinin, eğitim sonrasında uzmanlaşacağı meslek faaliyetiyle özel bir bağı olmamasını ileri sürer. Bu şekilde, toplumun geneli benzer ve standartlaşmış eğitimden geçmektedir, ve böylece uzmanlıklar arasındaki temel teknik farklar dışında herkesin bu örgün eğitim temelinde bir araya getirilmesi sağlanmaktadır. Zaten, herkese açık ve çoğu zaman zorunlu bu örgün eğitimin bitirilmesinden sonra, insanların çok zorlanmadan farklı alanlarda yeniden eğitilebileceği varsayılmaktaydı (2013: 103-4). Bu nedenle modern toplumların eğitim sistemleri tarım toplumlarındaki alt-gruplara ya da aileye dayalı eğitimden çok daha disiplinli ve çok daha türdeşleştiriciydi. Gellner (2013:108), modern toplumun, “bağımsız bir eğitim sistemini yürütebilecek büyüklükte olmayan hiçbir alt-topluluğun artık kendi kendini yeniden üretemeyeceği bir toplum” olduğunu söylerken, bu durumdan bahsetmektedir. Sanayileşmiş toplumlarda kültür, kan bağına verdiği önemi en aza indirir. İnsanlar, sadece eğitim gördükleri sürece kullanışlıdırlar. Artık kişilerin sayısı değil, nitelikleri ön plana çıkar; nitelik ise, insanın kültürel üretim makinesine, yani eğitime, bağlıdır (Gellner, 1999:106).

Diğer taraftan, sanayi toplumlarında iş, büyük ölçüde fiziksel olmaktan çıkmış ve çıkmaya devam etmektedir. Birçok iş, iyi öğrenilmesi gereken ve herkesin anlayabileceği bir tür standart dil aracılığıyla açıklanan görevlerin yerine getirilmesini gerektirir. (Gellner, 2013:109-10). Artık iş tanımları, büyük oranda, insanların ve anlamların bilgisayarlar aracılığıyla hızlı şekilde manüple edilmesini içermektedir (Gellner, 1999:106). Bütün bunlar kültüre çok derin şekilde etki ederler. Mesajların farklı yöreler arasında karşılıklı değiş tokuşlarında, anlamın yerel bağlamlara bağımlı olması, kabul edilebilir değildir. Bu yüzden bağlam, iletişim metotları tarafından yerinden edilir, böylece anlam, beden dili, kimlik, ses tonu, konuşanın yeri ya da zamanı veya teslim edildiği bağlamdan etkilenmeden iletilmiş olur. Bunu yapmak içinse hem gönderen hem de alıcının sadece mesaja odaklanmak üzere, hangi parçaların mesaja dahil olup hangilerinin olmadığı konusunda paylaşılan kurallar bağlamında eğitilmeleri gerekir. Mesajları algılamaya dair böylesi standartlaştırılmış duyarlılıkların oluşturulması ise kolay değildir; sürekli bir eğitimi ve güçlü bir semantik disiplini gerektirir (Gellner, 1999:106-7). Böylesi bir altyapıyı kurabilecek ve bunu denetim altında tutabilecek yegane kurum olarak ise, Gellner, karşımıza devleti çıkarır (2013:115). Modern toplumlarda kültür, “artık daha sert ve zorlayıcı kısıtlamalarla varlığını sürdüren bir toplumsal düzeni sadece süsleyen, onaylayan ve ona meşruiyet

sağlayan bir araç değildir”, bunun tersine “kültür şimdi ihtiyaç duyulan ve paylaşılan bir ortam, yaşam için gerekli kan ya da belki de toplumun üyelerinin sadece onunla soluk alabildiği, hayatını idame ettirdiği ve üretimi gerçekleştirdiği asgari ortak bir atmosferdir” (Gellner, 2013: 115-6). Tarım toplumlarında kültür önemlidir, ancak oradaki önemi yapıya takviye sağlamasında yatar. Ancak modern toplumlarda kültür yapıyı vurgulamak üzere kullanılamaz, bunun yerine kültür “yapının yerini alır” (Gellner, 1965:155). Eğer durum buysa, bu kültür, toplumun bütün üyeleri için “aynı” olmalıdır. Bunun dışında, bu kültür, aynı zamanda “yüksek bir kültür” olmalıdır (Gellner, 2013:116). Gellner’in yüksek kültür teriminden kastettiği, “bir vaiz topluluğu tarafından yazı yardımıyla servis edilen ya da dayatılan düzenli, standartlaştırılmış fikir sistemleri”dir (Gellner, 1999:107). Yani yerel, okuryazar olmayan kültürlerin üzerinde olan, standartlaşmış ve kapsayıcı bir kültür. Bu kültür, yerel bağlamlardan koparılmış bir kültürdür ve toplumsal dahiliyetin özünü oluşturan kurallar ve sembolleri içerir. Bu kültüre kabul edilmek, kişi için en önemli ve değerli varlık sebebi haline gelmiştir; kişinin bu kültüre kabul edilmesi, çalışma hayatı, yasal ve ahlaki vatandaşlık ve bütün diğer toplumsal dahiliyetlere ulaşabilmesinin ön koşulunu oluşturur (1999:107).

Gellner, ulus oluşumunda hem iradeyi ön planda tutan, hem de kültürü ön planda tutan yaklaşımları eleştirir. O’na göre bu görüşlerin ikisi de, diğer nitelikleri göz ardı ederler. Kendisi ise ulusların ancak ve ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabileceğini söyler (Gellner, 2013:138):

‘Ulusçuluk çağı’ şu ya da bu ulusun uyanışı ve kendini siyasal anlamda kabul ettirişinden ibaret değildir. Daha çok, genel toplumsal koşullar, sadece seçkin azınlıklara değil, bütün halka mal olan standartlaşmış, türdeş, merkezi olarak desteklenen yüksek kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler, insanların gönüllü olarak ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar. Kültürler artık siyasal meşruiyetin doğal barınağı olarak görünmektedir. İşte ancak o zaman, kültürel sınırların siyasal birimler tarafından herhangi bir ihlali skandal sayılır. Ancak ve ancak bu koşullar altında uluslar aynı anda hem irade hem de kültürle ilişkili biçimde ve gerçekten bu ikisinin siyasal birimlerle birleşmesi olarak tanımlanabilir. Bu koşullarda insanlar yalnızca aynı ortak kültüre sahip olanların tümüyle bir siyasal birlik kurma arzusunu gösterirler. Bu durumda siyasal yönetimler de sınırlarını kendi kültürlerinin sınırına kadar genişletecek ve güçleri yettiğince bu kültürü koruyacak ve dayatacaklardır. İrade, kültür ve siyasal yönetimin kaynaşması kolaylıkla ve sıklıkla karşı koyulamayacak bir norm haline gelir.

Bu şekilde, Gellner, ulusları meydana çıkarmanın ulusçuluğun kendisi olduğunu ısrarla öne sürmektedir. Ulusçulukların, çoğu zaman önceden var olan, tarihsel süreçlerle gelen kültürlerin içerisinden seçimler yaparak -ölü dillerin canlandırılması, geleneklerin icat

edilmesi ve daha birçok yolla- onları tamamen dönüştürse de, bu kültürel zenginlikten yararlandıklarını kabul etmemiz gerektiğini söyler. Buraya kadar anlatılanlar ışığında, Gellner'in yaklaşımındaki bazı önemli noktaları belirleyebiliriz. Öncelikle Gellner, ulusların, insanlığın sanayi aşamasında ortaya çıktıklarını öne sürmektedir. Bunun nedeni, özetleyecek olursak, sanayi toplumlarındaki işbölümü ve işbirliği, bu toplumla özdeşleşen standart ve evrenselleştirilmiş bir örgün eğitim sistemiyle birlikte yürüyüp, bunun sonucu olarak kültürün homojenleşmesi olgusu ortaya çıkmaktadır. Böylece uluslar, yüksek kültürlerin topluma yayılmalarıyla meydana gelmektedir. Bunun örgütlenmesi ise, ancak modern devletin üstlenebileceği bir merkezilik ve denetim gücüyle mümkün olmuştur.

Breuilly (1993; 1999), ulusların oluşumlarında ulusçuluk ideolojisinin rolünü öne çıkarır. "Liberal bir form" üzerinde gelişen modern devletler, bir taraftan monarşilerin "özel" alanla ilgili güçlerini, diğer taraftan kilisenin, loncaların ve lordların "kamu" alanıyla ilgili güçlerini kaybettiği, "hükümetin çifte dönüşümünü" meydana geldiği yapılar olmuştur (Breuilly, 1999:164). Breuilly, serbest piyasa ekonomisinin tek tek devletlerin kapsayamayacağı kadar genişlemesinin, "toplumun 'özel' ve kendini düzenleyen eylemler kümesi" olarak anlaşılmasına; "bürokratik mutlakçılığın" ise devletin, yönettiği toplumdaki ayrı olarak düşünülmesine neden olduğunu ortaya koyar (Breuilly, 1993:55). Bu durum, devletin "kamu" sivil toplumun ise "özel" alanla ilişkilendirdiği ayrı bir fikrin ortaya çıkması demektir (Breuilly, 1999:164). Modernitenin ilk büyük siyasi doktrini olan Liberalizm, Breuilly'e (1999:166) göre, "kollektif ya da topluluk çıkarları"yla uyuşmakta başarısız kalmıştı. Aynı zamanda, birçok grup, liberalizmin soyut, rasyonel karakteriyle, özellikle "resmi katılım hakları, gerçek, toplumsal olarak yapılandırılmış eşitsizlikleri maskeleyen"de uzlaşamıyordu: "böylesi gruplar, kültürel kimliği siyasi bir programa çevirebilen bir ulusçuluğa kapılablirler" (1999:166). Bu anlamda ulusçuluk, Breuilly tarafından, ulusları meydana getiren bir ideoloji olarak ortaya konmaktadır. Ulusçuluk teriminin "devlet iktidarını oluşturma ve uygulama amacını taşıyan ve bu eylemleri ulusal argümanlarla meşrulaştıran siyasi hareketlere" işaret etmek üzere kullanıldığı belirten araştırmacı, ulusçu bir argümanın şu üç varsayım üzerine kurulu olduğunu öne sürer (Breuilly, 1993:2): (i) "Aşık ve kendine has bir karakteri olan ulus vardır". (ii) "Bu ulusun değer ve çıkarları, diğer değer ve çıkarlar üzerinde önceliğe sahiptir". (iii) "Bir ulus,

olabildiğince bağımsız olmalıdır. Bu da en azından siyasi egemenliğin varlığını gerektirir”. Breuilly (1993:5), ulusçuluğu bu şekilde siyasi bir doktrin olarak tanımlamasının, kavramın “fazla muğlak ve genelgeçer olma tehlikesinden korunmasının yanında, ulusçuluğun modernliğine dikkat çektiğini” belirtir. Breuilly’nin görüşleri, ulusların kültürel olduğu kadar siyasi boyutuna da dikkat çekmektedir

Ulusların ortaya çıkışlarıyla ilgili çalışmalar yapan bir başka düşünür Eric J. Hobsbawm’dır. Hobsbawm’ın ulus ve ulusçuluk tartışmalarına getirdiği en büyük yenilik, ulusların ve ulusçulukların birer “toplumsal mühendislik” ürünleri olduğu noktasında, “geleneğin icadı” yoluyla oluşturulduklarını öne sürmesinde yatar (2010; 1983). İcat edilmiş gelenek terimi, hem gerçekten icat edilen, yapılandırılan ve resmi olarak kurumsallaştırılan gelenekleri, hem de izi nispeten daha zor sürülebilen ancak yine de tarihlendirilebilen bir dönemde oluşan ve kendilerini büyük bir hızla kabul ettirebilen gelenekleri içine alır. Bu gelenekler, “açıkça veya zımmen kabul edilen ritüeller ya da sembolik doğası olan kurallarca belirlenen bir pratikler kümesidir” (Hobsbawm, 1983:1). Bu kurallar ya da ritüeller, davranışları tekrarlamak suretiyle belirli değer ve normları aşlamayı amaçlarlar, ve aynı zamanda geçmişle bir süreklilik hissi oluşturmaya yararlar (1983:1). Hobsbawm, bunun en iyi örneğinin 19. yüzyılda Britanya parlamentosunun yeniden inşasında Gotik tarzın tercih edilmesini, ve yine 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde parlamento salonu yeniden inşa edilirken bu eski plana sadık kalınması olduğunu söyler (Hobsbawm, 1983:1-2).

Geleneğin icat edilmesi, modern dünyadaki sürekli değişim ve yenilikle, bu dünya içerisindeki toplumsal hayatın en azından bazı bölümlerini değişmez ve sabit kılma çabaları arasındaki zıtlığın ürünüdür (1983:2). Bu bağlamda, Hobsbawm, iki tür ayrımın yapılması gerektiğini öne sürer. Öncelikle gelenek (tradition) ve adet (custom) arasında bir ayrıma gider ve öz itibarıyla, ister gerçek, ister icat edilmiş olsun, geleneklerin karakteristiğinin sabitlik olduğunu; buna karşın adetlerin ise yeniliği ve değişimi engellemediğini, ancak yine de bunlara bazı kısıtlamalar getirebileceğini söyler (1983:2). İkinci olarak, kendi tanımladığı gelenekle, belirli rutinleri içeren ve – istisnaları olsa da- özel ritüel ya da sembolik işlevleri olmayan gelenek tanımı arasında bir ayrıma gider. Bu ikincisi, verimlilik ve düzenlilik adına, belirli pratikleri sonraki uygulayıcılarına aktarma kaygısıyla oluşan rutinler kümesi olarak anlaşılabilir. Bu tür pratikler çok yeni olabilmelerinin yanında (örneğin bir pilotun uyguladığı teknikler),

çok eski zamanlara da götürülebilir (örneğin aile içindeki belirli davranış kalıpları gibi). Dolayısıyla, bunlar icat edilmiş gelenekler olarak sınıflandırılmazlar, çünkü bunların işlevleri ideolojik olmaktan ziyade tekniktir (1983:3).

Geleneğin icat edilmesi, ‘eski’ gelenekler tarafından tasarlanan toplumsal kalıpların zayıfladığı ya da yok edildiği, bu eski geleneklerin artık uygulanamayacağı yeni kalıpların üretildiği hızlı değişim dönemlerinde daha çok görülür. Hobsbawm, böylesi büyük ve ani değişimlerin özellikle ve büyük oranda sanayi toplumları içerisinde geçmiş 200 yılda gözlendiğini, dolayısıyla modern dönemle ilişkili olduklarını ileri sürer (Hobsbawm, 1983:4-5). Bu durum, bazen eski geleneklerin yeni duruma uyarlanması ve böylece derin bir tarihsellik algısı yaratılması yoluyla gerçekleşebilirken, bazen de bu tarihsel devamlılığın kendisi dahi icat edilerek gerçekleştirilir. İcat edilen gelenekler de, bu ikinci durumda ortaya çıkarlar (1983:5-7). Geleneğin icat edildiği yerler, eski geleneklerin artık “kullanılabilir olmadığı” yerler değil, bunların “kullanılmadığı” ve “uyarlanmadığı” yerlerdir (1983: 8). Örneğin 19. yüzyılda toplumsal değişime yönelik liberal ideoloji, kendisini bilinçli olarak geleneğin karşısında ve radikal yeniliğin yanında konumlandırırken, daha önceki toplumlarda kanıksanmış olan toplumsal ve otoriteye ilişkin bağları sağlamakta sistemli şekilde başarısız olmuştu. Bu şekilde ortaya çıkan boşlukların ise icat edilmiş pratikler tarafından doldurulması gerekti (Hobsbawm, 1983: 8). Bu dönemde, Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkardığı toplumsal ve siyasal karışıklığı düzenlemenin bir yolu olarak en yaygın görülen icat edilmiş gelenek ise ulusal bilinç ve dolayısıyla ulusların kendileridir (1983: 14):

Modern uluslar [...] genel olarak kendilerinin, yeninin zıttı, yani kökleri en uzak dönemlerde olan varlıklar olduklarını; ve kurulmuşun zıttı, yani bu insan topluluklarının kendi benliklerinden gayri hiçbir tanıma gereksinim duymayacak kadar ‘doğal’ olduklarını iddia eder. Modern ‘Fransa’ ve ‘Fransız’ kavramına hangi tarihsel ve başka süreklilikler yerleştirilirse yerleştirilsin, bu kavramların kendileri, kurulmuş ya da ‘icad edilmiş’ bir bileşen içermelidirler. Ve modern milletin bileşenlerinin büyük çoğunluğu bu tür kurgulardan, yakın döneme ait sembollerden ya da koşullara uygun söylemlerden özel olarak oluşurken, ulusluk olgusu, ‘geleneğin icadı’na gereken özenli ilgi gösterilmeden yeterince araştırılmaz.

Ulusların oluşumlarını bu şekilde “geleneğin icat edilmesi” yoluyla açıklayan Hobsbawm, ulus tanımında büyük oranda Ernest Gellner’den etkilendiğini saklamaz. Bu bağlamda, ulusları ulusçuluğun ürünleri olarak niteler. O’na göre (Hobsbawm, 2010: 24), uluslar ne asli ne de değişmez toplumsal birimlerdir. Ulus olgusu, özgül ve tarihsel

olarak yakın bir döneme aittir. Ulus, “ancak belli bir modern teritoryal devletle, ‘ulus-devlet’le ilişkilendirildiği kadariyle bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararı yoktur” (Hobsbawm, 2010: 24). İkinci olarak, uluslar, sadece teritoryal devletlerin işlevleri ya da devlet kurma özelemleri çerçevesinde anlaşılabilirler. Bunların yanında, teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması sonucu ortaya çıkarlar (2010: 24-5). Örneğin, günümüzde ulusal dillerin bugün oldukları halleriyle matbaa, kitlesel okuryazarlık ve buna paralel kitlesel eğitim olmadan ortaya çıkamayacağı genel olarak kabul edilen bir görüştür. Bu noktada, uluslar ve bunların çağrıştırdığı düşünceler, “siyasi, idari, ekonomik ve diğer koşullarla ihtiyaçlar çerçevesinde analiz edilmelidir” (2010: 25).

Hobsbawm (2010: 25), üçüncü olarak, ulusların, esas olarak yukarıdan oluşturulmuş, ancak sıradan insanların umutları, ihtiyaçları, özelemleri ve çıkarları temelinde araştırılmadıkça anlaşılacak olan, ikili yapıda olgular olarak ele almayı savunur. Gellner’in görüşlerinden temel ayrılık noktasını da bu görüşü oluşturur. Yani uluslar, tepeden olduğu kadar, aşağıdan da ele alınması gereken olgulardır. Bu aşağıdan değerlendirme sonucu öne çıkan üç düşüncesini şöyle sıralar: (1) devletlerin ve hareketlerin resmi ideolojileri, yurttaşların ya da yandaşların zihinlerindeki düşüncelere tam olarak denk düşmez, (2) çoğu insan için, ulusal kimliğin toplumsal varlığı oluşturan kimlikler kümesindeki diğer unsurlara dışlayıcı olduğunu veya bu kimliğin, diğerlerine her zaman ya da belirli bir süre için üstün çıkacağını varsayamayız, (3) ulusal kimlik ve bu kimliğin içerdiği unsurlar zamanla değişim geçirebilir (2010:25-6).

Ulus olgusunu aşağıdan da inceleme gereğini ortaya koysa da, Hobsbawm (2010:65), bir ülkedeki ulusal bilincin, toplumsal gruplar ve yöreler arasında eşitsiz geliştiğini iddia eder. O’na göre, ulusal bilincin çekim alanına giren ilk grubun toplumsal niteliği ne olursa olsun, bu bilince kavuşacak en son grup halk kitleleridir. Bu bağlamda ortaya attığı “ön-ulusal” bağlardan bahsetmek faydalı olabilir. Hobsbawm (2010:65), modern öncesi devletlerde var olan bu bağların iki türlü olabileceğini öne sürer. İlki, insanların hayatlarını üzerine kurdukları gerçek yerleri tanımlayan sınırları aşan “yerel-üstü” (supra-local) popüler kimlik biçimleri olarak gelişen bağlardır. İkincisi ise, devletler ve kurumlarla daha doğrudan bağlantılı olan elit grupların, sonradan genelleştirilebilecek, genişletilebilecek ve popülerleştirilebilecek politik bağları ve sözcük dağarlarının temel oluşturduğu bağlardır. Ancak Hobsbawm, sözü edilen bu bağların, bunların uzantıları

olarak görülen modern ulus ve ulusçuluk düşünceleriyle kesinlikle özdeşleştirilemeyeceğini, çünkü bugün ulus olarak kavranılan birimin belirleyici kriteri olan, belli bir teritoryal politik örgütlenme biçimiyle zorunlu bir ilişkilerinin olmadığını ileri sürer (2010:65).

Hobsbawm (2010:73), dil ögesinin, devlet oluşumu ve yarı-yapay kurgular olarak ulusal dillerin bir parçası olduğu sürece modern ulusları şekillendirdiğini öne sürer. O'na göre ulusal dillerin kurgulanışındaki esas sorun, standart ve homojenleştirilmiş dilin temeli olarak, belirli bir bölgede var olan çok sayıda dil ve lehçeden hangisinin seçileceğidir (2010:73). Dolayısıyla, belirli durumlar hariç, dilin, insanların bir topluluğa ait olduklarını gösteren birçok kriterden sadece biri olmasının ötesinde bir önem taşıdığı düşünülemez (2010:83). Etnik köken ise, ister ırk isterse kültür temelli anlaşılın, “modern milletin özünü oluşturan bir ulus devletin şekillenmesiyle [...] hiçbir zorunlu tarihsel ilişkisi yoktur” (2010:85). Ancak, özellikle belirgin dış görünüş farklarının olduğu yerlerde ırk unsurunun, “biz” ve “onlar” arasındaki ayrımlara işaret edilmek ya da bu ayrımları pekiştirmek amacıyla kullanıldığını kabul eder (2010:86). Bunun yanında din ve kutsal ikonlar, modern ulusların oluşumlarında çok önemli roller üstlenmiş olsalar bile, bunlar, modern ulusların sembolü işlevini göremeyecek kadar fazla geniş ya da fazla dar olabilirler (2010:93-4). Bu sayılan unsurların her biri modern ulusların oluşumunda belirli noktalarda belirleyici roller üstlenmiş olsalar da, Hobsbawm, ulusların meydana gelmelerinde son, ve neredeyse kesinlikle en belirleyici olan kriterin, kalıcı bir politik birime aidiyet bilinci ve inancı olduğu düşünülmektedir (2010:94). Bu noktada ise karşımıza, “icat edilmiş gelenekler”le tarihsel bir ulus oluşturma süreçleri çıkmaktadır.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* (2011) kitabıyla getirdiği farklı bakış açısıyla literatürde oldukça saygın bir yer edinmiştir. Anderson, ulusçuluklar gibi, ulusların da birer kültürel yapımlar olduklarını öne sürer. O'na göre bu kültürel yapımların 18. yüzyıl sonuna doğru yaratılmaları, “değişik tarihsel güçlerin kesişimleriyle” meydana gelen “kendiliğinden bir süreç sonucu” ortaya çıkmış; ancak bir kez yaratıldıktan sonra sabitleşmiş ve “çok farklı toplumsal coğrafyalara, farklı bilinçlilik dereceleriyle aşılabilir, farklı siyasal ve ideolojik kümelenmeleri içerebilir ya da onlar tarafından içerilebilir” bir noktaya doğru ilerlemiştir (2011:18-9).

Anderson, çalışmasının başlangıcında, ulus ve ulusçuluk gibi kavramların, liberalizm ve faşizm gibi olgularla değil, “akrabalık” ve “din” gibi olgularla birlikte ele alınması durumunda daha kolay anlaşılacaklarını öne sürer. Bu bağlamda, antropolojik bir bakışla, ulusu “hayal edilmiş bir siyasal topluluk” olarak tanımladığını söyler. Öyle ki, bu topluluk, “kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat”tir (Anderson, 2011:20).

Uluslar hayal edilmiştir, çünkü en ufak ulusun üyeleri dahi diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, birçoğu hakkında hiçbir şey bilmeyecektir ama yine de bunların herbirinin zihinlerinde, toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir (Anderson, 2011:20). Bu anlamda, aslında yüz yüze temasların geçerli olduğu ilkel köylerin dışındaki bütün cemaatler, hayal edilmiş olma niteliğini taşırlar (2011:21). Ulusu diğer topluluklardan ayıran özelliği ise, onun hayal edilmiş biçimidir. Öyle ki, uluslar, “sınırlı” olarak hayal edilirler; yani, en büyük uluslar dahi, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı”, -esnek olabilse de- sonu olan sınırlara sahiptir. Hiçbir ulus, kendisini insanlığın tümüyle örtüşür şekilde hayal edemez. Bu şekilde uluslar, uluslar birliğinin bir üyesi olarak hayal edilirler (2011:21). İkinci olarak uluslar, “egemen” olarak hayal edilirler; çünkü ulus kavramı, Aydınlanma ve Fransız Devrimi’nin hanedanlıkların mülkleri olarak devletlerin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur. Uluslar, özgürlük temelinde yükselirler ve özgürlüğe ulaşma yolundaki mihenk taşı ise egemen devlettir (2011:21-2). Son olarak uluslar, birer topluluk, “cemaat” olarak hayal edilirler; çünkü her ulusun içerisinde var olan eşitsizlik ve sömürü ilişkilerinin boyutu ne olursa olsun, uluslar daima “derin ve yatay bir yoldaşlık olarak” tasarlanırlar: “Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti” (Anderson, 2011:22).

Anderson’un kuramsal kalkış noktasını, işte bu düşünce, yani insanları iki yüzyıl boyunca ölmeye razı eden ulus düşüncesi oluşturur. Bu nedenle, ulusçuluğun kültürel kökenlerini incelemekle işe başlamanın yararlı olduğu düşüncesindedir (2011:22). Bunların incelenmesinde, insanlık durumunun iki önemli gerçekliği öne çıkmaktadır. İlk olarak, insana yok olma tehdidi oluşturan ölüm düşüncesini ele alır ve bir ideoloji olarak ulusçuluğun, Markizizm ve Liberalizm’in tersine, ölümle yakın ilişki içerisinde olması sayesinde bu kadar güçlü olabildiğini öne sürer (2011:24). Din olgusu, insanların

kendi özgül genetik mirasları, fiziksel yetenekleri, cinsiyetleri, anadilleri vb. gibi aynı zamanda hem rastlantısal hem de vazgeçilemeyecek olan durumların açıklanmasıyla ilgilenegelmiştir. Dinsel düşünce, “mukadderatı sürekliliğe dönüştürerek” insandaki belli belirsiz ve karanlık ölümsüzlük duygularına karşılık verebilmektedir. Bu şekilde ölümlerle birlikte henüz doğmamış olanları aynı potada içerip, yeniden oluşumun gizemiyle de ilgilenmiş olmaktadır (Anderson, 2011:24-5). Ancak Anderson, dinsel düşüncenin Aydınlanma, dünyevi akılcılık çağıyla beraber geri çekilişine tanık olduğumuzu belirtir (2011:25). Bu bağlamda hayal edilmiş dinsel cemaatlerin “kendi bilincinde olmayan iç tutarlılığı”nın, Ortaçağlar’ın sonundan itibaren sürekli olarak inişe geçmesini iki nedene bağlar. İlk olarak Avrupa dışı dünyadaki keşifler, insanların kültürel ufuklarını ve insan hayatının alabileceği şekiller hakkındaki algı ve düşüncelerini genişletmişti (2011:31). İkincisi, Latince’nin kutsal dil olarak itibar kaybına uğramasıydı. Bu şekilde eski kutsal dillerle bütünleştirilen kutsal cemaatler de parçalanmaya, çoğullaşmaya ve bölgeselleşmeye başlıyordu (2011:32-3).

Dini düşüncenin bu geri çekilişi, dinsel cemaatlerin kısmen yatıştırdığı varoluşsal rahatsızlıkları ortadan kaldırmamıştı. Bu çağın gerektirdiği şey, “mukadderatın sürekliliğe, rastlantının anlama” dünyevi bir tarzda dönüştürülebileceği bir yapıydı. Anderson, bu nedenle, bu rahatsızlıkların giderilmesi için en elverişli adresin ulus olduğunu öne sürer : “[...] ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığına ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanılır. Milliyetçiliğin büyümesi, rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir” (2011:25). Ancak Anderson (2011:26), ulusçuluğu üreten şeyin, dinsel kesinliklerin aşınması olduğuna ya da ulusçuluğun tarihsel olarak dini aşığına katılmaz. Onun ileri sürdüğü şey, ulusçuluğun bilinçli şekilde benimsenmiş olan siyasal ideolojilerle değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi gerektiğidir (Anderson, 2011:26).

Anderson’un insanlık durumunun ikinci can alıcı gerçeği olarak öne sürdüğü şey, “insanlığın dilsel çeşitliliği”dir. Bu durumu ulusların hayal edilmişleriyle alakalandırmak için, kapitalizm ve matbaanın dilsel çeşitlilik üzerinde yarattığı etkiyi incelemek gerekir. Anderson (2011:52-3), kapitalist girişimciliğin nispeten daha eski türlerinden biri olan kitap yayıncılığında, başlangıçta sayısal olarak dar bir kitleye hitap eden Latince okuryazar kesimine hitap edildiğini, ancak bu pazarın doyuma ulaşma neticesinde tek

dilli ve daha geniş kitlelere yönelimin başladığı anlatır. Bu çerçevede kapitalizmin, halk dillerinin yaygınlaşması yönündeki başlattığı bu devrimci etkinin, ikisi ulusal bilincin gelişmesine doğrudan etki yapan, üç dışsal etken sonucunda yeni bir evrim kazandığı tartışılır. Bunlardan ilki ve daha az önemli olanı, Latince'nin kendi içerisinde uğradığı değişimdi. Hümanistlerin çabaları sonucu antik Latince canlandırılmış ve Avrupa entelijansiyasının bu dili benimsemesi neticesinde, kilisenin ve gündelik hayatın dilinden uzaklaşmaya başlanmıştı (Anderson, 2011:54).

İkinci etken, başarısını kapitalist yayıncılığa borçlu olan Reform'un etkisiydi. Martin Luther ve kendisini takip edenlerin bu mücadelesinde, “tam da kapitalizm tarafından yaratılan ve genişlemekte olan halk dilindeki yayın pazarından yararlanmasını daha iyi bildiği için”, Protestanlık başarıya ulaşabilmişti (Anderson, 2011:55). Protestanlık ve ucuz, popüler basımlardan kar sağlayan kapitalist yayıncılığın kurduğu bu koalisyon, çok geçmeden, Latince bilmeyen ya da çok az bilen tüccar ve kadınlar arasında yeni okur kitleleri oluşturmasının yanında, bu kitleleri dinsel ve siyasal davalar uğruna seferber edebilme özelliği de gösterdi. Bu bakımdan zarar gören sadece kilise olmuyor, diğer tarafta, hanedanlık temeline dayanan devletler için de bir tehdit yükselmeye başlıyordu (2011:55-6). Hanedanların soyları, itibarlarını, hem çağrıştırdıkları kutsallık hem de statü göstergesi sayılan dikey düzeydeki soy karışımından alıyordu (2011:35). 17. yüzyılda kutsal kraliyetlerin ellerinde tuttıkları bu otomatik meşruiyetin –ele alınan nedenlerle ilişkili olarak- inişe geçmiş ve bunun yerine özellikle 1789'dan sonra ulusa bağlı meşruiyet düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Anderson (2011:35-6), 20. yüzyılın başındaki hanedanlara bakıldığında dahi, bunların meşruiyet ilkelerinin temelleri olarak daha “ulusal” payandalar aramakla meşgul olduklarını ileri sürer.

Üçüncü etken, konumları itibarıyla geleceğin mutlakiyetçi olmaya yatkın bazı monarkların, yükselmeye başlayan bu halk dillerinden, idari merkezileşmeyi sağlayacak bir araç olarak yararlanma çabalarıydı. Anderson (2011:56), bu idari dillerin doğuşlarının, hem yayıncılığı hem de 16. yüzyıldaki büyük dinsel kabarışları öncellediğini; dolayısıyla, kutsal hayali cemaatlerin aşınmasında, bu etkenin diğerlerinden bağımsız bir rol üstlendiğini öne sürer. Bu idari halk dillerinin, Latince'nin Ortaçağ Batı Avrupa'sındaki evrenselliği ile “rekabet eden iktidar-dilleri statüsüne [...] yükseltilmeleri, Hristiyanlığın hayali cemaatinin” aşınmasında çok önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar (2011:58).

Anderson (2011:58), bu üç unsurun, ulusların hayal edilmesinde öncelikle –Latince’yi yerinden ederek- olumsuz bir anlamda etkili olduklarını, ancak bu etkenler olmaksızın da hayal edilen ulusal toplulukların ortaya çıkabileceklerinin düşünülebileceğini ifade eder. Ulusal toplulukların hayal edilebilirliğine asıl etkide bulunan öğeler ise, yeni bir üretim ve üretim ilişkileri sistemi (kapitalizm), bir iletişim teknolojisi ve insanlığın mahkum olduğu dilsel çeşitlilik arasındaki, rastlantısal denilebilecek ancak çok güçlü olan etkileşimlerdi (2011:58). Matbaa öncesinde dünyada, dillerin çeşitliliği akıl almaz derecede yüksekti. Ancak bu farklı lehçelerin, belirlenmiş sınırlar içerisinde çok daha az sayıda yayın dilleri olarak derlenmesi mümkündü. “Başka hiçbir şey”, der Anderson, “birbirleriyle ilişkili halk dillerinin ‘derlenmesine’, dilbilim ve sözdiziminin dayattığı sınırlar içinde, matbaa yoluyla çoğaltılabilen ve piyasa aracılığıyla yaygınlaştırılmaya elverişli yayın dilleri yaratan kapitalizm kadar büyük bir katkıda bulunmadı” (2011:59). Ortaya çıkarılan bu yayın dilleri, üç farklı yolla ulusal bilincin temellerini atmışlardı. İlk ve en önemli olarak, Latince’nin altında, ancak halk dillerinin üzerinde bir mübadele ve iletişim alanının kurulmasını sağladılar. Bu şekilde, yayın aracılığıyla bağlı oldukları bu “okur-yoldaşlar”, insanların kendi dünyevi, tikel ve “görünür görünmezlikleriyle” ulusal olarak hayal edilecek cemaatlerin suretlerini oluşturmaya başladılar (2011:59-60). İkinci olarak, kapitalist yayıncılık, dile yeni bir sabitlik kazandırdı. Öyle ki, bu sabitlik, daha uzun vadede, öznel uluslar için son derece merkezi bir rol oynayan eskilik/kadimlik fikrinin inşa edilmesinde temel görevi aldı (2011:60). Son olarak, kapitalist yayıncılık, “eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yarattı”. Bu iktidar dillerinin oluşmasında ister istemez bazı lehçeler öne çıkmış olup, diğer lehçelerin bir yandan kendi yayın dilleri içerisinde özümsemesi, öte yandan bu farklı lehçelerin eş zamanlı olarak itibar kaybetmelerine neden oldular (2011:60).

Anderson’a göre, ölüm gibi, dilsel çeşitlilik de kapitalizm ve matbaa tek dilli yayınları kamusal bir ortamda yaratana kadar çok az tarihsel önemi haizdi (2011:58). Ancak bu durumdan sonradır ki, hayali bir siyasal topluluk olarak ulus, insan düşüncesinin ve toplumsal örgütlenmenin baskın bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Buraya kadar sayılan nedenler, kutsal cemaatler olarak dini cemaat ve hanedanların gerilemesini açıklamaktadır. Ancak bunlardan başka bir neden daha ulusun hayal edilmesine katkıda bulunmuştur, belki de en büyük katkıyı bu etmen yapmıştır. Bu da, dünyayı kavrama

tarzında meydana köklü bir değişimdir ve modern öncesi “zaman” fikrinin değişimini gerektirir.

Anderson (2011:38), modern öncesi çağlarda zaman fikrinin, “geçmiş’le şimdi’nin birbirlerinden radikal bir şekilde ayrıştığı sonsuz bir neden sonuç zinciri olarak” kavranmasına yabancı olduğunu öne sürer . Zaman kavramının bu eski algıları, onu, geçmişle geleceği eşzamanlı şekilde içerisinde barındıran “anlık bir şimdi” olarak kavrar (2011:39). Bu tarz bir zaman algısı için, “bu sırada” (meanwhile) gibi bir kavram, gerçek bir anlam taşımaz. Anderson (2011:39), bizim eşzamanlılık tasarımıımızın ise uzun bir süredir oluşmakta ve dünyevi bilimlerin gelişmesine bağlı olduğunu ileri sürer. Bizim zamanımızda bu geçmişle geleceği şimdide toplayan zaman algısının, Walter Benjamin’den aldığı bir terimle, “homojen ve içi boş zaman” fikriyle yer değiştirdiğini söyler. Buradaki eşzamanlılık, “deyim yerindeyse çaprazlama (transverse) zamandır; zamanları keserek işleyen ve işaretli, haber ya da vaat ve gerçekleşmesi değil, saat ve takvimle ölçülen zamansal rastlantı ve çalışmalar olan bir eşzamanlılık”tır (2011:39).

Anderson (2011:39), bu dönüşümün, ulusların hayali cemaatler olarak doğmalarındaki öneminin, roman ve gazetelerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkacağını ileri sürer. Bu anlamda, romanlardaki karakterlerin her birinin aynı şekilde saati belirlenmiş ve takvimlenmiş bir zamanda ve birbirlerinden büyük oranda habersiz olarak işlerine devam ediyor olmaları, yazarların, okurlarının zihinlerinde yarattıkları bu hayali dünyaların yeniliklerini ortaya koyar: “Homojen ve içi boş bir zamanda takvim boyunca ilerleyen bir sosyolojik organizma fikri, tarihte aşağı (ya da yukarı doğru) ilerleyen kütleli bir cemaat olarak tasarlanan modern ulus fikrinin çok açık bir benzeşidir” (2011:40-1). Modern uluslardan her hangi birinin bir üyesi, aynı ulus içerisindeki milyonlarca insandan ancak kendi sosyal çevresinin genişliğiyle -ki bu çevre ne kadar geniş olursa olsun, ulusla kıyaslandığında sahildeki bir kum tanesi niteliğindedir- ölçülebilecek kadarının isimlerini bilebilir. Ulusun diğer üyelerinin belirli bir anda ne yaptıklarına dair en ufak bir fikri olmaz. Ancak yine de, kendisiyle ortak ve eşzamanlı olarak faaliyetlerini yürüttüklerine dair güveni tamdır (2011:41). Böylesi bir bağın kurulmasında bir diğer önemli unsur gazetelerdir (2011:47). Birbirlerinden bağımsız, her birinin faillerinin diğerlerinin failleriyle hiçbir ilişkisinin olmadığı bir dizi olayı aynı sayfada yayımlayan gazetelerin, bu olayları aynı sayfada yayınlamalarının tek nedeni,

aynı zaman içerisinde, belirli bir zaman kesitinde meydana gelmeleridir. Dolayısıyla, bu haberlerin “birinci sayfada yer almalarının ve bir araya getirilmelerinin nedensizliği [...] aralarındaki bağın hayali bir bağ olduğunu” göstermektedir (2011:48).

Anderson’un (2011) bu zamana kadar ele aldığımız görüşlerini genel olarak özetleyecek olursak, ulusun hayal edilebilmesi için, üç kültürel tasarımın etkilerini yitirmeye başlaması gerekir: dinsel cemaat, hanedanlık ve modern öncesi zaman tasavvuru. Bu kültürel tasarımlara dair inançlar bir araya geldiklerinde, insanların hayatlarını bütünlüklü bir doğallık içerisinde yoğurarak varoluşun gündelik dertlerine belli bir anlam veriyor ve bu dertlerden çeşitli kurtuluş yolları sunuyorlardı. Ekonomik değişimin, bilimsel ve toplumsal buluşların ve artarak hız kazanan iletişimin baskısı altında bu birbirine geçmiş kesinliklerin eşitsiz çöküşleri, “kozmoji” ve “tarihin” birbirlerinden ayrılmalarına neden oldu. Anderson (2011:51), “kardeşlik, iktidar ve zamanı anlamlı bir şekilde yeniden birbirine bağlamak” için meydana gelen arayışların bu gelişmelerle birlikte başlamasının bir tesadüf olmadığını söyler. O’na göre, bu arayışı hem ateşleyen hem de onu verimli kılan en önemli etken, kapitalist yayıncılıktır. Kapitalist yayıncılık, “sayıları hızla artmakta olan insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkan verdi” (2011:51).

Buraya kadar ele aldığımız “modernist”¹³ isimlerin görüşlerine ulusların oluşumlarında etnik çekirdeklere ve kültürlere gereken özeni göstermemeleri konusunda etno-sembolcü yaklaşımdan eleştiri gelmektedir. Bu yaklaşımı, belki de en önde gelen ismi olan Anthony D. Smith’in (2009:20-1) açıklamalarıyla verecek olursak, “ulusların belirli bir tarihsel dönemle ilişkili, aktif ve amaca yönelik sosyolojik topluluklar oldukları noktasındaki modernist vurguyu kabul etmekle birlikte, ulus oluşumunun dönemselleştirilmesi ve etnisitenin rolü” konusunda modernist yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Modernistler, etnik bağların önemini yadsıma eğilimindeyken, etno-sembolist yaklaşımlar etnik kimlikleri ve toplulukları, ulusların oluşumları ve kalıcılıklarında çok önemli faktörler olarak görürler. Uluslar, kısmen siyasi kurumlar tarafından meydana getirilmiş olsalar da, uzun dönemde bu yapılar, ulusal kimlik algısının oluşumundaki kritik önemleri nedeniyle etno-kültürel kaynakları gerektirirler.

¹³ Gerek Smith (2009; 1998) gerekse Özkırımlı (2013), sayılan isimleri “modernist” yaklaşım altında ele almaktadır.

Bu da aynı zamanda ulusların neden sadece seçkinlerin projeleri olarak görülemeyeceğini ortaya koymaktadır (Smith, 2009:21).

Smith (1998:191), analizinin, ulusçuluklardan uluslara, ve uluslardan da etnik topluluklara doğru bir kayışa odaklandığını ifade eder. Bu analiz kapsamında mitlerin, hafızaların, değerlerin, geleneklerin ve sembollerin rolleri detaylı olarak incelenir. Bu bağlamda, eski ve ortaçağ dünyalarında, etnisitenin, modernistlerin kabul etmeye meyilli olduğundan çok daha fazla önemi olduğunu ileri sürer (1998:191). Etno-sembolistlerin mitler, gelenekler ve semboller gibi olguların üzerine eğilmelerinin nedenleri şöyle sıralanabilir (Smith, 2009:25): (i) İlk olarak, bu elementler hem geçmişte hem de şu anda, bir topluluğun içerisindeki farklı gruplar ve kurumların ilişkilerini tanımlayarak ve meşrulaştırarak, toplumsal yapıları ve kültürleri şekillendirmede hayati bir önem taşırlar. Bu topluluklar, bu elementler sayesinde, çok hızlı değişim ve kriz dönemlerinde dahi ortak bir bilinç oluşturabilmişlerdir. (ii) İkinci olarak, bu kültürel elementler, her topluluğun hem kendi üyelerinin gözünde hem de dışarıdakilerin gözünde farklılaştırılmasına yardımcı olacak dil, din, adet ve kurumlar bağlamında kendi ayırt edici sembolik repertuarını oluşturmalarını sağlamıştır. Böylece topluluğun bir profili çizilmekle birlikte, toplumsal sınırlarını ve bu sınırların dışarıda kalanlarla arasındaki ayrım keskinleştirilmiş olmaktadır. (iii) Son olarak paylaşılan değerler, hatıralar, törenler ve gelenekler, topluluğun geçmiş üyeleriyle bir süreklilik ilişkisi kurulmasının da temelini oluşturmaktadır. Bayraklar, marşlar ve ulusal tatiller gibi toplumsal sembollerin geniş kitleler tarafından kabul edilmesi, geçmişle böylesi bir bağın kurulması ve bunun devam ettirilmesi noktasında ulusal kimlik algısının gelişmesinin de önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (2009:25).

Smith, ulusların açıklanmasında çoğu araştırmacının ortaya koyduğu nesnel ve öznel faktörler arasında yapılacak bir ayrımın keyfi olacağını ileri sürer. Etno-sembolist yaklaşımın ise bu ayrımlar arasındaki sınırları aştığını, bu yaklaşımın ortaya koyduğu kavramların ise aynı anda hem nesnel hem de öznel olarak nitelenebileceğini söyler (2009:26). Smith, ulusların, basitçe etnik bağlar ve etnik kültürler temelinde oluştuğunu önermemektedir. Bunun yerine, siyasal aktörlerin ve kurumların, “*etnik bir model* temelinde ve baskın bir *etnik çekirdek* etrafında ulusun oluşmasına katkıda buldukları” ileri sürülür (2009:28). Ortaçağ ve erken modern dönemde İngiltere ve Fransa’da meydana gelen durum da tam olarak budur. Merkezde nesiller boyunca

oluşturulmuş, bir derece etnik ve kültürel homojenlik olmadan, böylesine güçlü bir devletin bu topraklarda sonradan İngiliz ve Fransız ulusları ve ulus-devletlerini oluşturacak kadar uzun süre bütünlüğünü koruyup koruyamayacağına şüpheyle yaklaşılmaktadır (Smith, 2009:28). Smith'in düşüncesinden ortaya çıkan sonuç, ilk olarak ortaya çıkmaları nasıl olursa olsun, etnik çekirdekler ve etnik kültürlerin, daha sonraki "siyasi ulusluğa" ulaşma yolunda "gerekli oldukları ancak yeterli olmadıkları"dır (2009:28-9). Bunların yanında belirli toplumsal, ekonomik ve siyasi faktörlerin ulusların oluşmalarında önemli etkileri olduğu da kabul edilmektedir (2009:27). Bu kabul ediş, esasında etno-sembolcü yaklaşımın modernistlere olan yakınlığını ortaya koymaktadır. Buradan bakıldığında, etno-sembolcü yaklaşım, ilkçi yaklaşımdan daha fazla modernist yaklaşımlara yakın durmaktadır. Bu durumu Smith'in kendisi de kabul eder: "Etno-sembolcüler, onların (modernistlerin) uluslar ve ulusçuluğun tarihsel gömülümle oldukları görüşünü paylaşırlar, ancak kısıtlayıcı tanım ve dönemselleştirmelerini paylaşmazlar" (2009:29). Modernistlerin bu görüşleri, Smith'e göre, Batı tecrübe ve anlayışına ayrıcalık yüklerken, ulusun Batılı olmayan ve belki de modern öncesi tarihsel çeşitliliğine adil davranmakta başarısız olmaktadır. Bundan başka, etno-sembolistler, modern öncesi dönem dahil olmak üzere erken dönem ulusların çoğundaki etnik bağa, etnik toplulukların süreklilik arz eden etkilerine ve modern ulusların karakterlerinin şekillenmesindeki rollerine dikkat çekerler (2009:29).

Modernist tezleri incelediğimizde, her biri kendi düşüncelerini destekleyen sağlam argümanlarla bizleri ikna edebilirler. Örneğin, Gellner (2013), sanayi toplumundaki örgün eğitimin yayılmasıyla beraber yüksek kültürlerin toplumun tümüne nüfuz edebilmesini öne sürer. Diğer taraftan Hobsbawm (2010; 1983), kalıcı bir siyasi topluluğa aidiyet inancı temelinde büyük oranda seçkinler tarafından icat edilmiş geleneklerin, ulusların oluşmasındaki temel unsurlar olarak ortaya çıktığı konusunda bizi inandırabilir. Aynı şekilde, Anderson'un (2011) "hayali cemaat" olarak ulus fikri de ortaya koyduğu çarpıcı örnekler ve sıradışı bakış açısıyla kapitalist yayıncılığın ve genel olarak kapitalizmin, eski kutsal hayal edilmiş cemaatleri nasıl yıktığını ve bunların yerine tek dilli yayıncılıkla beraber ulusun hayal edilmesini nasıl kolaylaştırdığını anlatırken oldukça ikna edicidir. Ancak, bu tezlerin her biri, belirli bir olgu ya da olgular kümesine öncelik tanımaya meyilli olup, ulusların oluşumlarını bu noktalar temelinde açıklamaya çalışırlar. Böylece, ulusların ortaya çıkmalarından önceki etnik

grup bağlarına, geleneklerine, değerlerine, mit ve sembollerine gereken dikkati göstermemekle eleştirilirler. Bu noktada etno-sembolcü yaklaşımın (Smith, 2009; 1998) eleştirileri, bizce de yerinde görünmektedir. Ancak her bir araştırmacı, ulusların oluşumlarını açıklamada, kendinden sonra gelenlere önemli kapılar aralamış, önemli bakış açıları sunmuştur. Biz de ulusların oluşumlarını açıklarken, bahsi geçen bütün bu isimlerin katkılarını göz önünde bulundurmaktayız. Sonuç olarak, bir yandan ulusların kökenlerine dair etnik bağların önemlerini göz ardı etmeyip, diğer yandan ise ulus ve ulus-devletlerin ortaya çıkmalarında çok çeşitli -ve daha çok modern dönemle bağlantılı sanayileşme, kentleşme, okuryazarlık, kapitalizm vb.- etkenleri inceleyen araştırmaların geçerliliğini kabul etmekteyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME: BOYUTLAR VE KURAMLAR

Önceki bölümde, küreselleşmenin ne anlam ifade ettiğine dair farklı yaklaşımların izlerini sürdük ve bu yaklaşımlar çerçevesinde kendi araştırmamız açısından bize yol gösterebilecek özellikleri belirleyerek bir tanıma ulaşmaya çalıştık. Bundan sonra, yine olguya değişik yönlerden yaklaşan araştırmalar çerçevesinde küreselleşmenin dönemselleştirilmelerinin nasıl yapıldığını inceleyerek, kendi küreselleşme tanım ve bakışımız çerçevesinde küreselleşmenin tarihsel boyutunu açıklama yoluna gittik. Bu bağlamda ilk bölüm, küreselleşmenin ne olduğunu anlamaya çalıştığımız bir bölümdü.

Bu bölümde, önce küreselleşmenin boyutlarını ve bu boyutlarda küreselleşmenin ne anlama geldiği tartışılacaktır. Bunu yaparken, özellikle kültürel boyuttaki tartışmalara odaklanacağız, çünkü gerçekten, küreselleşmenin en tartışmalı boyutunun da kültürel boyutu olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapıldıktan sonra ise, küreselleşme tartışmalarında hakim kuramlar hakkında fikir sahibi olabileceğimiz genel bir inceleme yürütülecektir. Bu kuramların incelenmeleri, her bir kuramın tezlerini savunan önde gelen isim ya da isimlerin görüşleri çerçevesinde yapılacaktır.

2.1.KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI

Küreselleşmenin temel olarak sıralayabileceğimiz 3 boyutu bulunmaktadır. Ekonomik, siyasi ve kültürel alandaki oluşumlar ve etkiler, birbiriyle iç içe geçtiğinden, küreselleşmenin bu boyutlarının ayrıksı düşünülmemesi gerektiğini belirterek genel çözümlenmelere yardımcı olması bağlamında bu ayrımların yapıldığına dikkat edilmelidir.

2.1.1.Ekonomik Küreselleşme

Küreselleşme tartışmalarında yoğunlukla ele alınan ve küreselleşmeden bahsederken ilk akla gelen, muhtemelen dünya çapındaki ekonomik faaliyetin büyük oranda bütünleşmiş yapısı olmaktadır. Ekonomik küreselleşme, farklı ülke üretim ve pazarlarının, giderek artan bir hız derinlikle birbirlerine daha fazla bağımlı hale gelmesini ifade eden bir süreç olarak tanımlanabilir (Sarıtaş, 2005:27).

2.1.1.1.Ekonomik Küreselleşmenin Tarihi

Ekonominin küreselleşmeye başlamasının, Wallerstein'in ifadesiyle kapitalist "dünya-ekonomi"nin oluşmaya başladığı 16. yüzyıl Avrupa'sında başladığını kabul edebiliriz (Wallerstein, 2011:51). Bu tarihten itibaren kapitalizmin yayılmacı etkisi ve sömürgecilik faaliyetleriyle Avrupa, ekonomik alanda hegemonyasını kurmuş ve sağlamlaştırmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu hegemonya ABD'ye geçmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır (Özyurt, 2005:56). Küreselleşmenin genel algılamalarından biri olarak Batılılaşma, özelden ise Amerikanlaşma şeklinde görülmesi, -kültürel ve siyasal etkileri dışında- ABD'nin bu ekonomik gücü sayesinde dünya ekonomisine yön veren etkilerde bulunabilmesinde aranmalıdır.

Modernitenin dört kurumsal boyutundan biri olarak gördüğü kapitalizmin, ortaya çıkışından itibaren uluslararası bir boyutu olduğunu öne süren Giddens'in (2010a:57) yanında, Waters da küresel ekonomiyi kapitalizmle birlikte açıklar ve çağdaş küresel ekonomiyi çok-uluslu girişimler bağlamında "küresel kapitalizm" olarak isimlendirir. O'na göre ekonomik küreselleşme, günümüze kadar beş evreden geçmiştir (Waters, 2001:48): (i) *Merkantil kapitalizm ve sömürgecilik (1500-1800)*: Doğal kaynakların sömürülmesi ve kolonize edilmiş bölgelerde devlet destekli, imtiyazlı şirketler (Hollanda Doğu Hindistan, Hudson's Bay, Massachusetts Bay, Muscovy gibi çok-uluslu şirketler) tarafından tarımsal faaliyetlerin başlatılmasıyla yeşerir. (ii) *Girişimci ve finansal kapitalizm (1800-75)*: Mal sağlayıcı ve tüketici pazarlarının kontrolünün doğuş dönemidir. Finans çevreleri, ulaşım ve inşaa alanlarında alt yapı yatırımlarına başlamıştır. (iii) *Uluslararası kapitalizm (1875-1945)*: Kaynak temelli ve pazar arayan yatırımlardaki ani genişlemeyle birlikte Amerikan kaynaklı uluslararası kartellerin büyümesine tanıklık edilmiştir. (iv) *Çok-uluslu kapitalizm (1945-60)*: Doğrudan dış yatırımlardaki Amerikan hakimiyeti, genişleyen ekonomik emperyalizm ve çok-uluslu şirketlerin ölçeğinin yayılmasıyla karakterize edilir. (v) *Küreselleşen kapitalizm (1960 sonrası)*: Kaynak temelli ve pazar arayan yatırımdan üretimin mekânsal optimizasyonu ve kâr arayışına bir kayış olmuştur. Avrupa ve Japon kaynaklı doğrudan yabancı yatırımların büyümesi, Avrupa'daki eski sosyalist devletlerdeki artan doğrudan yabancı yatırımlar, firmalar arası ittifakların genişlemesi bu dönemde gerçekleşmektedir (2001:48).

Günümüz ekonomik küreselleşmesinden bahsederken, piyasaların dünyadaki yaygınlık alanlarının genişlemesi ve bu genişleme süreçlerinde ulusal ekonomiler arasında yeni bağlantılar oluşturmalarına, 21. Yüzyıl küresel ekonomik düzeninin ana öğeleri olan dev çok-uluslu ve ulus-ötesi şirketler, güçlü uluslararası ekonomik kuruluşlar ve büyük bölgesel ticaret sistemlerinin ortaya çıkışına vurgu yapmaktayız (Steger, 2013:61). Bu yapılanmaların ortaya çıkmasında ise “Bretton Woods Sistemi” olarak adlandırılan ve küresel ekonomi üzerine önemli etkileri olan bir anlaşmaya dikkat çekilmektedir (Ritzer, 2011; Steger, 2013; Ellwood, 2010).

1929’da meydana gelen ve “Büyük Buhran” olarak literatüre geçen dünya ekonomik bunalımındaki en önemli faktörün, ulus-devletler arasında işbirliği bulunmamasının olduğu düşünülmekteydi. Bahsi geçen işbirliği eksikliği, yüksek gümrük tarifeleriyle diğer kısıtlayıcı ve korumacı politikaların yanında, küresel ticarete diğer ülkeler karşısında pozisyonunu güçlendirme amacıyla kendi para biriminin değerini düşürmeye yatkınlık gösteren ülkelerle ilişkiydi. Bu durum, benzer işlerle ilgilenen ülkeler arasında döviz savaşları anlamı taşıyordu (Ritzer, 2011:194).

Bu tür kaygılar neticesinde, 1944 yılının Temmuz ayında, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiş arifesinde, New Hampshire’nin Bretton Woods kasabasında toplanan bir konferansla, savaş sonrası dönem için bir ekonomik çerçevenin temelleri atıldı. Büyük Buhran’dan çıkışın reçetesi olarak görülen Keynezyen ekonomi politikalarının önemli ölçüde şekillendirdiği (Ellwood, 2010:33) Bretton Woods Sistemi olarak ortaya çıkan genel çerçevenin beş özelliği şöyledir (Ritzer, 2011:194; Steger, 2013:62-3):

-Her katılımcı devlet, kendi para birimi için, altın esasına ya da 1944 yılı Temmuz ayındaki ABD dolarının altın karşısındaki değerine göre belirlenmiş bir “itibari değer” biçecekti.

-Her ülkedeki para bakımından resmi yetkili kurum, kendi para birimini diğer ülkelerin paralarıyla, mevcut döviz kurlarıyla artı ya da eksi yüzde bir sınırında, değiştirmeyi kabul edecekti.

-Döviz kurlarını oluşturmak, istikrarlı hale getirmek ve denetlemek amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) kuruldu. 1946’da 40 üyeye oluşan IMF, üyelerinin altın rezervlerinin bir kısmını kendi kasasında toplayıp, bir kurun istikrarsızlaşması

durumunda, üye devletlerin kurlarının istikrarını sağlaması için borç vermeye hazırlıklı hale gelmişti. Bunun dışında dövizlerin itibari değerlerini onaylama yetkisine sahipti ve üye devletler bu belirleme çerçevesinde yüzde ondan fazla oynama yapamayacaktı.

-Üye devletler, uluslararası ticaret için kendi para birimleri üzerindeki bütün kısıtlamaları en azından uzun dönemde ortadan kaldırma konusunda anlaşmışlardı.

-Son olarak sistemin tamamı ABD dolarını esas almaktaydı. ABD doları, küresel bir para birimi haline geldi

Bretton Woods düzeni, yaklaşık 30 yıl kadar sürdü. Ancak günümüz küresel ekonomisinde önemli rol oynayan üç büyük kurumun oluşturulmasını sağladı: Uluslararası Para Fonu (IMF), 1995'te yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakacak olan ve 1947 yılında kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), son olarak savaş sonrası Avrupa'sının yeniden inşası için gereken krediyi sağlamak üzere tasarlanan ve daha sonra Dünya Bankası olarak bilinen Uluslararası Yeniden İnşa ve Geliştirme Bankası (Ellwood, 2010:29).

Bretton Woods düzenininin 1970'li yılların başlarında sonlandığını söylemek makuldür. ABD'nin, Başkan Richard Nixon tarafından, dolarda meydana gelen bir devalüasyon sonucu altın standardının dışına alınması, bu düzenin sonlanmasındaki en önemli faktördür. Çünkü bu sistem her şeyden önce ABD ve ABD dolarının üstünlüğü üzerine kurulmuştu (Ritzer, 2011:206). Sonraki on yıl ise “yüksek enflasyon, yüksek işsizlik, kamu kesimi açıkları, OPEC'in dünya petrol arzının önemli bir bölümünü denetleyebilme gücü neticesinde daha önce görülmemiş iki enerji krizi biçiminde şekillenen” küresel ekonomik istikrarsızlıkla karakterize edilir (Steger, 2013:64). Bu dönemin sonunda ise Keynezyen ekonomi politikalarının ve bu düşüncüyü destekleyen siyasi güçlerin, ekonomik ve sosyal politikalar bütünü olarak “neoliberal” bir yaklaşımı savunan muhafazakar siyasi partiler tarafından seçimlerde yenilgiye uğratılması neticesinde dünya yeni bir ekonomik düzene doğru yol almaya başlamıştır. 1980'lere gelindiğinde, özellikle İngiltere ve ABD'nin başında olan Margaret Thatcher ve Ronald

Reagan'ın öncülüğünde neoliberal politikalar yaygınlaşmaya başlayıp günümüze kadar uygulanagelmiştir¹⁴ (Steger, 2013:64; Mittelman, 2000:18-19).

Thomas Friedman'ın "içinde bulunduğumuz küreselleşme çağının tanımlayıcı siyasi-ekonomik giysisi" olarak nitelendirdiği "altın deli gömleği"ni giymek için ortaya koyduğu kurallar, bahsedilen yeni ekonomik düzenin karakteristiklerini ortaya koyar (Friedman, 2010:124-5):

Özel sektörü ekonomik büyümenin temel motoru haline getirmek, enflasyon oranını düşük tutmak ve fiyat istikrarını sağlamak, devlet bürokrasisini küçültmek, dengeli bir bütçe yürütmek, ithal ürünler üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırmak veya düşürmek, kotalardan ve yerel tekellerden kurtulmak, ihracatı artırmak, devlete ait sanayi kuruluşlarını ve kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmek, sermaye piyasalarını serbestleştirmek, para birimini çevrilmeye müsait hale getirmek, ülkedeki sektörleri, hisse senedi ve tahvil piyasalarını doğrudan yabancı mülkiyete ve yatırıma açmak, ülke içindeki rekabeti olabildiğince artırmak üzere ekonomiyi devlet düzenlemelerinden arındırmak, kamusal yolsuzlukları, sübvansiyonları ve rüşveti olabildiğince azaltmak, bankacılık ve telekomünikasyon sistemlerini özel mülkiyete ve rekabete açmak, yurttaşlara yerel ve yabancı emeklilik fonları ve yatırım fonları arasından seçim yapma fırsatını vermek.

Bu süreçte ülkelerin bu koşulları sağlamaları adına en etkili çalışmaları gerçekleştiren kurumlar ise, Elwood'un "Bretton Woods Üçlüsü" (Ellwood, 2010:29) olarak adlandırdığı IMF, WTO (Dünya Ticaret Örgütü) ve Dünya Bankası, ancak özellikle IMF olmuştur. Bill Clinton'un danışmanlığını ve Dünya Bankası'nda baş ekonomist olarak görev yapmış olan Joseph Stiglitz, bu kurumların başlangıçtaki görevleriyle karşılaştırıldığında oldukça farklılaşmış uygulamalara imza attığını düşünmektedir (Stiglitz, 2002:12-4). IMF, piyasaların sıklıkla iyi işlemediği, küresel ekonomik istikrarı sağlayacak kolektif bir eylemin gerekliliği varsayımı üzerine kurulmuştu. Ancak yıllar geçtikçe, gelişmekte olan ülkelere ekonomik açıdan büyümeyi sağlayacak politikalar (harcamaları artırma, vergileri düşürme ya da ekonomiyi canlandırma adına faiz oranlarını düşürmeleri gibi) için uluslararası baskı yapma ihtiyacına olan inanca dayanan IMF, şimdi, gelişmekte olan ülkelere ancak "ekonominin daralmasına yol açacak şekilde bütçe açıklarını azaltmak, vergileri yükseltmek ya da faiz oranlarını artırmak" koşullarıyla fon sağlamaktadır (Stiglitz, 2002:12-3).

Başlangıçta, prensip olarak IMF ile Dünya Bankası arasında bir iş bölümü sağlanmıştı. IMF, bir ülkeyle ilgilenirken, kendisini, bütçe açığı, para politikaları, enflasyon, ticaret açığı ve dış borçlar gibi makroekonomik konularla sınırlandırmış; buna karşılık Dünya

¹⁴ Ülkemizde de 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan kararlar, bu tür politikaların uygulanmasını öngörüyordu. Bu konuda eleştirel yorumlardan birisi için bkz. (Öztürk, 2013)

Bankası'nın, örneğin paranın nereye harcandığı, ülkenin finansal kurumları, işgücü piyasaları ve ticaret politikaları gibi yapısal konularla ilgilenmesi kararlaştırılmıştı. “Ancak IMF, konuyu emperyalist bir çerçevede ele aldı: hemen her yapısal durum, ekonominin genel performansını, dolayısıyla bütçeyi ya da ticaret açığını etkileyebildiği için, hemen her şeyi kendi sınırları dahilinde gördü” (Stiglitz, 2002:14).

Bunun dışında, Stiglitz'in ifadesiyle söylemek gerekirse, IMF, ilgilendiği ülkelere özgü koşulları gözardı ederek “herkese-uyan-tek-beden” şeklinde bir yaklaşımı benimsedi (Stiglitz, 2002: 34). Friedman'ın (2010) “altın deli gömleği” söylemiyle benzer vurgulara sahip olan bu görüş, ne var ki, izlenilen politikaların faydaları konusunda aynı iyimserliği paylaşmamaktadır. Bu “altın deli gömleği”nin ölçüleri ise, “Yapısal Uyum Programları” çerçevesinde belirlenmektedir¹⁵.

1970'li yılların başları, aynı zamanda, bir birikim rejimi olarak Keynezyen refah devletiyle özdeşleştirilen Fordizm'den¹⁶, “esnek birikim” (Harvey, 2010) ya da Post-fordizm'e (Jessop, 1994; Amin, 1994); “örgütlenmiş kapitalizm”den “örgütsüzleşmiş kapitalizm”e (Lash & Urry, 1993) geçilen bir dönem olarak ele alınmaktadır. Fordizm ve Post-fordizm bağlamında devam edecek olursak, Bob Jessop'un analizi, olguları şu beş referans noktasından hareketle incelemektedir (Jessop, 1994:252): (i) üretimin toplumsal ve teknik ilişkilerinin belirli bir düzenlenmesi olarak emek (ya da üretim) süreçleri, (ii) bir birikim rejimi, örneğin, kapitalist üretim ve tüketimdeki büyümeyi sürdüren bir makroekonomik rejim, (iii) verili bir birikim rejimini yöneten ve yönlendiren, ekonomik düzenlemenin toplumsal bir çeşidi, (iv) bu birikim rejimindeki toplumsal birliği sağlayacak ve böylece toplumun geniş kesimlerince kabulünü sağlayacak koşulları yaratacak bir toplumsallaşma çeşidi, (v) bu dört özelliği karakterize edecek bir toplumsal yapılanma.

¹⁵ Yapısal Uyum Programları ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. (Ellwood, 2010:46-64)

¹⁶ Fordizm, “Amerikan otomobil üreticisi Henry Ford tarafından geliştirilen ve işin verimini, malların standartlaştırılması ve yeni bir iş organizasyonu ile artırmayı amaçlayan sınai örgütlenme, üretim ve faaliyet tarzı” olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2010:673). Bu sistemde, aynı montaj hattı üzerinde ilerleyen ürünün, hat üzerinde bekleyen işçiler tarafından tek tek parçaların birleştirilmesi suretiyle üretilmesi söz konusudur. Terimin bir diğer kullanımı ise, modern topluma özgü kitlesel üretim, artan tüketim standartları ve refah devleti gibi olgularla beraber gelişir. (bkz. Cevizci, 2010:673-4)

Bu çıkış noktaları göz önüne alındığında, Jessop, Fordizm'in şu özellikleri içerdiğini düşünmektedir (Jessop, 1994: 253-4)¹⁷: (i) Kitle işçilerinin yarı nitelikli ya da niteliksiz işgücü ve yürüyen montaj hattı teknikleri temelinde, karmaşık tüketim malzemelerinin kitle üretimini içerir. (ii) Görece kapalı ekonomilerde “erdemli bir büyüme döngüsü”nü içerir. Bu döngü ise temelini “kitle üretimine”, ölçek ekonomileri temelinde artan üretkenliğe, üretkenlikle ilişkili olarak artan gelire, artan ücretler sayesinde artan talebe, kapasitenin bütünüyle kullanılmasından kaynaklanan artan kâra, ve gelişmiş kitle üretimi malzeme ve tekniklerine olan yatırım artmasına dayandırır. (iii) Ekonomik düzenlemenin sosyal bir çeşidi olarak ise, sahiplik ve kontrolün büyük şirketlerde –son kertede merkezi kontrole tâbi, çok katmanlı, merkezsizleştirilmiş örgütler olarak- ayrıştırılması. Monopol fiyatlandırma, sendikaların ve toplu pazarlıkların gücü, devletin söz edilen bu erdemli büyüme döngüsünü korumak adına sermaye ve emek arasındaki zıtlıkları yönetme eğilimi, bu dönemin geniş ölçekli yapılara dayandığına dair örnekler oluşturur. (iv) Son olarak, Fordizm, standartlaştırılmış kitle metalarının çekirdek aile hanehalkları tarafından tüketimi ve standartlaştırılmış toplu mal ve hizmetlerin bürokratik devlet örgütü tarafından tedarikini içeren toplumsal örgütlenmenin genel bir çeşidi olarak görülebilir.

Diğer taraftan, Post-fordizm, şu karakteristik özellikleri barındırmaktadır (Jessop, 1994:257-60): (i) Bir emek süreci olarak, “esnek makine ve sistemler ve buna uygun olarak esnek bir iş gücü üzerinde temellenen esnek üretim süreçleri” şeklinde tanımlanabilir. (ii) Makroekonomik büyümenin istikrarlı bir türü olarak Post-fordizm, esnek ve sürekli olarak yenilikçi bir birikim tarzının baskınlığıyla nitelendirilir. Bu şekilde onun “erdemli büyüme döngüsü”, esnek üretim, kapsam ekonomilerinin artan üretkenliği, hizmet sektörü ve çok-özellikli işçiler açısından artan gelir gibi temeller doğrultusunda işler. Farklı pazarlar için farklılaşmış ürünler üretilir. (iii) Ekonomik düzenlemenin bir türü olarak Post-fordizm, yenilik ve esnekliğin arz tarafında olduğu bir sistemdir. Dolayısıyla, nitelikli ve niteliksiz işçiler arasındaki ücret ilişkileri bir kutuplaşmaya doğru ilerler. Girişim sistemleri, hiyerarşik ve bürokratik yapılardan, “daha esnek örgütlenme biçimlerine” doğru evrilir. Emek piyasaları farklılaşmış, deregüle edilmiş ve esnek bir bir hal alırken, sözleşmeli çalışmalar, daha küçük örgütlenmeler, kredi ve sermayenin hızla akması durumları ortaya çıkar. (iv) Farklılığa,

¹⁷ Benzer bir görüş, David Harvey tarafından da detaylı olarak ifade edilmiştir. (bkz. Harvey, 2010:147-63)

bireyselleşmeye ve beğenilerin düşünümsel olarak oluşturulmasına vurgu üzerine kurulan bir toplumsallaşma biçimi, son olarak, Post-fordizmin özelliklerini yansıtır (Jessop, 1994:257-60):.

Fordizm ve Post-fordizm tartışmaları, ekonomik küreselleşme bağlamında, liberal politikalarla birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olacaktır. Fordizm, geniş örgütlenmelere ve ölçek ekonomisine dayanırken Post-fordizmin üretim alanında sağladığı esneklik, küresel çok uluslu şirketlere yeni hareket alanları açmış, özellikle Üçüncü Dünya'nın emek piyasalarına ulaşma yolunda kullanılan fason üretim modeli yayılmıştır (Gülalp, 2003: 46-7). Yukarıda anlatılanlar ışığında bu yeni çok-uluslu üretim, “[...]üçüncü dünyanın geri kalmış kısımlarını birinci dünyanın ileri diye adlandırılan kısımlarıyla bağlantılandırmakla kalmaz, kendi toplumundaki geri kalmış sektörleri de yeniden kurmaya çalışır: Taşeronluk, bayilik gibi yollarla çokuluslu üretimle bağlantılı küçük bağımlı yerel ekonomiler yaratılmaya başlanmıştır” (Hall, 1998a:44). Bu durumun, kültürel kimlikler bağlamında, ileride işaret edilecek olan önemli etkiler doğurmuştur.

2.1.1.2.Ekonomik Küreselleşmenin Boyutları

Ekonomik küreselleşme olgusunu finans ve ticaretin küreselleşmesi, uluslararası iş bölümü ve emek piyasalarının oluşması, sermaye ve yatırımların küreselleşmesi, çok-uluslu şirketlerin patlama yaşaması ve, küresel ve bölgesel ekonomik örgütlenmelerin ortaya çıkmalarıyla beraber ele alabiliriz (Özyurt, 2005:58-66; Waters, 2001:26-93; Steger, 2013:62-82).

Küresel ekonominin temelinde yatan unsur ticarettir. Kapitalizmin gelişiminden çok daha öncelerde dahi ticaret, dünyanın farklı bölgelerindeki üretici ve tüketicilerin ilişki kurmalarındaki en önemli unsurlardandı. Bu ilişkiler, aynı zamanda değişik kültür ve kimlik temsillerinin aralarında bir karşılıklı bağımlılık biçiminin oluşmasına katkıda bulunur (Özyurt, 2005:59). Dünyanın dış ticaret hacmi 1870-1913 yılları arasında yıllık ortalama %3,4 oranında bir artışa sahne olmuştur. 1914-50 arasında yaşanan iki dünya savaşı bir büyük ekonomik buhran sonucunda dünya ticareti de etkilenmiş ve bu oran yıllık %1'in altına düşmüştür (Hirst & Thompson, 2007:47). Ancak 1950 yılı sonrası dünya mal ihracatı verilerine bakıldığında, büyük bir patlama görülmektedir. WTO'nun verilerine göre, 1973 yılına kadar süren bu dönemde dünya mal ihracatı ortalama %10

düzeyinde bir artış göstermektedir¹⁸. 1970'lerin başında ortaya çıkan petrol krizleri neticesinde bu oran 1973-80 arasında %3-4 seviyelerine inse de (Hirst & Thompson, 2007:47), 1980'lerin başından itibaren bir yükseliş trendine girmiştir. 1983-93 ve 1993-2003 yılları arasında sağlanan ortalama %5-6 oranında bir artış seviyesinden bahsedebiliriz. Diğer taraftan WTO verilerinde 2003-13 yılları arasında bu oranın %7-8 arasında bir değere yükseldiğini görmekteyiz.

Küresel ekonominin bir başka göstergesi olarak Doğrudan Dış Yatırım (FDI) miktarının yükselmesini gösterebiliriz. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın verilerine göre¹⁹ 1970 yılında dünyada toplam FDI akışı 13,346 milyon ABD Doları'ydı. 1980'e gelindiğinde bu rakam 54,069 milyona, 1990'da ise 207,362 milyon ABD Doları'na ulaştı. 2000 yılında 1.413.169 milyon ABD Doları'na ulaşan bu akışlar, 2001 yılından itibaren yaşanan ekonomik krizin etkisiyle birlikte düşme eğilimine girse de 2006 yılında tekrar aynı seviyelere ulaştı. 2007 senesinde 2.002.695 milyon ABD Doları olarak gerçekleşen FDI akışları, ekonomik kriz sonunda tekrar inişe geçse de bir yükseliş trendi yakalamış gözükmektedir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkelerdeki dağılımı açısından, oransal olarak, 1970'lerden itibaren gelişmiş ülkeler lehine önemli bir fark arz eden bu akışların özellikle 2003 yılından başlayarak oransal dağılımı önemsiz denecek noktalara inmiş, hatta 2012 yılı değerlerine bakıldığında gelişmekte olan ülkeler lehine bir fark ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, FDI, gelişmiş ülkelere doğru bir akış sergilerken, gelişmekte olan ülkelerin FDI'nin kaynak ülkeleri olarak aldığı pay, genel oran içerisinde 2012 yılında yaklaşık 1/3'e ulaşarak en üst seviyeye çıkmıştır. Günümüzde devletler, bu tür yatırımları çekebilmek adına adeta birbirleriyle yarışmaktadır. Bu yatırımların akışları ise büyük ölçüde uluslararası bağımsız kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkeler hakkında hazırladığı raporlar doğrultusunda olur.

¹⁸Kaynak: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_world_trade_dev_e.pdf tablo 1.5 (Erişim tarihi:17.12.2013)

¹⁹ Paragraftaki değerlerin tamamına <http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=88> sitesinde çevrimiçi olarak ulaşılmıştır. (Erişim tarihi: 17.12.2013)

1980 sonrası ekonomik düzendeki en önemli yapı taşlarından bir tanesi de çok-uluslu²⁰ şirketlerin dünya çapındaki faaliyetlerinin hızla yükselmesidir. Bugün kürenin hemen bütün noktalarında tanınan bir konuma sahip Ferrari, Microsoft, Marlboro, Elidor, Bosch, Mercedes, Bayer, Bridgestone ve bunlar gibi daha birçok şirket grubu, küresel ekonomik düzende önemli birer güç haline gelmiştir. Hatta bunlardan bazılarının yıllık satışları, bazı gelişmekte olan ve gelişmiş ulus-devletlerin Gayri Sâfi Yurt İçi Hasıllarını geride bırakmaktadır (Steger, 2013:74). Bu şekilde ulus-devletlerin ekonomik güçlerinin ötesine geçen bu yapılanmalar, siyasi alanda da ulus-devletlerin hareket alanını kısıtlayıcı bir rol de oynayabilmektedirler (Matthews, 2008:247).

Diğer taraftan yeni bir küresel iş bölümü ve yeni üretim merkezlerinin oluşması, ekonominin küreselleşmesinin hem bir nedeni, hem de sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki bu yeni iş bölümü, üç küreselleştirici etki sonucu ortaya çıkmıştır. İlk olarak, bazı az gelişmiş ülkeler, çok hızlı bir gelişim göstererek sanayileşmiş ülkeler haline gelmişlerdir. İkincisi, sözünü ettiğimiz çok-uluslu girişimlerin, üretim aşamalarını küreye yayarak az gelişmiş ülkelerde konumlandırmasını içermektedir. Son olarak, bazı az gelişmiş ülkeler, bu üretim faaliyetlerinde kartelleşmeyi başarmış ve böylece asıl üretimden aldıkları payları artırmışlardır (Waters, 2001:71). Bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan yeni üretim merkezlerinin en başında kuşkusuz Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir (Zengingönül, 2004:41). Emeğin nispeten daha ucuz olduğu Asya ülkeleri, bu süreçte yeni üretim merkezleri olarak rol üstlenmişlerdir.

Ekonomik küreselleşme sürecindeki bir diğer unsur da bölgesel ekonomik ortaklıkların yükselmesidir. NAFTA, APEC, EU gibi bölgesel yapılanmalar, dünyadaki küresel ekonomik akışların büyük bölümünü, hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasındaki ticaret aracılığıyla bünyesinde barındırlar. Ayrıca, küresel ekonomi içerisinde faaliyet gösteren çok-uluslu şirketlerin de neredeyse tamamı bu bölge ülkelerinde konumlanmıştır (Steger, 2013:73-4).

---

²⁰ Bu büyük şirketlerin bazı kaynaklarda “ulus-ötesi şirketler” (Örn. Steger, 2013; Sklair, 2002) olarak da adlandırıldığını görebiliriz. Ancak biz, bu şirketlerin hâla ulusal kökler taşıdığı, dolayısıyla henüz ulus-ötesi şirket yapılanmalarının yaygın olarak bulunmadığı noktasında Hirst&Thompson’un (2007) şüphelerini paylaşmaktayız.

Yine bir başka boyut olarak küresel finans piyasalarının oluşmuş olması öne sürülebilir. Dünyanın her tarafından insanlar, bilgisayarlar aracılığıyla 24 saat boyunca dünya finans piyasalarında hisse senedi, tahvil işlemleri gerçekleştirebilmekteler. Bunun yanında dijital ortamda paranın anında yer değiştirebilmesi, alım-satım işlemlerinin yine aynı hızda yapılabilmesi, finans piyasalarının birbirleriyle olan bağlantılılığını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik küreselleşmenin en çok hissedildiği alan, finans piyasalarıdır (Waters, 2001:87)

2.1.2.Kültürel Küreselleşme

Günümüzde dünyanın her köşesinde tanınır olan kişiler, markalar ve tatlar artmış, paylaşılan farklı değerler ve inançlar çok farklı alanlara yayılmış ve yayılmaktadır. Özellikle iletişim, turizm ve tüketim alanlarındaki küreselleştirici gelişmelerle birlikte artan bu tanınırlık ve yayılma ise, kültürel küreselleşme olgusuyla, yani küresel düzeyde kültürel akışların artışıyla paraleldir. Bu bağlamda, öncelikle kültür kavramının incelenmesi uygun olacaktır.

Kültür kavramının tanımlanması, sosyal bilimlerde oldukça tartışmalı bir konudur. İnsanların hayatlarının bütününe ilgilendirdiği göz önüne alındığında, onu neredeyse hayatın kendisiyle eşdeğer bir tanımla ele alan görüşler olsa da, kültürü böyle bir genellik içerisinde tanımlamak, terimi toplumsal analiz için değersiz bir yapıya büründürmek demektir (Tomlinson, 1999:18-9). O zaman kültürün tanımının daraltılması gerekir. Bunu ise, örneğin, belirli topluluklara özgü bir özellik olarak yapma imkanı veren bir kültür tanımlamasıyla yapabiliriz (1999:19). Bu doğrultuda kültürü, insanların, belirli bir toplumsal birimin üyeleri olarak kazandığı bilgi, inanç, değerler, gelenekler ve diğer beceri ve alışkanlıkları içeren bir bütünlük olarak tanımlayabiliriz (İçli, 2002:80).

Hannerz'e göre göre kültürün üç boyutu bulunmaktadır (1992:7): İlk boyut, zihin süreçleri ve bütünlükleri olarak *fikirler ve düşünce çeşitleridir*. Bir toplumsal birim içerisindeki insanların ortak olarak benimsediği kavramlar, değerler ve bunun gibi öğeler kümesi olduğu kadar, bu fikirlerin belirli zihinsel uygulamalarla ele alınmasının değişik yollarını içermektedir. İkinci boyut, *maddileştirme türleridir*. Bu boyut, anlamın, duyulara iletilmesi ve dışarıya açıklanması süreçlerindeki değişik yolları içerir.

Son olarak ise, birinci ve ikinci boyutun belirli bir nüfus ve onun toplumsal ilişkileri üzerine dağıtılmasını içeren *toplumsal dağıtım* boyutu bulunmaktadır.

Hannerz (1996:8), kültür konusunda en az üç temel vurguyla ve büyük oranda tutarlılıklar olarak ilerleyen yaklaşım olduğunu ileri sürer. Bunlardan ilki, kültürün toplumsal hayatta edinilip öğrenildiğidir. İkincisi, onun bir şekilde bütünlüklü, tutarlı olarak bir araya oturmuş parçalar tarafından oluşturulmuş olduğudur. Son olarak, kültürün farklılaşmış paketler şeklinde, değişik insan topluluklarına özgü biçimde geldiği ve bu toplulukların belirli alanlara ait oldukları kabul edilmektedir. Bu varsayımlar üzerine düşünen Hannerz (1996:8), ikinci ve üçüncü varsayımın sorunlu olduğu sonucuna ulaşır. Şöyle ki; kültürün tutarlı ve bütünlüklü olması, onunla ilişkili olsa bile, karşıtlıklar, muğlaklıklar, yanlış anlaşılmalarda ve çatışmaların hayatlarımızda giderek payını artırmış olmaları gerçeği, bu durum üzerine en azından tekrar düşünmeyi gerektirmektedir. Diğer taraftan, uzamda giderek artan karşılıklı bağlantılılık durumu, kültürün alansallık, belirli bir yerle özdeş olma özelliğinin altını oymaktadır. İnsanlar, anlamlarıyla beraber hareket ederken, hatta anlamlar, insanlar yerlerinde dururken dahi hareket etmenin yollarını bulurken, belirli alanlar gerçekte kültürü kapsayamaz hale gelirler (Hannerz, 1996:8). Dolayısıyla “anlamın kolektif sistemleri olarak kültürler, öncelikli olarak toplumsal ilişkilere ve bu ilişkilerin şebekelerine aittir. Sadece dolaylı olarak, ve mantıksal bir gereklilik içermeden, yerlere aittirler” (Hannerz, 1992:39). Hannerz’e göre, kültürel analizde kullanılacak faydalı bir yol, kültürü, “anlam habitatları” olarak görmekten geçer. Çoğu zaman, kültürel süreçler, bu ayrı anlam habitatlarının çakışmalarıyla oluşurlar (1996:22). Böylece, yerel ve küresel düzlemlerde iç içe geçen kültürel süreçlerin izlerini sürmek daha kolay bir hal alabilir. İleride Pieterse’nin (2009) tanımlamasında da olduğu gibi, kültüre böyle bir yaklaşım, kültürel küreselleşmenin karmaşık süreçlerini ifade etmede belirleyici bir rol oynamaktadır ve biz de bu kültür yaklaşımını kabul etmekteyiz.

Kültürel küreselleşme tartışmaları, temel olarak üç farklı eksen üzerinde ilerlemektedir. Küreselleşmenin kültürler üzerinde homojenleştirici bir etki yaptığı ve dünya üzerindeki kültürleri giderek eriterek aynılaştırdığı yönündeki görüşün yanında, küreselleşmenin aynılaştırıcı yanları olduğu kadar farklılaştırıcı etkiler doğurduğu ve melez kültürleri ve kültürel yapılanmaları teşvik ettiği yönünde görüşler de gelişmektedir. Son olarak küreselleşmenin homojenleştirici dinamiklerinin kültürel olarak çeşitli düzeylerde yerel

direnişlerle karşılaştıkları noktasından hareketle ilerleyen ve küreselleşmenin, bu ikisi arasındaki gerilim etrafında şekilleneceğini öne süren, Kültürel Farkçılık Tezi olarak adlandırılan görüş gelmektedir. Bunlardan ilki, homojenleştirme tezi, çoğunlukla Ritzer (2007; 1998) tarafından öne sürülen McDonaldlaş(tır)ma ya da Amerikanlaşma ve genel olarak Batılılaşma kavramıyla ilişkilendirilirken, ikincisi ise yerelliklerin küreselleşme sürecindeki önemine vurgu yapar nitelikte çalışmalardan meydana gelir²¹. Son yaklaşımı, Samuel Huntington'un öne sürdüğü "Medeniyetler Çatışması" teziyle (Huntington, 2007) ifade edebiliriz. Ayrıca Benjamin Barber'in "McDünya" ve "Cihad" (2001) arasındaki zorunlu gerilimi ve karşıtlığı işleyen çalışması da bu kapsamdadır. Yine de ifade etmek gerekir ki, her yaklaşım kendi içerisinde farklı vurgular ve düşünceleri de içermektedir.

2.1.2.1. Kültürel Homojenleşme Olarak Kültürel Küreselleşme

Bu görüşün bilinen en ünlü örneği, McDonaldlaştırma tezidir. "Fast food restoranları kurallarının Amerikan toplumunda olduğu kadar dünyanın geri kalanında da giderek daha fazla kesime hükmetme süreci" olarak tanımlanan McDonaldlaştırma'nın beş temel boyutu olduğu öne sürülür: (a) "verimlilik", (b) "hesaplanabilirlik", (c) "öngörülebilirlik", (d) insanların yerine teknolojinin ikame edilmesiyle sağlanan "kontrol", ve (e) son olarak "rasyonelitenin irrasyonelliği" (Ritzer, 2011:281). Bu son özellik, yani "rasyonelitenin irrasyonelliği", akılcı bir sistemin kaçınılmaz olarak akıldışı sonuçlar üretmesinden kaynaklanmaktadır. Ritzer, bunu söylemenin bir diğer yolu olarak, akılcı sistemlerin insani nedenleri reddetme eğiliminde olmasından bahseder; yani "akılcı sistemler çoğunlukla mantıksızdır" (Ritzer, 2007:201). Bu yönüyle McDonaldlaştırma, çalışanları ve tüketicileri değersizleştiren bir rol oynar (Ritzer ve Stillman, 2003:34).

Kökleri fast food endüstrisinde olsa da, McDonaldlaştırma bir çok alandaki değişiklikleri de kapsamaktadır. Konaklama, yüksek öğretim, seçim kampanyaları gibi alanlar McDonaldlaştırma'nın etkisi altında standartlaştırılmış yapılar sunmaktadırlar. Diğer taraftan, bu tez, rasyonelleşmiş sistemlerin sosyal hayatın içerisine dahil olarak insanların çalışma, tüketme ve geniş bir alandaki iletişim kurma tarzını derin şekilde değiştirdiğini ileri sürer (Ritzer ve Stillman, 2003:34). Dolayısıyla McDonaldlaştırma,

²¹ Örnek olarak bkz.(Pieterse, 2009; Hannerz, 1992-1996)

dünya çapında bir tüketim kültürünün yaratılmakta olduğu, ancak bunun yanında bu kültürün hayatın diğer alanlarına da yayılarak –örneğin sağlık, din, eğitim, adalet- bir standartlaştırma sürecini tetiklemesi nedeniyle küresel düzeyde kültürel bir homojenleşme yaratıldığını öne sürmektedir (Ritzer ve Stillman, 2003:36).

Bu görüş altında ele alabileceğimiz bir başka kavram ise Amerikanlaştırma, ya da daha genel olarak Batılılaştırma şeklinde ele alınan bir küreselleşme tanımıdır. McDonaldlaştırma tezinde, belirli ilkelerin dünyaya hakim olması noktasında bir yayılım olacağı öngörülüyordu. Amerikanlaşma ise, Amerikan malları, filmleri, kültürel pratikleri bağlamında bir kültürel emperyalizm söylemi üzerine kurulu olup, bu dinamiklerle şekillenen ve özünde Amerikan olan bir homojen kültürün dünyaya dayatılması olarak tanımlanabilir (Ritzer, 2011:106).

Diğer taraftan, Lechner ve Boli (2005) de küresel bir direnişin mevcut oluşunu kabul etmekle birlikte, oluşmakta olan homojen bir “Dünya Kültürü”nden bahsederler. Temel olarak, ekonomik ve kültürel alanda kapitalist merkezin kendi kurumlarını ve hayat tarzlarını, dünyanın diğer bölgelerinde dayatmakta olduğunu; devletlerin, kurumların ve bireylerin de küresel kültürel kimlikleri, yapıları ve hedefleri çoğunlukla bir örnek yollarla uyarlamasıyla yükselen aynılışmaya vurgu yaptıkları (2005:236) çalışmalarında, bu duruma karşı geliştirilecek direnişlerin sonuca ulaşabilmesinin mümkünüğünü sorgularlar.

Genel olarak bakıldığında, bunlardan hoşnutsuzluk duyanlar için kültürel homojenleşme tezleri, küreselleşmenin, emperyalizmin aldığı yeni bir şekil ve kapitalizmin lehine olacak şekilde ekonomik, kültürel, siyasal bütünleşme süreçleri olduğunu ileri sürerler. Bu süreçte ise küreselleşme gibi “masum” bir kavram icat edilerek bu yeni formdaki emperyalizme meşruiyet kazandırılması amaçlanmaktadır²² (Alankuş, 2000). Kültürel emperyalizm tezinin farklı varyasyonlarını içeren McDonaldlaşma, Coca-colanileşme, Amerikanlaşma gibi tezler, evrensel bir tüketici kültürü ya da küresel medyanın etkisine yapılan vurgulardan beslenir (Tomlinson, 1999).

²² Türkiye’de benzer görüşü paylaşan Gencay Şaylan, Sencer Ayata, Korkut Boratav gibi isimlerin de içerisinde bulunduğu bir derleme için bkz.(Kansu, 1997)

2.1.2.2. Kültürel Farkçılık Yaklaşımı

McDünya ve Cihad (Barber, 2001) ya da Medeniyetler Çatışması gibi tezlerin temel özellikleri, kültür ve medeniyet kavramlarını durağan yorumlamalarıdır. Öyle ki, medeniyetler veya kültürler, son kertede, bütünlüklü bloklar halinde gösterilir. Birinde Medeniyetlerin kendi aralarında, diğerinde ise evrensel McDünya ile tikel Cihadlar'ın arasındaki gerilim ve çatışmalar ortaya konulmaya çalışılır.

Huntington, ilk kez 1993 yılında Foreign Affairs dergisinde yayınlanan “Medeniyetler Çatışması Mı?” başlıklı makalesinin hemen başında dünya siyasetinin yeni bir safhaya girdiğini ifade ederek tezini şöyle ortaya koyar (Huntington, 2007:281):

Benim faraziyem şudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hakim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetlerin çatışması global politikaya hakim olacak.

Huntington, belli başlı yedi veya sekiz medeniyet belirler. Bunlar: Batı, Konüçyen, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve “muhtemelen” Afrika medeniyetleridir. Geleceğin en önemli çatışmaları, “bu medeniyetlerden birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir” (Huntington, 2007:284-5). Burada sınırları keskin çizgilerle ayrılmış, birbirlerine karışmayan farklı medeniyetler ortaya konulmaktadır. Peki bu mücadelelerin medeniyetler temelinde ortaya çıkacak olması nasıl temellendirilmektedir. Huntington, bunun için beş tane neden sayar (Huntington, 2007:285-90): İlk olarak, medeniyetler arasındaki farklılıklar tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi din yoluyla, asırlar süren yaşanmışlıkların ürünleridirler ve bir anda yok olamazlar (2007:285). İkincisi, dünyanın giderek daha küçük bir yer haline gelmesiyle alakalı olarak, farklı medeniyetlere tabi insanlar arasındaki etkileşimlerin artışı nedeniyle, medeniyetler arasındaki farklılıkların insanların bilincinde daha fazla ortaya çıkmaktadır. Böylece medeniyetler, giderek daha fazla kutuplaşma eğilimine girerler (Huntington, 2007:285). Üçüncüsü, dünya çapındaki sosyal değişim ve ekonomik modernleşme süreçlerinin, insanları mahalli kimliklerden uzaklaştırması ve bir kimlik kaynağı olarak milli devleti zayıflatması, bu boşluğun doldurulmasında dini hareketlere bir öncelik tanımaktadır. Bu da din temelinde medeniyetleri birleştirici bir unsur olarak ortaya çıkacaktır (2007:286). Dördüncüsü, Batı'nın iki yönlü rolünün neticesidir. Şöyle ki, Batı'nın gücünün zirvesinde olması,

Batılı olmayan medeniyetlerin kendi içlerinde kendi köklerine dönme arayışlarını doğuran bir neden olarak ortaya çıkmaktadır (2007:286). Beşincisi, kültürel özellik ve farklılıkların, siyasi ve ekonomik olanlara nisbetle daha az değişim göstermeleri, bunların uyuşmaları ve ayrışmalarının da daha kolay olması sonucuna çıkmaktadır. Dolayısıyla bir komünist demokrat, bir zengin fakir ya da bir fakir zengin olabiliyorken, söz konusu medeniyetler olduğunda durum farklılaşmaktadır. Bir Rus Arap, bir Türk ise Fransız olamamaktadır. Bir kişi yarı Türk yarı Fransız olabilirse de, yarı Hıristiyan yarı Müslüman olamaz (2007:287). Son olarak, artan ekonomik bölgecilik faaliyetlerinin, medeniyetler temelinde ilerleyerek medeniyetlerin ayrışmasına hizmet edecektir (2007:287-8).

Tezin devamında, Batı'nın dünya genelindeki hegemonik gücüne karşı, diğer medeniyetler arasında ittifakların oluşturulabilecekleri, bunu yapmaya en yakın medeniyetlerin ise Konfüçyen ve İslam Medeniyetleri olduğu öne sürülüyor (Huntington, 2007:308). Son olarak tavsiye niteliğinde, makalesinin son bölümünde Batı'nın yapması gerekenler şöyle sıralanıyor (Huntington, 2007:312):

Açıkça ortadadır ki, kısa vadede Batının menfaatine olan şey, kendi medeniyeti içinde, bilhassa Avrupalı ve Kuzey Amerikan unsurları arasında daha büyük bir birlik ve dayanışmayı ilerletmek; kültürleri Batıninkine yakın Doğu Avrupa ve Latin Amerika'yı Batı toplumlarına katmak; Rusya ve Japonya ile işbirliğine dayalı yakın ilişkileri geliştirmek ve sürdürmek; medeniyet arasındaki mahalli mücadeleleri büyük savaşlara dönüştürecek kışkırtmaları önlemek; Konfüçyen ve İslami devletlerin askeri güçlerini genişletmelerini tahdit etmek. Batının askeri kapasite tenkisini hafifletmek ve Doğu ile Güneybatı Asya'daki askeri süperliğini devam ettirmek; Konfüçyen ve İslami devletler arasındaki farklılık ve ihtilafları kullanmak; Batılı değer ve menfaatlere yakınlık duyan diğer medeniyetlerdeki grupları desteklemek; Batılı menfaat ve değerleri yansıtan ve meşrulaştıran milletlerarası müesseseleri güçlendirmek ve Batılı olmayan devletleri bu müesseselere daha fazla karıştırmaktır.

Huntington'un bu tezinin akademik çevrelerde oldukça tepkiyle karşılandığı ve ağır eleştirilere maruz kaldığını belirtmeye lüzum yok. Son alıntıda da açıkça görüldüğü gibi, makalenin amacı, esas olarak "Batı" olarak kesin sınırlarla ortaya konan bir medeniyetin varlığını sürdürmesinin yollarını aramaktır. Yine görüldüğü gibi, bu yollar, yine sınırları çizilmiş diğer medeniyetler üzerinde hegemonya kurmanın yeni yollarını aramak veya bu hegemonyayı devam ettirmektir. Dolayısıyla tezin reel politikadan başka kaygıları bulunmamaktadır. Ancak bunu yaparken de ortaya konulan temel, oldukça genelleştirici ve aynı zamanda kışkırtıcı bir nitelik taşımaktadır.

Huntington'un tezi, bağlantılı iki farklı temelden eleştirilebilir. Öncelikle kendi ortaya koyduğu teze göre dünya siyasetinden birkaç örnek verelim. Öne sürdüğü tezini detaylandırarak oluşturduğu *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenini Yeniden Kurmak) (1996) kitabında Bosna'daki çatışmaları bir "medeniyetsel savaş" olarak tanımlamaktadır (1996:288). Ancak gerek Bosna'da gerekse Kosova'da Birleşik Devletler, Müslümanların lehine müdahalede bulunmuştur. Huntington, bu olayı, "medeniyetsel reel politığın" gereklerine bağlamaktadır (1996:289-90). Böyle bir politika türünün varlığı ayrı bir konu olsa da, bu durum Huntington'un tezleriyle örtüşmemektedir. Diğer taraftan, Körfez Savaşı'nı ele alalım. Huntington, bu savaş için de "medeniyetler arası yarı-savaş" terimini kullanır (1996:216). Bu tabir, Amerika tarafında olan Kuveyt, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkeler düşünüldüğünde şaşırtıcı görünmektedir. Yine, Birleşik Devletler'in Taliban'a karşı giriştiği savaş, birçok Müslüman ülke tarafından desteklenmektedir. Aynı şekilde bakıldığında, 11 Eylül saldırılarının ardından birçok Müslüman ülke, olayları kınayan ve Birleşik Devletler'e destek ifade eden açıklamalar yapmıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz Konfüçyen-İslam ittifakı bağlamında bakarsak, Çin'in, ülkenin batısındaki Müslümanlarla pek de bir ittifak içerisinde olmadığını söyleyebiliriz. Ya da Ortodoks Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesi, bu çatışma tezinin sağlam temellerde olmadığını göstermektedir. Tarihte durumsallıkların oynadığı rolleri göz ardı etmek, bizi böyle türden, üstelik de kendi içerisinde hatalı sınıflandırmalara götürebilir. Tezin kendi içerisindeki tutarsızlıklardan oluşan bu ilk ayak, bağlantılı olarak başka bir ayağa, Huntington'un kültür ve medeniyeti algılayış biçimine bakmamızı gerektiriyor.

Huntington, medeniyetleri kendi içerisinde bir bütün, birlikte hareket eden yapılar olarak ortaya koyuyor. Ayrıca yukarıda dünyanın küçülmesi olarak tanımladığı durumun, bu bütünlükleri daha da ortaya çıkartacağını öne sürüyor. Bu küçülmenin, bir karşılıklı etkileşim ve dolayısıyla –Roland Robertson'un ifadesiyle- bir "insanlık bilinci" oluşturabileceği olasılığını dikkate değer görmüyor. Diğer taraftan, Edward Said'in (2007:316) ifadeleriyle konuşacak olursak:

Bu kavgacı düşünce tarzında o, büyük ölçüde emektar Oryantalist Bernard Lewis'in 1990 yılında yazdığı bir makaleye dayanıyor [...] Sanki kimlik ve kültür gibi karmaşık meseleler bir çizgi film dünyasında bulunuyormuşçasına (Temel Reis ile Kabasakal'ın amansız dövüşü gibi) her iki makale de 'Batı' ve 'İslam' gibi devasa varlıklar pervasızca

simgeselleştiriliyor. Şurası kesin ki ne Huntington'un ne de Lewis'in, her bir medeniyetin iç dinamikleri ve çoğulculuğuna, modern kültürlerin çoğundaki temel mücadelenin her kültürün tanımlanması ya da yorumlanmasıyla ilgili olduğu gerçeğine, ve de tüm bir bölge veya medeniyete dair ahkam keserken yalın bir cehaletin sözkonusu olabileceği ihtimaline pek vakit ayırdığı yok. Hayır, onlara göre Batı Batıdır; İslam da İslam.

Bütün bu nedenlerle de aslında Huntington'un tezi, tehlikeli biçimde kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet olma olasılığını da taşıyor. Çünkü, Said'in de ifade ettiği gibi, medeniyet ve kültürler arasındaki bağların ortaya konması, günümüzde tartışılan kimlik sorunu bağlamında insanları alıştıkları güvenli ve anlamlı bütünlüklerden uzaklaştırdıkları ölçüde pratik fayda sağlamamaktadır (Said, 2007:320). Bir sonraki başlıkta ortaya konulacağı üzere alışlagelmiş kültürel kimlik kalıplarının yıkılıyor olması; “yerinde duran bir merkez” (1995), yeni Ötekiler üretme ve bütünsel kimlikler yapılandırması bağlamında bu tür söylemlere bir eğilim gösterilmesine kolayca yol açabilir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasındaki söylemler (haçlı seferi, özgürlük-korku vb.) de bunu doğrular niteliktedir. Dolayısıyla, bu tez, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Batı'ya yeni bir Öteki olarak İslam'ın sunulmasından başka hiçbir amaca hizmet etmemektedir. Bu durumu, en iyi Said'in şu ifadesi belirtir: “Medeniyetler Çatışması” tezi, ‘Dünyalar Savaşı’ gibi, zamanımızın şaşırtıcı dereedeki karşılıklı bağımlılığını eleştirel bir yaklaşımla anlamada değil savunmacı öz gururu güçlendirmede işe yarayan süslü bir laftır” (Said, 2007:321).

Kültürel Farkçılık yaklaşımı altında ele alabileceğimiz bir diğer görüş ise Benjamin Barber (2001) tarafından ortaya atılan, tekil McDünya kültürü ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kabileci tepkiler arasındaki diyalektik ilişki üzerine vurgu yapan görüştür:

“Benim Cihad olarak adlandırdığım ayrıştırıcı kabilecilik ve tepkisel fundamentalizmin güçleri, ve McDünya olarak adlandırdığım bütünleştirici modernizasyon ve saldırgan ekonomik ve kültürel küreselleşmenin güçleri arasındaki çarpışma (ki bunda Amerika temel sorumlu değildir), bu iki karşıt görünen güç kümelerinin diyalektik karşılıklı bağımlılığı tarafından vahşice kızıştırılmıştır (Barber, 2001: 2).

Barber (2001:6), bunun medeniyetler arasında değil, ”medeniyet içerisinde bir savaş” olduğunu savunur: “Küresel, şebekeleşmiş, maddesel bir gelecekle karşılaşan ve kültürel ve ulusal otonominin devam ettirilip ettirilemeyeceğini merak eden kültürlerin içerisindeki; ve modernitenin açık faydalarıyla onun eşit derecede açık olan bedelleri arasında kalan bireylerin içerisindeki müphemliği ifade eden bir mücadele”.

Bu mücadelede, açık ki, bir tarafta homojenleştirici bir güç, diğer tarafta da, bir yandan bu güce karşı çıkan bir yandan da bu güçten beslenen hareketler bulunmaktadır. Barber

Cihad'ın McDünya'ya karşı sadece ayaklanmadığını aynı zamanda ona katıldığını; McDünya'nın ise Cihad'ı sadece tehdit etmediğini aynı zamanda onu yeniden yaratıp desteklediğini savunur (2001:30). Bu şekilde Cihad ve McDünya, eşit güçlerle karşıt yönlerde ilerleyerek işlev görürler (2001:31):

Birisi dar nefretle diğeri ise evrenselleşen piyasalar fikri ile motive olur; birisi ulusları oluşturan eski alt grupları ve etnik sınırları içeriden yeniden yaratırken, diğeri ulusal sınırları dışarıdan delik deşik eder. Cihad ve McDünya'nın ortak noktası ise, her ikisinin de egemen ulus-devlete karşı açmış oldukları savaş ve bu yolla ulus-devletin demokratik kurumlarına verdikleri zarardır. Her ikisi de sivil toplumdan çekinir ve demokratik vatandaşlığı küçümserken, hiçbirisi alternatif demokratik kurumlar bulmaya çalışmaz. Onları birbirine bağlayan, sivil topluma olan kayıtsızlıklarıdır

Barber'in düşünceleri, yukarıda bahsettiğimiz, Huntington'un küresel kültürde çatışmadan başka bir olasılığı görememesi bağlamında, bir eksiklik taşımaktadır. Bir sonraki başlıkta daha detaylı göreceğimiz üzere, yerel ile küresel olan arasındaki etkileşim, bir homojenleştirme ve buna karşı bir direniş içeren tepkisel hareketlerden daha fazlasını içermektedir. Homojenleştirme tezleriyle beraber bakıldığında, ekonomik küreselleşmenin kültürel küreselleşmeye eşitlenircesine yaklaşılacak küresel kültürel ortam, esasında çok daha farklı dinamikleri de barındırmaktadır. Nilüfer Göle'nin ortaya koyduğu gibi, Türkiye bağlamında İslamcılar ve modernite arasında oluşan "Melez Desenler" buna en iyi örnek olacaktır (Göle, 2011). Daha genel konuşacak olursak, Erbudun ve Keyman'ın ifadeleriyle, "kültürel küreselleşme hem Batı değerleri ve kültürel kalıplarının yayılmasını hem de aynı zamanda yerel değer ve geleneklerin yeniden canlandırılmasını yaratır". Bir yandan ekonomik hayattaki tüketim kalıpları ve yaşam tarzlarının standartlaştırılmasını içeren McDünya'yı ortaya çıkarırken, kültürel küreselleşme aynı zamanda geleneğin yeniden önem kazanması, yerel kimliklerin yükselişi ve otantiklik söylemlerinin yayılması için ortam sağlar (Ergun ve Keyman, 2002:301).

2.1.2.3. Kültürel Farklılaşma Olarak Kültürel Küreselleşme

Küreselleşmenin kültürel boyutunda farklılaşmaya vurgu yapan görüşler ise, temel olarak küresel olan ile yerel olan arasındaki, merkez ve çevre arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır.

Küresel-yerel ilişkisinde farklı bir yaklaşım, Appadurai tarafından geliştirilmiştir. Homojenleştirme kuramlarının, yerelliklerin dönüştürücü gücünü hafife aldıklarını ve önemsizleştirdiklerini ileri süren Appadurai (1997:296), yeni küresel kültürel ekonominin karmaşık ve ayrıştırıcı düzeninin, merkez-çevre gibi modellerle anlaşılıp açıklanamayacağını düşünmektedir. Bunun yerine, bu ayrışmaları yakalamak ve keşfetmek adına, öncelikle, küresel kültürel akışların beş farklı boyutunu ortaya koyar (Appadurai, 1997:296-300):

Etno-görünümler terimiyle, yaşadığımız, yer değiştiren dünyayı oluşturan insanların görünümlerini kasteder: turistler, göçmenler, sürgünler, misafir işçiler ve diğer hareket halindeki kişi ve gruplar, dünyanın önemli bir özelliğini meydana getirirler ve ülkelerin ve ülkeler arası siyaseti şimdiye kadar olmadık bir dereceye kadar etkilemiş gözükümleridir. Bu kavramın anlamı, nispeten daha istikrarlı topluluklar ya da ağların olmadıklarını ifade etmek demek değildir. Ancak, bu istikrarlılıkların, daha fazla insan ve grupların yer değiştirme zorunluluğu gerçekliğiyle, ya da yer değiştirmeyi isteme fantezileriyle karşı karşıya olmalarıyla birlikte her yerde gitgide yok olduklarıdır (1997:297).

Tekno-görünümler kavramıyla, akışkan olan teknolojinin küresel yapılanışını kasteder. Hem yüksek hem düşük, hem mekanik hem enformasyonel teknoloji, daha önceleri sızdırmaz olarak görülen çok farklı sınırlardan yüksek hızlarla geçmektedir. Bu teknolojik akışların dağılımı, her hangi açık bir siyasal kontrol ya da piyasa rasyonelitesi tarafından değil; para akışları, siyasi olasılıklar ve hem düşük hem yüksek becerili emeğin imkânlılığı arasındaki giderek artan karmaşık ilişkiler tarafından belirlenmektedir (1997:297-8).

Finans-görünümleri, küresel olarak büyüyen ve hızlanan para ve piyasa işlemlerinin akış alanı olarak tanımlanabilir. Dünya piyasalarının ve borsalarının giderek daha fazla birbirlerine bağımlı hale gelmesi, birbirlerinde yaşanan gelişmelerden derinden etkilenmeleri, bu akışı belirtir. Buradaki önemli nokta; etno-görünümler, tekno-görünümler ve finans-görünümlerinin arasındaki küresel ilişkinin, her biri kendi kısıtlama ve teşviklerine (bazıları politik, bazıları enformasyonel) maruz kalırken, aynı zamanda her biri diğerindeki hareketler için bir kısıtlama ve bir parametre olarak hareket ettiğinden derin şekilde bölücü ve tahmin edilemez olmasıdır (1997:298).

Medya-görünümler, gazete, televizyon, dergi, filmler vb. aracılığıyla enformasyon akışının sağlandığı alandır. Bu alan, dünya çapında giderek büyüyen bir özel ve kamu nüfuzuna, ve aynı zamanda bu medyalar tarafından yaratılan dünya imajlarına açıktır. Medya-görünümleri, dünya çapındaki izleyicilerine geniş ve karmaşık imaj, anlatı ve etno-görünüm repertuarı sağlar (1997:298-9).

Düşünsel-görünümler de yine imajların birleşimleridir, ancak bunlar sıklıkla doğrudan siyasidir ve genelde devletlerin ideolojileri ve devletin iktidarını ya da bunun bir kısmını açıkça zapt etmeye yoğunlaşmış hareketlerin karşı-ideolojileriyle ilgilidir. Bu ideo-manzaralar “özgürlük”, “refah”, “haklar”, “egemenlik”, “temsil” ve üst bir terim olarak “demokrasi”yi içeren fikirler, terimler ve imajların birleştirilmesinden oluşan Aydınlanma dünya görüşünün elementlerinden oluşmuşlardır (1997:299-300).

Bu beş alan arasında gittikçe büyüyen ayrışmaların içerisinde ve bunlar aracılığıyla küresel akışlar meydana gelmektedir (Appadurai, 1997:301).

Appadurai'nin yaklaşımında bir başka temel terim ise “yersizyurtsuzlaşma”dır (deterritorialization) (1997:302): “Para, meta ve insanların dünya etrafında birbirlerini kovaladığı, yersizyurtsuzlaşmanın bu bereketli zemininde, modern dünyanın medya-görünümleri ve ideo-görünümleri, çatlamış ve parçalanmış karşıtlarını bulmaktadırlar.” (1997:303). Etno-görünümler bağlamında yersizyurtsuzlaşma, görece olarak daha müreffeh toplumların alt kademe iş sektörlerine getirdiği emek gücü sonunda, anavatanındaki siyasete aşırı ve yoğun eleştiri ya da bağlılık yaratabilmektedir. Aynı zamanda, film endüstrisi ve seyahat şirketleri için de, bu yersizyurtlaşmış kesimin anavatanlarıyla bağlantı kurmaları ihtiyacından hareketle yeni pazarlar oluşmaktadır. Bu yaratılmış anavatanlar, bu grupların media-görünümlerini oluştururlar ve etnik çatışmaların yaşanabileceği yeni düşünsel-görünümleri ortaya çıkarabilirler.

Kültürün küreselleşmesi, onun homojenleşmesiyle eşitlenemez. Küreselleşme, çeşitli homojenleştirme aygıtlarının (dil hegemonyaları, giyim tarzlar vb.), heterojenleştirici yerel diyaloglar vasıtasıyla yorumlanmasını içermektedir. Ancak farklılaştırıcı tarzlar ya da metaların bu yerel yorumu, diğer taraftan iç siyasette homojenleştirme ve çoğunlukçuluk politikalarını alevlendirebilmektedir. Bu da en çok kültürel miras tartışmalarında ortaya çıkar. Böylece küresel kültürün merkezi özelliği olarak aynılık ve farklılığın birbirleri arasında yarattığı gerilim gösterilebilir (1997:308).

Appadurai'nin küresel kültürel akışların özelliklerine ilişkin görüşleri, bu akışların belirsiz doğasına vurgu yapmaktadır. Birbirleriyle ve kendi aralarında kesişmeler ve ayrışmalara sahne olan “görünümler” içerisinde, bir bakıma bu akışlarla düzensizlik öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Zaten, Appadurai'nin küresel kültürel ekonomideki ayrışmaları merkez-çevre yaklaşımlarının tam olarak ifade edemeyeceği yönündeki tezin altında da bu görüş yatmaktadır. Robertson ise Appadurai'nin görüşlerini, küresel kültüre bir kaos-kuramsal yorumla yaklaştığı ve kendi ifadesiyle “evrenselleşmiş tikelcilik ve tikelleşmiş evrenselcilik arasındaki ilişkinin küresel kurumsallaşmasını” reddettiği gerekçesiyle eleştirir (1992:103).

Küreselleşmenin evrensel ile tikel, küresel ile yerel arasında zorunlu olarak bir gerilim yaratmadığı, özünde yerel olarak ifade edilenlerin aslında küreselin içerisine dahil olduğunu savunan Roland Robertson'a göre ise (1995:35) bu tür görüşlerin kökeni, “küreselleşme araştırmasına, ulusal toplumun uzlaşım sal çözümlemesinden miras aldığımız kültür anlayışını” taşıyan yaklaşımlarda aranmalıdır: “Kültürü küresel düzeyde düşünmenin zorluklarının büyük bölümü bu kültür anlayışı –özellikle toplumları bölünmez, bütünlüklü, çok büyük birimler olarak kavrayan, dünyayı bir bütün olarak alan; böylesi eksikleri olan- deneyimlerimizden kaynaklanmaktadır” (Robertson, 1998:117). Bu tür tikel kültür anlayışları, daha geniş alanda evrensel bir fikrin parçasıdır. Örneğin ulusal olarak yapılanmış toplumlar ve bu tür bir toplum oluşturmak için verilen “yerel” çabalar, sadece küresel bir bağlam içerisinde birimler olarak anlaşılabilir. Hem bunların varlığı, hem de tikel olarak varlıklarının biçimleri, büyük oranda toplumdaki öte, daha genel olarak ise, yerelden öte süreçlerin ve eylemlerin sonuçlarıdır. Ulusal olanı, “tikelin bir prototipi” olarak görürsek, diğer taraftan, ulus-devlet ya da daha genel olarak ulusal toplumun kendisinin kültürel bir fikir olduğunu da kabul etmeliyiz. “Toplumların çağdaş ulusal-devlet örgütlenmeleri olarak ulus-devletin –her birinin kendi tikel formları, kendi biricik kimliklerinin yapılanması gibi- aygıtlarının çoğu, -gelişim seviyelerindeki farklılıklara rağmen- bütün dünyada çok benzerdir” (Robertson, 1995:34).

Bu düşünceyi daha sade olarak şöyle özetleyebiliriz: Tikel ulus-devletlerin ve ulusların oluş(turul)masındaki temel düşünce, dünyanın bu tür toplumsal bütünlüklerden oluştuğu varsayımıydı. İsbetli bir şekilde birçok araştırmacının belirttiği gibi, ulus-devlet, ancak bir ulus-devletler sistemi içerisinde var olabilirdi. Egemenliği başka ulus-devletler

tarafından tanındığı ölçüde egemendi. Aynı şekilde uluslar da, yine başka uluslar tarafından tanımlanabilir, ayırt edilebilirlerdi: “Ulusçuluk fikri, *yalnızca* uluslararasılık ile peş peşe gelişir” (Robertson, 1998:107). Dolayısıyla bir tikellik olarak ulus-devlet ya da ulus düşüncesi, kendisiyle beraber evrensel bir düşünce olarak uluslardan ve ulus-devletlerden oluşan bir dünya varsayımı üzerinde temellenmektedir.

Robertson, her çağdaş küreselleşme tartışmasının dört temel referans noktası olması gerektiğini savunmaktadır: ulusal toplumlar, bireyler, dünya toplumları sistemi (uluslararası ilişkiler) ve insanlık. Buradaki bireyler ve ulusal toplumlar iki temel tikelci unsur oluştururken, dünya toplumları sistemi ve insanlık ise iki büyük evrenselci unsur olarak karşımıza çıkar. Buradaki unsurlardan her biri, diğer üçü tarafından sınırlandırılır. Örnek olarak bireyler, artan düzeyde temalaştırılan ve tehdit edilen insan türünün üyeleri olarak, belirli toplumların içerisinde olmaları nedeniyle giderek sınırlandırılmakta ve uluslararası ilişkiler boyutunda yaşanan değişikliklerden de artan oranda etkilenmektedir. Bu şekilde küreselleşme, bireyin “kurumsallaşmış inşasını” içerir. Bu kurumsallaşma büyük ölçüde devlet yapıları vasıtasıyla gerçekleşmiş ve hali hazırda gerçekleşiyor olsa da, devletle hiçbir bağlantısı olmayan uluslararası örgütler eğitim, insan hakları, kadın hakları, sağlık ve diğer alanlarda bireyciliğe giderek daha fazla aracılık etmenin yanı sıra, onun ön plana çıkmasında da başlıca unsur haline gelmekte (1998:109).

Küresel ile yerel arasında kurulan zıtlıkların karşısında, Robertson’un öne attığı bir terim olan “küyerelleşme”, küreselleşmeyi, “yerelliklerin yaratılması ve birleştirilmesini içeren bir süreç” (Robertson, 1995:40) olarak tanımlar. Homojenlik-heterojenlik arasındaki süregiden gerilimin de bu anlamda anlaşılması gerekir. Bu eşzamanlı ilerleyen süreçler, bazı katı durumlarda zıtlıklara ve çatışmalara yol açsa da, son kertede, birbirlerini tamamlayıcıdırlar ve karşılıklı olarak birbirlerinin içine geçerler. Bu anlamda ve yukarıda bahsedilen görüşler kapsamında küreselleşme, bir yandan “tikelciliğin evrenselleştirilmesi”, diğer taraftan “evrenselciliğin tikelleştirilmesini aynı anda içeren derin, ikili bir süreçtir” (Robertson, 1998:102). Buradaki “evrenselciliğin tikelleştirilmesi, evrensel varoluşa küresel-insani somutluk kazandırma düşüncesini içerirken; tikelciliğin evrenselleştirilmesi, tikelliğe, biricikliğe ve dolayısıyla da farklılığa ve ötekiliğe hiçbir sınır konulmadığı düşüncesinin geniş bir yayılımını içermektedir” (1998: 105).

Yukarıda açıkladığımız görüşleri etrafında, Ulf Hannerz, “kültürel karşılıklı bağlantıların hızla dünyaya yayılması” bağlamında “karmaşık bir genel bütünlük” (1992:47) olarak, “her zamandakinden daha fazla, bir küresel ekümenliğin” (1992:218) varlığından bahseder ve bu ekümenliğin içerisinde birbirlerine karışmakta olan kültürleri tasvir etmek üzere “creolization”²³ terimini kullanır. Bu küresel ekümenin içerisindeki kültürün özellikleri ise şöyledir: (i) Günümüzde “kültürlerin otonomisi ve köklere bağlılığı, bir derece meselesidir”. (ii) Dünya içerisinde kültürün dağıtılması, “asimetrik olarak işleyen merkez-çevre ilişkilerinin yapısından” etkilenmektedir. (iii) Bu ilişkiler, kültürleri özel olarak iki temel doğrultuda farklı ölçülerde etkiler: kültürlerin sahip oldukları “maddesel ve iktidar şartlarını şekillendirerek”, ve daha doğrudan şekilde,” yabancı anlam ve kültürel formların akınları vasıtasıyla”. (iv) Bu akın, bir vakuma girer gibi, ya da bir “kültürel tabula rasa üzerine değil; hali hazırdaki anlam ve anlam formlarıyla girdiği çeşitli etkileşim türleriyle” gerçekleşir. Yine de, bunlar, “kümülatif bir tarihsel süreç içerisinde, toplumsal olarak” yayılabilirler. (v) Ulus-ötesi kültürel akışlar “içsel olarak çeşitlilik” içerir. (vi) “Alansal bir kökü olma noktasında, bütün kültürler yerel değildirler”. (vi) Son olarak, “ulus-ötesi merkez/çevre ilişkileriyle bağlantılı olan bu kültürel süreçlerin sonucu olarak, kültürün küresel bir homojenleştirilmesinin ortaya çıkacağı hiçbir şekilde kendi içerisinde bir kanıt içermez” (Hannerz, 1992:261-2).

Görüldüğü gibi Hannerz, merkez-çevre ilişkilerinin de belirleyici olduğu bir kültürel karışım durumundan bahsetmektedir. Ancak O’na göre kreolizasyonun kültürel süreçleri, merkezden çevreye doğru sürekli bir baskı şeklinde olmaktan ziyade, daha yaratıcı şekilde gerçekleşmektedir. Sembolik türlerin kendi kaynaklarındaki kullanımları, “yeni kültürel teknoloji vasıtasıyla yenilenmekte ve genişletilmektedir” (1992:265). Kreolizasyon, çevrenin sesini duyurmasına izin vermektedir. Merkez ve çevre kültürler arasında giderek daha fazla yakınlık yaratması bağlamında, -merkezin örgütsel yapılarını ve teknolojilerini kullanmakta olan- çevrede yaratılan yeni kültürel

²³ Hannerz, bu terimi, anlamların ve anlam kalıplarının merkez ve çevre arasında toplumsal olarak örgütlendiği ve oluşturulduğu süreçleri yakalamak üzere kullandığını ifade eder. Özellikle merkez ülkelerdeki çalışmaların, , gerek ithal edilmiş gerekse yerel kaynakların yaratıcı kullanımı vasıtasıyla çevre ülkelerde ortaya çıkan yeni kültürel formları açıklamada yetersiz kaldığını düşünmektedir (Hannerz, 1992: 39). Bu bağlamda kreole kültürler ise şöyle tanımlanır: “Kreole kültürler –kreole diller gibi-,temel olarak bir merkez/çevre ilişkisi içerisinde etkileşen iki ya da daha fazla ayrı tarihsel oluşumun birleşimi olması noktasında, özünde karma kökenlidir” (1992:264).

metalar, küresel bir düzeyde daha çekici hale gelmektedir. Bu doğrultuda en önemli örneklerden biri, Üçüncü Dünya'nın kreole müziğinin bir dünya müziği haline gelmesidir (1992:265).

Hannerz'in yaklaşımı, ifade edildiği gibi, kültürü “bir perspektifler şebekesi, ya da süregiden bir tartışma olarak” ele almaktadır (1992:266). Bu süregiden tartışmanın ise sonucu tahmin edilemez. Kreolizasyon düşüncesi, sonu açık bir düşüncedir. Bu tartışmada değişmeyecek tek şey ise merkez-çevre yaklaşımı olacaktır: “Eğer bazı çevreler –zaman içerisinde- merkez haline geliyor, ve bazı eski merkezler ters yöne doğru gidiyorlarsa, şeylerin gidişatı göz önüne alındığında değişmeyecek olan durum, dünyanın merkez/çevre ilişkileri kapsamında örgütlenmesi gibi görünmektedir” (1992:267).

Hannerz'e yakın, ama daha farklı kavramsallaştırılmış bir kültür anlayışından yola çıkan Pieterse, sonuçlar konusunda da Hannerz'den yapısal farklılıklar taşıyan bir görüş ortaya koyar. Pieterse, Hannerz'in kreole kültür tanımı doğrultusunda bakıldığında, “bütün kültürler kreole değil midir?” diye sorar (Pieterse, 2009:86). Pieterse'nin bu soruya verdiği yanıt olumludur. Hannerz'den ayrıldığı en önemli nokta ise, onun merkez-çevre ilişkilerine yaptığı vurgunun, “farklılığın küreselleşmesi”nin anlaşılmasında önemli bir engel olduğudur²⁴ (2009:70). Pieterse'nin düşüncelerini detaylandırmak için öncelikle O'nun kültüre bakışını ele alalım.

“Alansal kültür” (kültür 1) ve “yerel-ötesi” kültür²⁵ (kültür 2) olarak iki kültür tanımlamasının varlığından bahseden Pieterse, izleri 19. yüzyıl romantizmine kadar sürülebilecek olan ilk kültür anlayışının, bir toplum ya da bir grubun kültürü anlamında, yerleşmiş öğrenme süreçlerini; ikincisinin ise “genel bir insanlık ‘yazılımı’” olarak, yerel-ötesi öğrenme süreçlerini işaret ettiğini belirtir (2009:84). Mekansız kültür olamayacağından, kültür 2, mekanı küresel anlamda anlamayı gerektirir. Kültür 2,

²⁴ Belirtmekte fayda var ki, Pieterse, merkez-çevre ilişkilerini tamamen dışarıda bırakmaz. Ancak Hannerz'in bu ilişkilere merkezi değer vermesine karşıdır. Kendi sözleriyle melezleşmenin nasıl işlediğini şöyle anlatır: “Melezleşme, merkez ve çevre, hegemonya ve azınlık arasındaki bir güç ilişkisinin parçası olarak işler ve bu hiyerarşik ilişkilerdeki bir bulanıklığa, istikrarsızlaşmaya ya da yıkılmaya işaret eder” (2009:78).

²⁵ Ülkemizde kültüre bu tür bir yaklaşım için bkz.: (Bostancı, 2003). Ancak Bostancı, yukarıda bahsedilen yaklaşımdan, yukarıda yerel-ötesi kültür olarak tanımlanan kültürü “evrensel kültür” olarak adlandırdığı ve bu kültürü büyük ölçüde ekonomik olarak gelişmiş, dünya üzerinde siyasi olarak etkili ve kültürel alanda da ileri düzeyde örnekler yaratan ülkelerin, diğerleri tarafından da kabul edilen değerleri olarak tanımlaması bağlamında ayrılmaktadır (Bostancı, 2003:127-8).

mekanı dıştan gören bir anlayışa sahipken, kültür 1, içten gören bir anlayışa sahiptir. Bunun anlamı, kültür 2'nin mekana küresel düzeyde, kültür 1'in ise yerel düzeyde baktığıdır (2009:85).

Kültür 2 ifadesini kültür 1'de bulur; kültürler (kültür 1), kültürün (kültür 2) araçlarıdır. Ancak bunlar, kültürün oluşumuna ve tarihsel süreçlerine ilişkin farklı vurgulara sahiptir ve böylece kültürel ilişkiler üzerinde farklı değerlendirmeler üretirler. Bunun yanında bu tanımlar, kültürel çoğulculuk, çokkültürlü toplum, kültürlerarası ilişkiler gibi pek çok kavramın hangi tanımda ifadesini bulduğu noktasında açıklık belirtmezler. Bu noktada, kültürel ilişkilerin *durağan* ve *akışkan* yorumları devreye girer. Durağan kültür yorumu, karışmış ancak içerisindeki karışımların kendi kültürlerine sahip olmaları anlamında çoğul toplum, durağan bir çokkültürlülük, küresel bir mozaik olarak kültürlere vurgu yapar. Medeniyetler çatışması anlayışı, bu yorumdan yola çıkar. Akışkan kültür yorumu ise, bir eritme potası olarak çoğulculuk, akışkan bir çokkültürlülük, kültürlerarasıcılık, uzam içerisine yayılan kültürel akışlar neticesinde oluşan ayrı üçüncü kültüre yönelir (2009: 85).

Buradan da kolayca anlayabileceğimiz gibi, kültürel küreselleşmenin, kültürlerin karışımı noktasında ilerlediğini savunan bir görüş, akışkan kültür yorumunu benimseyecektir. Pieterse de, bu yorumu paylaşmakta ve kültürel küreselleşmenin, “küresel kültürü bir küresel karışım olarak” oluşturduğunu öne sürmektedir. Pieterse (2009:83) bu düşüncesini kavramsallaştırırken melezleşme terimini öne sürer:

Bir kategori olarak melezleşme, birbirleriyle karışım içerisine giren kategoriler, formlar, inançlar arasındaki *farklılık* varsayımı temelinde kurulan bir amaca hizmet eder. Diğer taraftan, melezleşme sürecinin kendisi, farklılığın göreceli olduğunu ve, hafif bir perspektif kaymasıyla birlikte, bu ilişkinin, *benzerliğin* onaylanması bağlamında tanımlanabileceğini gösterir.

Bu manada, örneğin McDonaldlaşma tezleri çerçevesinde düşünecek olursak, şirketler açısından kurumsal yapılanma, pazarlama stratejileri, tatlar ve zevkler bağlamında yerel duyarlılıklar, bir şirketin seçilen bölgedeki başarısına doğrudan etki etmektedir. Bu şirketlerin ürünleri, tüketiciler tarafından, birörneklikten ziyade, karışmış ve farklı ürün varyasyonları sunduğu ölçüde beğenilip tüketilmektedir. Ayrıca, bu şirketler, yeni tüketici türleri için bir kamusal alan, bir buluşma yeri olarak hizmet ederek yeni ve karışmış toplumsal, kültürel oluşumlar doğurabilmektedir. Bu şekilde, örneğin Batı kökenli yemek restoran zincirleri, kültürel homojenleştirmeye hizmet etmekten ziyade

farklılık ve çeşitlilik içerisinde yeni, karışmış toplumsal yapıların oluşmasına zemin sağlamaktadır. Bu şirketler, ithal edildikleri yerlerde, merkez ülkelerindeki toplumsal, kültürel ve ekonomik işlevlerinden farklı işlevlerle hizmet etmektedirler. Yapılanmaları da, yerel koşullara göre uyarlanmaktadır: “Böylece, McDonaldayı, kısmen kendi kökenlerinde ve kesinlikle şu anda küresel olarak yerleşen çeşitli türlerinde, kültürlerarası melezleşmenin bir türü olarak görmek daha anlamlı olacaktır” (2009:52-53).

Eski çağlarda dahi, farklı etnik gruplar ve topluluklar, birbirleriyle çok çeşitli yollarla (savaşlar, göçler, ticaret vb.) etkileşimlerini sürdürmüşlerdi. Appadurai (1988: 39), bu bağlamda “yerli” olarak adlandırılan, “ait oldukları yerlere mahkum olan ve bu yerlerle sınırlandırılan, daha büyük bir dünyayla temas geçmemiş gruplar”ın muhtemelen hiçbir zaman var olmadıklarını öne sürmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeyle beraber gelişen kültürel durumun, “melez kültürlerin melezleşmesi” süreçlerini içerdiğini söyleyebiliriz (Pieterse, 2009:88).

Pieterse, melezleşmenin, süreç içerisindeki ve karışan elementlerdeki bakışimsızlık (asymmetry) ve eşitsizlikleri gizleyebilecek bir yapısı olduğunu kabul eder²⁶. Bu noktada farklı zamanlar, kalıplar, türler ve karışım biçimlerinin yanında, karışımın, farklı kültürel düzlemlerde farklı anlamlar ifade etmesi bağlamında da ayrımlara gidilmesi gerektiğini savunur (2009:55). Buradan hareketle melezlikleri, bir ucunda merkeze eğilimli, hegemonyanın düzen ve davranışlarını uyarlayan bir asimilasyoncu melezlik; diğer ucunda ise düzeni ve onun kategorilerini bulanıklaştıran ya da istikrarsızlaştıran, istikrarsızlaştırıcı bir melezlik olarak ikili bir bütünlük içerisinde ele alabileceğimizi öne sürer (2009:79-80). İktidar ve hegemonya ilişkileri, böylece, melezleşmenin içerisinde yer almış olur (2009:80):

İktidar ve hegemonya ilişkileri, melezlik içerisinde içerilir ve yeniden üretilir. Çünkü yeterince yakından baktığımız her yerde, kültür, mekan, köklerdeki bakışimsızlık izlerini buluruz. Böylece, melezlik, karışımın *şartları*, karışımın koşulları meselesini ortaya çıkarır. Aynı zamanda melezleşme süreci içerisinde hegemonyanın sadece yeniden üretildiği değil, *yeniden şekillendirildiği* yolların da altını çizmek önemlidir.

Buradan hareketle, melezleşmeye yöneltilen –güç ilişkilerini gizlediği veya hegemonik ilişkilerin yeniden üretilmesine hizmet ettiği yönündeki- temel eleştirilerin üstesinden

²⁶ Bu noktada, melezleşme söylemine getirilen eleştirilere örnek olarak bkz.(Friedman, 1997; Spivak, 1999)

gelinmiş olur. Dahası, bu “yeniden şekillendirme” faaliyeti, melezleşmeye -ve böylece içinde bulunulan ilişkilerde nispeten zayıf olduğu öne sürülen tarafa- bu ilişkiler yeniden üretilirken belirleyici bir rol de vermektedir. Buna örnek olarak, Üçüncü Dünya’dan Birinci Dünya’ya sömürgecilik sonrası dönemdeki insan akışıyla birlikte merkezde oluşan diasporaların etkisi gösterilebilir (Tomlinson, 2004:201). Bu durumu, güzel bir anlatımla, Stuart Hall (1998a:44) şöyle açıklar:

Tam da Britanya kendisini sonunda sömürgeleşmenin çözülmesi gerektiğine, sömürgelerden kurtulması gerektiğine ikna ettiği anda, hepimiz yuvaya döndük. İngilizler teslim bayrağını çektikçe, biz muz teknelerine doluşup Londra’nın göbeğine yelken açtık. Bu korkunç bir paradoks, çünkü üç yüzyıl boyunca dünyayı yönetmişlerdi ve en azından kendileri bu rolden kurtulmaya karar verdiklerinde, ötekilerin de kenarda kalmaları, uslu davranmaları, başka bir yere gitmeleri ya da başka bir hâmi ülke bulmaları iyi olurdu. Ama hayır, İngilizler buranın gerçek yuva olduğunu söylemişlerdi hep, taşı toprağı altındı ve lanet olsun, biz de hakikaten öyle mi değil mi diye bir bakmaya gelmiştik.

Bu göçlerle birlikte, “Batı ve geri kalanlar” (Hall, 1995) arasında söylemsel olarak yüzyıllardır özenle konumlandırılmış olan kimlik kalıpları yıkılmaya uğramış, Batı’nın kendi üstünlüğü üzerine kurulu, istikrarlı kültürel kimliği tehdit altına girmiştir. Bhabha’nın sözleriyle bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz: “Melezden gelen paranoid tehdit [...] gizlenemez, çünkü o, benlik/öteki, içerisi/dışarıları arasındaki simetri ve ikiliği yıkar” (Bhabha, 1994:116).

Piterse, küresel kültüre getirilen melezleşme yaklaşımının özelliklerini şöyle sıralamaktadır (2009:55): (i) Melezleşme, ırkçı ve milliyetçi doktrinlerin kültürel farklılığının bir panzehiridir, çünkü kalkış noktası olarak, kültürel farklılık yaklaşımında tabulaştırılan, marjinalleştirilen tecrübeleri alır. (ii) Milliyetçilik, etnik kimlik siyaseti ya da saflık ve otantiklik iddiası içeren yaklaşımları yıkar, çünkü sınırların bulanıklığına ve aşılabilirliğine öncelik tanır. (iii) Eğer modernite, bir düzen ethosu ve sınırların sıkılığını içeren kesin bir ayrılığa vurgu yapıyorsa; melezleşme, kes-ve-karıştır (cut’n’mix), sınır aşma ve altüst etmeyi içeren bir postmodern duyarlılığa denk düşer.

2.1.3.Siyasi Küreselleşme

Siyasi küreselleşme de, ekonomik küreselleşme gibi, hatta daha da fazla olarak ulus-devlet yapılanmalarıyla ilgili süreçleri içerir. Siyasi küreselleşme tartışmaları, yükselen bir takım devletlerarası siyasi bütünleşme faaliyetleri yanında buna eşlik eden küresel bir sivil toplumun ulus-devletlerin siyasi egemenliklerini baskı altına alması noktasında

ilerler. Daniel Bell'in, günümüzde ulus-devletlerin "hayatın küçük sorunları için çok büyük, hayatın büyük sorunları içinse çok küçük" hale geldiği yönündeki deyişi, meseleyi özetler durumdadır (Akt. Waters, 2001:123). Dolayısıyla siyasi küreselleşme tartışmaları, son kerdete, ulus-devletin egemenliğinde bir sönümlenme, azalma, değişme veya dönüşme tartışmalarına kaymaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin miadlarını doldurdukları yönünde görüşlerin (Ohmae, 1995; 2005) yanında, "siyasal küreselleşmenin baş aktörleri" olarak varlıklarını devam ettirecekleri yönünde görüşler (Giddens, 2010:69) de mevcuttur. Bunun yanında, ulus-devletlerin geleneksel egemenlik anlayışlarının dönüşüme uğradığı, egemenliğin ulusal, ulus-ötesi ve uluslararası siyasal kurumlar arasında paylaşılmaya başlandığı (Held, 2008; Held vd., 1999:32-86; Pierson, 1996) yönünde de önemli bir eğilim bulunmaktadır.

Bu bölümün konusu, ileride ele alacağımız ulus-devletin dönüşümü ve egemenliğinin geçirdiği süreçlerle doğrudan ilişkili olduğu için, gereksiz tekrara düşmemek adına burada detaylı tartışılmayacaktır.

2.2.KÜRESELLEŞME KURAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu noktaya kadar yazının farklı bölümlerinde bahsi geçen yaklaşımlar üzerine genel olarak eğilmek, küreselleşme kuramları konusunda genel bir bilgi sunmak amacıyla, bazı önemli kuramlar, genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Takdir edilecektir ki küreselleşme konusundaki literatür epeyce geniştir ve sadece kuramları açıklamak için yola çıkan bir tez dahi kapsam açısından eleştirilmeye açık olacaktır. Dolayısıyla bizim burada yapacağımız, kuramların çok kısa şekilde özetlenmesi olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, her kuramın kendi içerisinde barındırdığı farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Biz, burada genel olarak kuramın önde gelen isimlerinden bir veya birkaçı üzerinden bir anlatım amaçlamaktayız.

2.2.1.Dünya-Sistemi Kuramı

Kuramın en önde gelen ismi olan Immanuel Wallerstein'e göre, küreselleşme –kendisi böyle tanımlamasa da-, kapitalizminin doğuşu ve yayılışıyla beraber oluşmaya başlayan bir dünya-ekonomiyle birlikte ilerlemiştir ki bu da 1500'lü yıllara tekabül eder

(Wallerstein, 2011:51). Bu dünya-ekonomi, o zamanlar Avrupa ve Amerika'nın belirli kesimlerinde konumlanmıştı. Bir dünya-ekonomiyle kastedilen, içerisinde bir iş bölümünün olduğu, temel malların büyük büyük ölçeklerde mübadelesinin yapıldığı, sermaye ve emeğin içerisinde aktığı bir coğrafi alanı tanımlar (2011:51). Bu alan içerisinde çok sayıda politik birim bulunuyor olup, bu birimler modern devletlerarası sistemin içerisinde gevşek bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Dünya-ekonomi, “bünyesinde –çok sayıda dini icra eden, çok sayıda dili konuşan, gündelik kalıplarında kendi aralarında farklılık gösteren- pek çok kültür ve grup barındırır” (2011:52). Kapitalist dünya-sistemi, içerisinde birçok kurum barındırır. En önemlisi pazarların varlığı olmak üzere, bu pazarlarda rekabet eden firmalar, devletlerarası bir sistem içerisindeki birçok devlet, hanehalkları ve statü grupları, dünya-sistemini oluşturan kurumlardır (2011: 53).

Wallerstein, dünya-ekonominin içerisinde ne politik ne de kültürel bir homojenlik beklenmemesi gerektiği düşüncesindedir. O'na göre bu yapıyı birleştiren, içerisinde oluşturulan işbölümüdür. Bu işbölümünün yapılandığı devletler sistemi ise, birbirleri arasındaki ilişkilere bağımlı olarak süren istikrarı sağlar. Devletlerin aralarındaki iş bölümü, kısmen ekolojik koşullara göre belirlense de, esas olarak işin toplumsal olarak örgütlenmesinin bir işlevini oluşturur ve bu da sistem içerisindeki bazı grupların, diğerlerinin emeğini sömürmelerini meşrulaştırır (Wallerstein, 1974:349). Bu farklı devletler arasındaki işbölümünde belirleyici olan ise, daha yüksek beceri ya da daha fazla sermaye gerektiren işlerin daha yüksek seviyedeki bölgelerde olmasıdır (Wallerstein, 1974:350). Böylece, devletlerarası işbölümü, üç devlet türü içerir:

Merkez Devletler; bir ulusal kültür içerisinde oturtulmuş güçlü bir hükümet yapısına sahiptirler. Bu devletler gelişmişlikleri ve zenginlikleriyle sistemi domine ederler. *Çevre bölgeler*; zayıf yerli devletleri ve istila edilmiş kültürleri vardır. Dolayısıyla bu devletler fakir ve ekonomik açıdan merkez ülkelere bağımlıdırlar. *Yarı-çevre bölgeler*; önemli ölçüde güçlü hükümet yapıları olan, tek-mal ya da düşük teknoloji ekonomilere sahip ve yine merkez ülkelere bağımlı devletlerden oluşurlar. Bunlar, daha önce merkezde olup düşüş gösteren devletleri içerebileceği gibi, çevreden gelip yükselmekte olan devletleri de içerisinde barındırabilir. Yarı-çevreler dünya-ekonomi içerisinde gerekli yapılardır, çünkü bu yapılar merkez ve çevre arasında kutuplaşmayı ve çatışmayı önleyici unsurlar olarak görev yaparlar (1974:349-50).

Kapitalist dünya-ekonominin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz (1997:35-8): İlk olarak, kapitalist dünya-ekonomi, coğrafi olarak farklı şekillerde kümelenmiş üretim süreçlerinin iç içe geçirilmesiyle oluşturulmuştur ki bu da tek bir işbölümünün kurulması anlamına gelir. Bu işbölümünün yükseldiği siyasi çerçeve ise bir dünya imparatorluğu değil, bizzat bu sistemin tarihsel gelişimi tarafından oluşturulan devletlerarası bir sistemdir (1997:35). İkincisi, kapitalist dünya-ekonomi, diğer tarihsel sistemler gibi, “döngüsel ritim kalıbı” olarak işler. Bu ritimlerden en önemlisi ise, dünya-ekonominin bir bütün olarak genişleme ve daralma süreçleridir. Bu döngü, 50-60 yıl aralıklarla iki süreci de içerisine alır (1997:36). Üçüncüsü, kapitalizm, sermayenin sınırsız birikimi üzerine kurulu bir sistemdir. Bu da onu, artı değeri artırmaya iten bir sistem yapar. Artı değeri artırmanın iki yolu vardır. Birincisi, işçilerin daha çok çalışmasıyla bağlantılı olarak, aynı girdiyle daha fazla çıktı almak; ikincisi ise, üretilen değerden doğrudan üreticilere daha az pay vermektir. Dolayısıyla kapitalizm, tanım gereği, bütün işçiler üzerinde daha fazla çalışma ve daha az ücret alma yönünde bir baskı oluşturur (1997:36-7). Dördüncüsü, kapitalizm, bir sistem olarak hareketi ve değişimi gerektirir. Sermayenin en üst düzeyde birikimi, sadece mallar ve sermayenin değil, aynı zamanda işgücünün de dolaşımını gerektirir. Bu da, ek olarak, hem lider sektörlerin doğası hem de üretim alanları bağlamında üretimin örgütlenmesinde sürekli bir evrim gerekliliğini doğurur. Bu gerçekliğin önemli bir sonucu, modern dünya-sistemi içerisinde “yeniliğe” yapılan vurgudur. Bu, aynı zamanda bir çelişkiler yumağının doğmasına yol açar, çünkü meşruluk konusunu sürekli gündemde tutar. Böylece kendi siyasal kurumları olan çeşitli ulus-devletlerin meşruluğu da sürekli bir tartışma konusu haline gelir (1997:37). Beşincisi, kapitalist sistem kutuplaştırıcı bir sistemdir. Fakat aynı zamanda genişleyen bir sistemdir ve bütün keskin parametreleri zaman içerisinde yukarıya doğru doğrusal bir çizgide ilerler. Bu özelliğinden dolayı, kapitalist dünya-ekonomi, her zamankinden daha çok üretici faaliyet, değer üretimi, nüfus artışı ve icada, böylece de daha fazla refah oluşumuna sahne olmuştur. Ancak kutuplaştırıcı bir sistem olması, bu refahın dünya nüfusunun sadece küçük bir bölümüne ayrıcalık verecek şekilde dağıtılmasına yol açmıştır (1997:37-8). Son olarak, kapitalist dünya-ekonomi tarihsel bir sistemdir ve bu özelliği nedeniyle bir yaşam döngüsüne sahiptir. Böylece, bir noktada, kendi felç edici çatışmalarının sonucu olarak, işlevini sonlandıracaktır. Diğer taraftan, bu sistem belirli bir mantık üzerine kurulmuştur ki bu

mantık, sermayenin sonsuz birikimidir. Böylesi bir sistem ise, sınırsız genişleme olasılığını telkin etmelidir (Wallerstein, 1997:38).

Bu kapitalist dünya-sistemi içerisinde ise kültürün konumu, “bu tikel sistemin sosyo-politik gerçeklerinin çatışmaları, müphemlikleri ve karmaşıklıklarıyla uzlaşmaya yönelik kolektif tarihsel çabalarımızın sonucu” (1997:38) olarak ortaya çıkan bir “fikir-sistemi” olmaya indirgenmektedir. Wallerstein’in kültürü, “Modern Dünya-Sistemin İdeolojik Savaş Alanı” (1997) olarak nitelemesi de, bu durumun açık bir göstergesidir.

Wallerstein’in tezi, Marx’ın görüşlerinden fazlaca etkilenmiş gözükmektedir. Marx’ın ideolojiyi burjuvanın sömürsünün meşrulaştırılması olarak görmesi gibi, Wallerstein da kültürün dünya çapındaki sömürü ilişkilerini meşru bir zemine oturtmak için yapılandırıldığını düşünmektedir. Yine, Komünist Manifesto’da vurgulanan “katı olan her şey buharlaşıyor” düşüncesi de Wallerstein’in tezi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ne demek istediğimizin anlaşılması için, önce 1848 yılında yazılan Komünist Manifesto’daki ilgili bölüme bakalım (Marx ve Engels, 2008:34-9):

Amerika’nın keşfi, Ümit Burnu’nun dolaşılması yükselen burjuvaziye yeni alanlar açtı. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika’nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle yapılan ticaret, mübadele araçlarının ve genel olarak metaların artması, ticarete, denizciliğe, sanayiye, o zamana kadar görülmemiş bir itki sağladı [...] Modern sanayi, Amerika’nın keşfiyle yolu açılmış olan dünya pazarını kurdu [...] Burjuvazinin gelişimindeki her bir basamağa, bu sınıfın çıkarına uygun siyasi düzenlemeler eşlik etti. Feodal soyluluk altında bastırılmış bir sınıf, ortaçağ komününde silahlanmış ve kendi kendini yöneten bir oluşum: burada bağımsız kentli cumhuriyet; şurada monarşinin vergilendirilebilen ‘üçüncü devleti’; daha sonra, manifaktür döneminde yarı-feodal ya da mutlak monarşiye soyluluğa karşı bir güç olarak hizmet etti, ve aslında, genel olarak büyük monarşilerin köşe taşı olan burjuvazi, modern sanayi ve dünya pazarının kurulmasından beri, sonunda, modern temsili devlet içinde kendisine özel bir siyasi kontrol gücü sağladı. Modern devletin yürütmesi, bütün burjuvazinin ortak işlerinin yönetilmesi için bir komitedir [...] Burjuvazi, üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz [...] Üretimin sürekli devrimcileştirilmesi, bütün toplumsal durumların kesintisiz rahatsız edilişi, süregiden belirsizlik ve ajitasyon, burjuva çağını önceli bütün çağlardan ayırır. Bütün kurulu, dondurulmuş ilişkiler, eski ve ulu önyargı ve fikirleriyle birlikte süpürülüp atılır, bütün yeni oluşturulan ilişkilerse henüz daha kemikleşme fırsatı bulamadan antika haline alır. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışmakta, kutsal olanlar adileşmekte [...] Ürünleri için durmadan genişleyen pazarlara ihtiyaç duyması, burjuvaziye yeryüzünün dört bir bucağına salar. Her yerde yuvalanmak, her yere yerleşmek, her yerle bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi. Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır [...] Köhne ulusal sanayiler yıkılmıştır ve günden güne yıkılmaktadır. Bunların yerini, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm kalım sorunu haline gelen yeni sanayiler, artık yerli hammaddeleri değil de en uzak yerlerden getirilen hammaddeleri işleyen ve ürünleri yalnızca ülke içinde değil, aynı zamanda bütün kıtalarda tüketilen sanayiler almaktadır. Ülke içinde üretilen ürünlerin karşılayabildiği eski ihtiyaçların yerini, uzak ülke ve iklimlerin ürünlerini zorunlu kılan yeni ihtiyaçların aldığı görülmektedir. Eski ulusal ve yerel kendi kendine yeterliliğin ve içe kapanıklığın yerini çok yönlü ilişkiler, ulusların çok yönlü karşılıklı bağımlılığı almaktadır. Üstelik yalnızca maddi üretimde değil,

zihni üretimde de. Tek tek ulusların yarattığı zihni ürünler herkesin ortak malı olmaktadır. Ulusal tek yanlılık ve dar kafalılık her geçen gün biraz daha olanaksılaşmakta ve çeşitli ulusal ve yerel edebiyatlardan bir dünya edebiyatı doğmaktadır. Burjuvazi, bütün üretim araçlarının hızla iyileşmesi, iletişimin son derece kolaylaşması sonucunda bütün ulusları, hatta en barbarlarını bile uygarlığın bağına çekiyor. Burjuvazinin metalarının ucuz fiyatları, bütün Çin sedlerini yerle bir eden, barbarların yabancılara karşı duyduğu alabildiğine inatçı nefreti dize getiren ağır toplardır. Burjuvazi, bütün ulusları, yok olup gitmemek için kendi üretim tarzını benimsemek zorunda bırakıyor; bütün ulusları kendisinin uygarlık dediği şeyi kabullenmek, yani burjuva olmak zorunda bırakıyor. Açıkçası burjuvazi, kendi suretinde bir dünya yaratıyor.

Bu uzun metnin alınma sebebi, Wallerstein'in kapitalist-dünya sistemleri tezinin, çok daha önce ve genel hatlarıyla, Marx ve Engels'in çalışmasında gösterilen noktalar üzerinden gitmesidir. Yukarıda, Wallerstein, kapitalist dünya-ekominin özelliklerini sıralarken ortaya koyduğu unsurlardan her biri, dikkatli bir incelemeyle, bu metnin içerisinde kendisini göstermektedir. Ancak Wallerstein'in Marx ve Engels'ten ayrıldığı nokta, O'nun, ifade edildiği üzere, küresel kültürün homojenleşmesine müsaade etmeyecek bir dünya-sistemi ortaya koymasındadır: "Uluslararası heterojenliğin içerisindeki ulusal homojenlik, bir dünya-ekonomi için şarttır" (Wallerstein, 1974:353). Bu durum, dünya-ekonominin bir dünya-imparatorluğuna dönüşmemesi için gereken şeydir. Yani, O'na göre, devletlerarası bir sistemin varlığı, dünya-ekonominin olmazsa olmazıdır. Bu yüzden de milliyetçiliklerin, "evrenselleşmiş tikeller" in varlıkları, dünya-ekonomi için hayati önem taşır (1998).

Yukarıda alıntıladığımız metinden yola çıkarak, esasında Marx'ın modern bir küreselleşme kuramı oluşturma yönünde adımlarının olduğu görülebilir (Waters,2001: 8). Marx'ın görüşleri, kesinlikle bir ekonomik küreselleşme çalışmasının ürünleridirler ve bunun yanında kültürel küreselleşmeye dair izler de taşırlar. Ancak, burada ulus-devletin sabit konumu ve kültür boyutunun ikincil planda olması nedeniyle tek boyutluluk eleştirilerinin yanında, küreselleşme ve ekonomi arasında kurduğu doğrudan nedensellik bağlamında indirgemeci olduğu yönünde eleştirilere de maruz kalmaktan kaçınılamaz (Keyman, 1998:37).

Diğer taraftan, Wallerstein da, tezini Marx'la benzer temellere dayandırdığı için aynı eleştirilere maruz kalmıştır. Buna ek olarak, Arif Dirlik, dünya-sistemi yaklaşımın merkez/çevre/yarı-çevre bağlamında kurmuş olduğu mekansal temelin –ki bu birçoklarına göre Bağımlılık Teorisi'nin bir devamıdır-, özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan çoklu moderniteler, farklı kapitalizmler ve bunlara özgü kültürler üzerine tartışmaların artmasıyla birlikte zayıflamakta olduğunu öne sürer. Kapitalizmin aynı

anda hem yayılması, hem de kırılmalara uğraması, bunda önemli bir etken oluşturmuştur (Dirlik, 2009b: 69-70). Ancak bu eleştiriler, yönelttikleri alandaki tezleri tek başlarına çürütmeye yetmeyebilir. Çünkü bu tür eleştiriler, dünya-sistemi kuramı içerisinde karşılanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, kapitalist dünya-ekonominin bir homojenleştirme iddiası bulunmamakta, farklılaşmaların yaşanmasının kapitalizmin içerisinde önemli olmadığı, hatta farklılaşmayı yaratanın kendisinin kapitalizm olduğu savı ortaya konulmaktadır. Ancak, Castells'in uluslararası işbölümünün mimarisine yönelik olarak ortaya koyduğu görüşleri düşünecek olursak, şebeke şeklinde dünya çapında oluşturulmuş ve büyük oranda çok-uluslu şirketlerin yönetiminde olan dünya ekonomisi, merkezin kendi içerisinde dahi ayrışımına uğramasına neden olmaktadır (Castells, 2010a:1-2). Diğer taraftan, Saskia Sassen'in küresel şebekeler olarak birbirlerine bağlanmış şehirler üzerine yaptığı vurgu da, gerek ekonomik gerekse siyasi ve kültürel nitelikteki küresel akışların mekanı konusunda dikkatimizi bu noktalara çeker (Sassen, 1991; 2002). Bu iki araştırmacı, aynı zamanda küresel ekonomi içerisindeki bölgeselleşme eğilimlerine de dikkat çekmektedirler. Bu şekilde hem ekonomik indirgemecilik hem de katı merkez-çevre ilişkileri bağlamında dünya-sistemi tezi sorunlu görünmektedir. Ancak kapitalizmin küreselleşme bağlamındaki önemine vurgu yapması bağlamında önemlidir.

2.2.2.Küresel Kapitalizm

Dünya-sistemi yaklaşımıyla, kapitalizm eleştirisi, küreselleşmenin içerisinde var olan uzun dönemli ve geniş ölçekli süreçler ve küresel ekonomik yapıların merkeziliği konusunda benzer vurguları paylaşmaktadır. Ancak bu görüşe meyleden kuramcılar bazı önemli noktalarda dünya-sistemi kuramından ayrılırlar. Kapitalizmin daha önceki ulusal formlarının üzerine çıkan küresel üretim ve finansal sistem üzerine yoğunlaşırlar ve bu süreçlerin artık ulus-devlet/devletlerarası sistem çerçevesi içerisinde konumlandırılmayacağına vurgu yaparlar (Robinson, 2007:130).

Bu kuram içerisinde ele alabileceğimiz bir yaklaşım, Leslie Sklair tarafından ileri sürülen, merkezinde “devlet olmayan aktörlerle temellenen ve devlet sınırlarını aşan” “ulus-ötesi pratikler”in (TNP) yer aldığı bir “küresel sistem kuramı”dır (Sklair, 2002:46). Bu model, TNP'leri üç seviyede açıklar: aktörü ulus-ötesi sermaye olan ekonomik alan, aktörü “ulus-ötesi kapitalist sınıf” (TCC) olan siyasi alan, ve aktörü

kültürel elitler olan kültürel-ideolojik alan (2002:60-3). Bu pratiklerin tümünü ulus-ötesi küresel bir sistemin içerisinde konumlandıran Sklair, kapitalist küreselleşmenin dinamiklerini böylece ulus-devlet sistemi mantığının dışında arar ve devlet-merkezli kuramlaştırmaya karşı çıkar. Sklair'in görüşü, TCC'nin, kendisiyle birlikte, çıkarlarını küresel kapitalist sistemi genişletmede gören birçok toplumsal grubu da ortaya çıkaracağı fikrini içermektedir. Bunu başarmak içinse, TCC, dünya çapında belirli bir kültürel-ideolojik TNP'ler yapısı oluşturmalıdır, ki bu da "tüketimciliğin kültür-ideolojisi"dir. (2002:105). Sklair (2002: 115), Wallerstein gibi, bu küresel sistem içerisinde kültüre işlevsel bir rol biçmektedir:

Ulus-ötesi kapitalist sistemin üyeleri, sistemi yürütürler, ve sistemin tasarlanmasını manüple ederek onun içerisine çeşitler eklerler. Ulus-ötesi kültür-ideoloji pratikleri, asıl parçalar dırlar ve sistemi bütün halinde tutan yapıştırıcı görevini üstlenirler. Onlar olmadan, sistemin parçaları dağılacaktır. Bu ise tüketimciliğin kültür-ideolojisiyle başarılır.

Kendinden öncekiler gibi, Sklair de, kültüre işlevsel yaklaşır ve küreselleşmeyi özünde ekonomik bir olgu olarak görür. Genel olarak küresel kapitalizm tezlerinin sorunu da budur. Wallerstein'in devletlerarasılık ve merkez-çevre katılığından kurtulmayı başarsa bile, bu tezler, kültür konusundaki yaklaşımları nedeniyle eleştirilirler.

2.2.3.Ağ Toplumu

The Rise of the Network Society başlığı altında üç cilt halinde yayınladığı çalışmasında Manuel Castells, küreselleşmeye teknolojik bir bakış açısıyla yaklaşır (2010a; 2010b; 2010c). Kapitalist sistemin ve dinamiklerinin analizi bağlamında dünya-sistemi ve küresel kapitalizm kuramlarıyla benzerlikler taşısa da, O'na göre küreselleşme süreçlerinin altında yatan neden kapitalizmin içerisinde var olan bir gelişim mantığı değil, teknolojik değişimin kendisidir. Bu şekilde yapılandığı görüşleri çerçevesinde, ağ toplumunun yükselişine neden olan iki ayrı sürecin beraber ortaya çıkışından bahseder. İlk olarak yeni bilgi teknolojilerinin gelişmi, ki burada bilgisayarlar ve internete vurgu yapar, "enformasyonizm" olarak adlandırdığı yeni bir kalkınma türüne yol açan yeni bir teknolojik paradigmanın doğuşuna yol açmıştır. İkincisi ise, bağlantılı olarak, kapitalizmin bu teknolojinin gücünü kullanarak yeniden yapılanma süreçleriyle oluşan "yeni ekonomi"dir. Bu süreçler sonunda ortaya çıkan yeni ekonominin üç özelliği bulunur:

Bu ekonomi *enformasyoneldir*, çünkü birimlerin ya da aktörlerin bu ekonomi içerisindeki üretkenlik ve rekabeti, bunların bilgi-temelli enformasyonu etkili olarak üretme, işleme ve uygulama kapasitelerine temelden bağımlıdır. İkinci olarak *küreseldir*, çünkü üretim, tüketim ve dolaşımın temel eylemleri, bunları oluşturan yapılar (sermaye, emek, hammadde, yönetim, enformasyon, teknoloji, pazarlar) için olduğu gibi, ya doğrudan ya da ekonomik aktörlerin arasındaki bağlantı şebekeleri vasıtasıyla küresel ölçekte örgütlenmiştir. Son olarak bu ekonomi *şebekeleşmiştir*, çünkü, yeni tarihsel koşullar altında, bir yandan üretkenlik diğer yandan ise rekabet, iş şebekeleri arasındaki etkileşimi içerisinde barındıran küresel bir şebekenin içerisinde üretilir ve sürdürülür (Castells, 2010c:77).

Castells, küresel ekonomiyi “ana yapılarının gerçek bir zamanda ya da seçilmiş bir zaman içinde, küresel bir ölçekte çalışabilmek için gereken kurumsal, örgütsel ve teknolojik kapasiteye sahip olduğu bir ekonomi” olarak tanımlarken (Castells, 2010a:102), dünya ekonomisinin, bir yandan enformasyon ve iletişim teknolojileri diğer yandan hükümetler ya da uluslararası kurumlar tarafından uygulanan deregülasyon ve liberalleştirme politikalarının büyük katkısıyla oluşturulan yeni bir altyapı temelinde, sadece 20. yüzyılın son dönemlerinde küresel bir hal aldığı ileri sürer (2010a:101). Bu küresel ekonomi içerisindeki en önemli kurum ise, Castells’in daha genel bir sosyal örgütlenmenin, ağ toplumunun kendisinin bir öncülü olarak gördüğü “şebekeleşmiş girişim”dir (networked enterprise): “Şebekeleşmiş girişim, enformasyonel, küresel ekonominin kültürünü maddeleştirir: bilgiyi işleyerek sinyalleri metalara dönüştürür” (2010a:188). Bu noktadan devam ederek, küresel ekonomiyi sürükleyen merkezi yapılar olarak büyük ulus-ötesi şirketler imgesinin eskidiğini ve bunun “enformasyonel, küresel ekonominin temel örgütsel formu olarak ortaya çıkan, firmaların ve bunların altbirimlerinin uluslararası şebekeleriyle yer değiştirmesi gerektiğini” ileri sürer (2010a:188). Burada, Castells’in görüşlerinin post-fordizm, esnek birikime geçiş konusunda çalışmalar yapan araştırmacılarla paralel yürüdüğünü görmekteyiz. Castells’in işaret ettiği Yeni ekonomideki bütün bu yapılanmalar, esasında esnek birikim ya da post-fordist birikim modellerinde altı çizilen noktaları içermekteler.

Castells ekonomi üzerine olduğu kadar, kültürel yapılara da eğilimindedir. Enformasyon teknolojilerinin sağladığı im üretimi ve tüketimi konusunda özellikle kitle medyası ve interaktif ağ yapılanmaları üzerine kurulan medyalara önem verir (2010a:356-7):

[...]bizim dillerimiz de medyalarımızdır. Medyamız metaforlarımızdır. Metaforlarımız ise kültürümüzün içeriğini oluştururlar. Kültür, iletişim yoluyla dolaylanıp sahnelendiği için, kültürlerin kendileri –inanç ve kodlarımızın üretildiği tarihsel sistemler olarak- yeni teknolojik sistemler tarafından temelden dönüşüme uğramış ve zamanla daha fazla uğrayacaklardır.

İnsanlık, önce sözsel düzenlerle iletişimini sağlarken daha sonra buna yazı eklenmiş ve en sonunda da semboller ve algıların görüntü sistemi gelmiştir. Bugün insanlığın iletişimi, bu üçünü içerisinde barındıran interaktif bir şebekenin çok farklı etkileşim türleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu etkileşim, küresel bir ağ içerisinde çoklu noktalar üzerinde sağlanmaktadır. Bu anlamda, daha eski standartlaştırılmış kitle medyasından farklı olarak, alıcılar olarak insanların bağlamı belirleme konusunda daha fazla seçeneklerinin olduğu bir iletişim türünden bahsedilebilir. Kaldı ki, Castells, kitle medyası içerisinde dahi, -bu alanda çalışmalar yapan çoğu araştırmacının değindiği gibi- alıcıların mesaj konusunda görece özerklik sahibi olup, verici tarafından verilmek istenen mesajın, çoğu zaman vericilerin beklediği şekilde yorumlanmadığını ileri sürerken ortaya koyduğu çalışmaların sonuçlarını doğrulamaktadır (2010a:361-65). İnteraktif ağlar bağlamında şöyle ekler: “Küresel bir köyde yaşamıyoruz, ancak küresel olarak üretilip yerel olarak dağıtılan isteğe bağlı ayarlanmış kulübeler de yaşıyoruz” (2010a:370). Bu şebekelerin meydana gelmesinde internet, “sanallığı bir gerçeklik” haline getirme ve küresel olarak erişim sağlaması neticesinde yeni bir sembolik çevre oluşturarak “zamansız zamanın ve akışların mekanı”na dönüşmesiyle birlikte sürükleyici bir özellik içerir. Bu zamansız zaman ve akışların mekanı ise, “yeni bir kültürün maddesel temellerini” oluşturur (2010a:406).

Castells’in görüşleri, bizim yakalamak istediğimiz manada bir küresel kültür yaklaşımının temellerini sağlamaktadır. Kültürün aktörleri olarak bireylerin özerklikleri noktasında öne sürdükleri, kültürel manada çatışmayı bir ön kabul olarak almaması, ya da kültürü salt ekonomik alana hizmet eden bir yapı olarak görmemesi, O’nu yukarıda tartıştığımız diğer iki kuramdan ayıran en önemli özelliklerdendir.

2.2.4.Modernitenin Sonucu Olarak Küreselleşme

Daha önceki bölümlerde kısa olarak bahsettiğimiz bu kuram, büyük oranda Giddens’in görüşleri çerçevesinde oluşmuştur. Giddens’in, küreselleşmeyi, modernitenin içerisinde var olan genişleme özelliğiyle açıkladığını ifade etmiştik. Modernitenin kurumlarının küreselleşmenin dört boyutunu oluşturduğu fikriyle hareket eden Giddens’in bu

düşüncesini nasıl temellendirdiğiyle ilgilenelim. Giddens, *Modernliğin Sonuçları* (2010a) adlı kitabında bunu yaparken, önce modern toplumların kendinden öncekilere göre nasıl farklar içerdiğini sorgular.

Giddens modernitenin üç temel kaynağı olduğu görüşündedir. O'na (Giddens, 2010a: 22) göre “modern öncesi toplumlarda, çoğunluk için zamanın hesaplanması, yerle olan ilişkisiyle birlikte yapılan” bir pratikti. Mekanik saatin icadı ve kitlesel olarak yayılmasından önce, bir yerellik bağlamına ya da doğal zaman referanslarına gönderme yapmadan zamanın belirtilmesi mümkün değildi (şafak, kuşluk vakti vb.). Zamanın standart, soyut ve yerelin özelliklerinden arındırılmış saatlere göre ayarlanması, zaman hesaplamaları üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı ve dolayısıyla “zamanın boşaltılmasına” yol açtı; bu şekilde toplumsal faaliyetin ayarlanması da mümkün hale gelerek yerelin sınırlamalarını aştı. Giddens, bu duruma “*zaman-mekân uzaklaşması*” demektedir ve bu, modernitenin ilk kaynağıdır (2010a: 22-3). Saatlerin standardizasyonu, Uluslararası Meridyen Konferansı'nda Greenwich saati, uluslararası zaman dilimleri için standart olarak benimsendiğinde, ulusaldan küresel boyuta taşındı (Tomlinson, 2004:76). Zamanın yerelin özgüllüklerinden ayrılması, oldukça bariz bazı biçimlerde hızla küreselleşen “eşgüdüm biçimlerine” yol açmıştır (Giddens, 2010a:23).

Zamanın boşaltılması, Giddens'a göre, “büyük ölçüde, ‘mekanın boşaltılması’ için bir önkoşuldur ve böylece, öbürü üzerinde nedensel bir önceliği vardır” (2010a:24). Bunu anlamak için, mekânın yöreden ayrılmasına bakmalıyız²⁷. Modern öncesi toplumlarda mekân ve yer büyük ölçüde kesişir, çünkü birçok insanın hayatına mevcudiyet ilişkileri, yani yüz yüze ilişkiler hakimdir. Giddens, modern toplumların uzak mesafeler arası ilişkilere, yani bir yerde yüz yüze mevcudiyetle bir araya getirilmeyen insanların arasındaki ilişkilerin gelişmesine olanak tanınması nedeniyle mekânı yerden kopardığını ileri sürer: “Modernlik koşullarında yöre, artan bir biçimde *düşselleşir*. Bunun anlamı, mekânların, oldukça uzak toplumsal *etkilerden* adamakıllı etkilenecek biçim kazanmasıdır. Mekânı yapılandıran yalnızca görünürde olup bitenler değildir; mekânın ‘görünür biçimi’, onun doğasını belirleyen uzaklaşmış ilişkileri örter” (2010a:24) Bu da bizi modernliğin ikinci kaynağına götürür.

²⁷ Öncelikle mekân ve yer tanımı yapmakta fayda var: Yer, belirli bir coğrafyada yer alan toplumsal eylemi çevreleyen fiziksel koşullardır. Mekân ise sadece fiziksel-coğrafi çevreler değil, etkileşimin fiziksel ortamlarıdır (Tomlinson, 2004:77-8).

Giddens, “*yerinden çıkarma*” (disembedding) olarak isimlendirdiği olguyu “toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlamlarından kaldırılması ve sonsuz uzunluktaki zaman-mekân boyunca yeniden yapılandırılması” olarak tanımlar (2010a:25). Yerinden çıkarmayı sağlayan iki yol vardır. Bunlardan ilki sembolik işaretler olarak adlandırdığı, örneğin para gibi, “standart değeri olan ve birçok bağlam arasında değiş-tokuş edilebilen mübadele araçları”dır (Giddens, 2010b:291). Bir diğer yol olan uzmanlık sistemleri ise “bireyden bireye aktarılabilen prosedür kurallarına tabi farklı tipten uzmanlık bilgisi sistemleri”dir (2010b:291) ve toplumsal ilişkilerin yerel bağlamlarından kaldırılması, günlük yaşamın, kurumsallaşmış uzmanlık tarafından sistemli bir şekilde dolayımlanması yoluyla gerçekleşir. Bu yerinden çıkarma düzenleri, soyut niteliklere olan güvene dayanır (Giddens, 2010a:30). Kültürel anlamda bu yerinden çıkarma, insanları yerelliklerinden koparma anlamında değil; modernlikteki yerelliğin, modern öncesinin kendi kendine yeten yerelliklerinden farklılaşarak dönüşmüş olması anlamında kullanılmaktadır. “Küresel-modern dünyada baskın olan günlük yaşam deneyimi, yerleşik yaşam dünyalarımıza uzaktaki olayların, ilişkilerin ve süreçlerin nüfuz etmesinden doğan deneyimdir” (Tomlinson, 2004:87). Dolayısıyla kültürel anlamda yerinden çıkarma hareketlerinden kasıt, günlük tecrübelerimizin, giderek artan şekilde –şüphesiz modern öncesi toplumlardan çok daha fazla- yerelliklerimizle sınırlandırılmayacağıdır.

Modernitenin üçüncü temeli, *bilginin düşünümsel temellüküdür*. Giddens’e göre “modern toplumsal yaşamın düşünümselliği, toplumsal uygulamaların, bu uygulamalarla ilgili yeni bilgiler ışığında sürekli olarak incelenip reforme edildiği, böylece karakterlerini yapıcı olarak değiştirdikleri gerçeğinden oluşur” (2010a:40-41). Modernitenin düşünümsel olması, Giddens için, şu an onun radikalleşmekte olmasının kaynağında yatan şeydir. Sürekli olarak kendini düzenleyen ve yeniden düzenleyen bir sistem olarak modernite, bu şekilde genişleyerek küreselleşmenin temeli haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, “modernliğin küreselleşmesi” yaşanmaktadır (2010a:62). Şimdi modernliğin 4 kurumsal boyutunun küreselleşmenin boyutlarını oluşturması yönündeki tezini biraz daha detaylandırabiliriz. Giddens, modernliğin dört kurumsal boyutunu şu şekilde açıklar:

Kapitalizm, rekabetçi emek ve ürün pazarları zemininde ekonominin siyasetten yalıtımıyla ilgilidir ve toplumsal bir sınıf ilişkisinin temellerini oluşturur (2010a:55-6).

Gözetleme, enformasyonun ve toplumun denetimini sağlayacak mekanizmaları sağlar (2010a:57) Modernliğin yükselmesiyle ilgili olarak gelişen örgütlenme türlerinin ve özellikle de kapitalizmle tarihsel bir bağlantısı bulunan ulus-devletlerin temelidir. Ulus-devletlerin gözetim işlemleriyle askeri gücün modern dönemdeki değişen doğası arasında oldukça yakın bağlantılar vardır. Modern devletin şiddet araçları üzerindeki başarılı tekeli, suç hukukuyla ilgili yeni kuralların korunması ve buna ek olarak “sapkınlığın gözetimsel kontrolü” üzerine kuruludur (2010a:59). *Askeri güç*, şiddet araçlarının kontrolüyle alakalı olarak (2010a:57) sivil otoritelerin ülke içindeki hegemonyalarına görece bir uzak destek oluşturur ve silahlı kuvvetler çoğu zaman diğer devletlere yöneliktir (2010a:59). *Endüstriyalizm*, “insan etkinliğinin, makinelerin, hammadde ve ürün girdi ve çıktılarının eşgüdümü için üretimin belli kurallara göre toplumsal örgütlenmesini öngörür” (2010a:56). Bilim ve teknolojinin güçbirliğiyle biçimlendirilen modern endüstri, doğal dünyayı çok farklı biçimlerde değiştirmektedir. Endüstriyalizm, “insanoğlunun modernlik koşullarında doğayla olan etkileşiminin ana eksenine durumuna gelir” (2010a:59). Bu kurumlar, birbirlerinin oluşumuna katkıda bulunmuş, birbirlerini destekleyerek genişlemelerine zemin hazırlamışlardır (2010a:55-62).

Diğer taraftan, küreselleşmenin kurumsal boyutları ise, hiçbiri, bir başkası kullanılarak bütünlüklü biçimde anlaşılacak şekilde (2010a:67) Giddens tarafından şöyle açıklanır: Kapitalizm, sürekli yeni pazarlar ve yeni faaliyet alanları arayışı içinde olması nedeniyle *kapitalist dünya ekonomisini* oluşturur (2010a:68). Ulus-devletlerin “kendi toprakları içindeki özerklik savının, sınırların diğer devletler tarafından tanınmasıyla” onanması şeklide gelişen uluslararası ilişkilerle beraber yeryüzündeki alanların neredeyse tamamında bir *ulus-devlet sistemi* oluşmuştur (2010a:70). Endüstriyalizm, iş bölümünü izleyen bir mantıkla “endüstri türü, gerekli beceriler ve hammadde üretimi yönlerinden bölgesel uzmanlaşma düzeyindeki işbölümlerine dayanır” (2010a:72). Bununla beraber, endüstriyalizm, “tek dünya” içinde yaşama bilincimizin de temelini oluşturmaktadır. “Çünkü endüstriyalizmin en önemli etkilerinden biri de iletişim teknolojilerinin biçim değiştirmesi olmuştur” (2010a:73). Bu gelişmeler, küreselleşmenin bir diğer boyutu olan *uluslararası iş bölümünü* meydana getirmiştir. Askeri güç de artık sadece ulus-devletlerle sınırlı kalmayarak uluslararası anlaşmalar, silah akışı gibi faktörler aracılığıyla küresel çapta bir *askeri dünya düzenine* doğru bir

kayma yaşamıştır (2010a:71-2). Giddens, küreselleşmenin bu boyutlarının birbirlerine karmaşık şekilde bağımlı olduğu noktaların ve birbirlerinden bağımsız oldukları özelliklerin bulunduğu bahseder ve bu boyutların hiçbirisinin, küreselleşmenin yalnız bir ilkesine indirgenemeyeceğini söyler (2010a:67).

Küreselleşmenin, modernitenin doğrudan sonucu olduğu konusunda Giddens’le aynı kesinliği paylaşmıyoruz. Önceki bölümlerde açıkladığımız gibi, küreselleşmenin dinamikleri moderinteden çok daha öncelerde bulunmaktaydı ve modern çağdan önce de “ince” olarak nitelenebilecek küreselleşme süreçleri yaşanmıştı (Held vd., 1999). Giddens ayrıca, modernitenin radikal bir veçhesinde olduğumuz savını ileri sürer, ancak böyle bir durumun varlığı şu anda oldukça müphemdir. Postmodernite-modernite tartışmaları bağlamında Giddens’in görüşleri belirli bir kampın temsilciliğini yapmaktadır. Bu noktada sadece şu kadarını ifade edelim ki, Giddens’in görüşleri çerçevesinde ilerlersek, Albrow’un (Albrow, 1996) haklı olarak ifade ettiği gibi, bu bizi moderniteden başka alternatif olmadığı ve modernitenin aşamadığı bir tarihsel projeksiyona vardırır. Bunun sebebi ise Giddens’in –ve daha başkalarının- moderniteye atfettiği düşünümsellik özelliğidir. Ancak Giddens’in küresel-yerel arasında kurduğu diyalektik ilişki, bunun yanında öne sürdüğü “yerinden çıkarma” hareketleri, bizim küreselleşme anlayışımızı oluşturmamızda önemli bir yer taşır.

2.2.5.Küresel Kültür Kuramları

Daha çok küreselleşmenin kültürel boyutuyla ilgilenen bu yaklaşımlar, küreselleşen kültürel formlar ve akışlar, inanç sistemleri ve ideolojilere, ekonomik ve siyasi olanlardan daha fazla vurgu yaparlar. Biz bu kuram içerisinde yer alan görüşleri, küreselleşmenin boyutlarını anlattığımız bölümde kültürel küreselleşme yaklaşımlarını açıklarken ifade etmiştik. Bunları tekrara girmektense, genel olarak bu tür kuramların ilgilendiği konuları sıralayarak bu bölümü tamamlayacağız. Küresel Kültür kuramları, öncelikle küresel bir kültürün varlığını ya da olabilirliğini, dünyanın tek bir kültürel mekan haline gelip gelemeyeceğini ve kimlik yapılarını sorunsallaştırırlar. Küresel ve yerel arasındaki ilişkinin incelenmesi, bu kuramların temel nitelikleridir ve bu incelemenin yapılışı yönünden farklı açıklamalara gidilmektedir. Bu çerçevede esas olarak iki ana noktada ilerleyen, homojenleştirici ve heterojenleştirici –bir üçüncü

olarak, farklılaştırıcı- yaklaşımlara konu olurlar ve her biri içerisinde farklılıklar taşıyan ayrı çalışmalara sahiptirler.

Bu bölümün amacı, küreselleşmenin hangi yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığına dair bir tablo sunmaktır. Bizim daha önceki bölümde ortaya koyduğumuz küreselleşme tanımı ve onun tarihsel izleklerine dair görüşlerimiz, genel olarak bu kuramların bir analizini de içerecek şekilde geliştirilmiştir. Bu bağlamda, bu bölüm sonunda kuramların ayrıntılı bir incelemesine girişmeyeceğiz, zaten gerekli noktalarda kuramlara ilişkin düşünceler paylaşılmıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN ULUSAL KİMLİĞE ETKİLERİ

Geldiğimiz noktada, küreselleşme, ulus, ulus-devlet gibi temel olguları açıklığa kavuşturduğumuzu söyleyebiliriz. Çalışmanın bu bölümü, küreselleşmenin ulusal kimlik üzerindeki etkisini açıklamaya ayrılacaktır. Bu etkinin araştırılmasından önce ise kimlik kavramının nasıl açıklanacağı, kimliklerin ne ifade ettiği, nasıl tanımlandıkları ve ne şekilde oluştuklarına dair bir inceleme yürütülecektir. Bundan sonra ise, küreselleşmenin ulus-devletlerle bağlantılı olarak ulusal kimlikler üzerindeki etkileri incelenecektir.

3.1.KÜRESELLEŞME VE ULUSAL KİMLİKLER

3.1.1.Kimlik Kavramı

Kimlik kavramı, toplumsal sistemin en önemli ögesini ve kökenini oluşturur. Bu kavram, genel olarak bireylerin hem yaşadıkları çevreler içindeki statü ve sosyal konumlarının hem de kültürel konumlarının karşılığı olan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Etimolojik olarak kimlik kelimesi, “kim?” sorusundan türetilip, bu sorunun karşılığı olarak bireylerin ya da farklı nicelik ve niteliklerdeki toplumsal grupların verdiği cevapları içerir. Bu cevaplar, kişilerin kendilerini nasıl tanımladıklarını ortaya koymasının yanında, bu tanımlamanın aslında kişilerin içine doğup büyüdüğü toplumdan, yetiştikleri çevreden bağımsız olmadığını da gözler önüne serer. Yani, kimlik, temel olarak kültürün içerisinde biçimlenir ve ortaya çıkar (Karaduman, 2010:2886; Yurdusev, 1997:18-9).

Nuri Yurdusev (1997), (i) kimliklerin toplumsal olgular olduklarını ortaya koyduktan sonra, bu yapıların özelliklerini şöyle sıralar (1997:18-29): (ii) kimlik, “kimlik edinen”le “kimlik veren”in etkileşimi sonucu ortaya çıkar (1997:19). (iii) kimlik, farklılığı belirten “başkalık” ve “ötekilik”le birlikte var olur (1997:20). (iv) Kimlik, “çok boyutlu” ve “çok yönlü” kurgulanma süreçlerini içerir. İnsanın iradi bir varlık olması, kimliklerin dinamizminde temel unsurdur. Bu şekilde kimliklerin sahip olduğu süreklilikler “yeniliğe ve değişmeye açık” olarak sürdürülmektedir (1997:22-3). (v)

Kimliğin çok boyutlu ve yönlü olması, beraberinde onun çoğulluğunu da meydana getirir. İnsanlar birden fazla kimlik edinebilir ve iradi seçimleri sonucu bu kimlikleri değiştirebilir ya da üstlerine yeni kimlikler ekleyebilirler (Yurdusev, 1997:23). (vi) Kimlikler, toplumsal oldukları kadar tarihsel bir bağlamla da ilişkilidirler. Bu noktada, belirli grup kimlikleri tarihsel süreçler içerisinde daha fazla öne çıkabilirler. Kimliğin toplumsallığı onun sürekliliğine vurgu yaparken; tarihselliği ise değişkenliğini gözler önüne serer (1997:24-5). (vii) Kimlik birimlerinin kapsamlarının genişlemesi, sağladıkları kimliklerin etkilerinin azalmasına yol açar ve “ortak eylem için hareket temeli” olmalarında engel teşkil eder. Bu nedendir ki nispeten daha küçük grup kimlikleri sağlayan aile, etnik ve cemaatsel kimlikler, insanları harekete geçirmede daha etkili olmaktadır (1997:25-6). (viii) Toplumsal kimliklerin oluşması, bireylerin içerisinde yaşadıkları toplulukların sahip olduğu “objektif” öğeleri (ortak dil, sembol, mitler, kültür vb.), kendi bilinçlerinde “subjektif” olarak nitelendirmeleri ve kabul etmelerinin neticesidir. Dolayısıyla, toplumsal kimlikler, aynı anda hem objektif hem de subjektif kurguların ürünleridirler (1997:26-7). (ix) Kimlikler, “verili” ve “kazanılmış” olarak iki türe ayrılabilir. Verili kimlikler, insanın içerisine doğduğu toplumun değerleri neticesinde oluşan aile, cemaat ve etnik grup gibi kimliklerdir. Kazanılmış olanlarsa, bilinçli seçimler neticesinde bireyin kendi aidiyetlerini belirleyebildiği kimlik alanlarının içerisinde gerçekleşir (1997:27). Ancak Yurdusev, bu ayrımın son kertede pratik bir ayrım olduğu ve verili kimliklerin de bir ölçüde iradi nitelik taşıdığını ileri sürer (1997:28). (x) Belirli bir toplumsal kimliğin edinilmesi, diğer kimliklerin edinilmesine ya da terk edilmesine yol açabilir (1997:28-9).

Kimlik kategorilerini temel olarak Anthony Smith’in önerdiği bireysel ve kolektif kimlik şeklinde alabiliriz²⁸ (Karaduman, 2010:2887-8): Bireysel kimlikler çok yönlü ve sıklıkla durumsal olup, farklı zamanlarda koşullara bağlı olarak aralarındaki sıralamalar farklılık gösterebilir. Kolektif kimliklerse, böyle bir durumsallık içermeyip, daha çok kapsayıcı bir nitelik sergilerler. Kolektif düzeyde önemli olan, bireylerin seçenekleri ve hisleri değil, bu kolektif bağın niteliğidir. Bu tür kimliklerin özünde, farklılaşma eğilimi yatmaktadır.

²⁸ Yurdusev (1997:24) bu ikili sınıflandırmaya bir de “evrensel kimlik” olarak “insanlık” kimliğini ekler. Ancak bu tür bir kimlik sınıflandırması, kapsam açısından pek bir yarar getirmez. Bu nedenle, kimlik sorunlarının temellendiği grup ve bireysel kimlik kategorileri incelenmeyi daha fazla gerektirir.

Kimliğin kültür içerisinde biçimlenmesi, onun toplumsal bir inşa sürecinden geçmesini belirtir. Bu bakımdan kimlik, kişilere toplumsal bir gruba ait olma ya da belirli sosyal statülerle kendilerini tanımlama anlamında aidiyet ihtiyaçlarını ve sağlam bir temele tutunma ihtiyaçlarını giderme imkânı verir. Stuart Hall'un şu sözleri, kimliğin insanlarca gereksinim duyulan bir olgu olduğunu belirtir: “[...] Kimliklerle karşılaşmayı ümit ederiz, çünkü bizim dışımızdaki dünya öyle karmaşıktır ki: Her şey dönmektedir, oysa kimlikler sabit gönderme noktalarıdır, geçmişte de, şimdi de, gelecekte de, dönen dünyada duran noktalardır” (Hall, 1998a:42). Kimlik, aynı zamanda ve bununla bağlantılı olarak, kişilere sosyal durumları ve olayları anlamlandırmada bir tercüman, bir kılavuz görevi görür.

Kimliğin toplumsal olarak yaratıldığını kabul etmek, aynı zamanda, toplumların yapıları ve yapılanma şekilleri değiştikçe kimlik oluşumlarının da değişeceğini de kabul etmek anlamına gelir. Modern öncesi toplumlarda kimliğin oluştuğu yapı genelde bireyin dışında ve yaşadığı topluluğun yerel aidiyetiyle şekillenirken, modern toplumların özelliği olan bireycilik ve bireysel akla olan vurgu ve bir yandan da ulus devletin sağladığı kolektif kimlikle daha karmaşık bir hal almaya başlamış; postmodern küresel dönemde ise iletişim araçlarının karmaşıklığı ve gelişmişliğiyle birlikte artık “parçalanmış”, “çoklu” ve çeşitlenmiş bir yapı kazanmıştır (Karaduman, 2010).

Kimlik, sürekli olarak kendisini “öteki” üzerinden yapılandırır (Hall, 1998a:41): “Tüm dünyayı dolaşsın: Senin dışındaki herkesin ne olduğunu öğrendiğinde, sen onların olmadığıdır demektir”. Amin Maalouf, *In the Name of Identity* (2003) kitabında şöyle der: “Benim kimliğim, beni başkalarıyla özdeş olmaktan koruyan şeydir” (2003:10). Bireylerin kimliklerini oluşturan farklı toplumsallıklar ya da özellikler “ayrı olarak birçok bireyde bulunabilir”, ancak farklı insanların bu çoklu kimlik gruplarını aynı şekilde kombine etmelerine hiçbir zaman rastlanmaz (2003:11). Bu durum “her bireye zenginlik ve değer katar ve her insanı biricik ve yeri doldurulamaz kılar” (2003:11).

Dolayısıyla “kimlik daima, kendi olumsuzunu sadece olumsuzun dar bakışıyla elde edebilen yapılanmış bir temsildir. Kendini inşa edebilmesi için, kimliğin ötekinin iğne deliğinden geçmesi gerekir” (Hall, 1998a:41). Kimlik, bu anlamda, kendisini ötekinin karşısında konumlandırır. “Kimliği aynı görünen, aynı hisseden, kendilerini aynı sayan insanlara bağlayan anlayış tam bir saçmalaktır. Kimlik bir süreç olarak, bir anlatı olarak,

bir söylem olarak daima Öteki'nin konumundan anlatılır" (Hall, 1998b:72). Din, sınıf, etnik, cinsiyet vb. bağlamında yapılan bu konumlandırmalar, kimliklerin aldığı biçimlerin temel belirleyicileridir.

Böylece insanlar bir yandan kendi farklılıklarını belirtme ihtiyaçlarının yanında, başkalarıyla bütünleşmeye olan ihtiyaçlarını da gidermiş olurlar. Bu şekilde kimlik hem bütünleştirici hem de farklılaştırıcı nitelikleri içerisinde barındırır. Ben veya biz ile bizden olmayan ya da ötekiler arasında sürekli yeniden oluşturulan bu ilişki, benzer olana olumlu, farklı olana ise olumsuz nitelikler atfedilmesiyle şekillenir. İşte tam da bu noktada ben, ötekinin bir parçası, ayrılmaz bir unsur olarak ortaya çıkar. Çünkü benim varoluşum, ötekinin varlığıyla mümkün hale gelir: "Kişinin içindekine ait olan Ötekidir. Kişinin durduğu yerden bilebileceği yalnızca Ötekidir. Ben, ötekinin bakışında yazılıdır. Ve bu, içerisi ve dışarıları arasındaki, ait olanlarla olmayanlar arasındaki, tarihleri yazılı olanlarla bağımlı ve konuşulamayan bir tarihe sahip olanlar arasındaki sınırları" zorlayan, bunları yıkan bir anlayışı getirir (Hall, 1998b:71).

"Ötekilik, her şeyden önce asgari bir benzerlik gerektirir; çünkü bu benzerlik, farklılaşırken kendini tanımak, onda kendini bulmak için zorunludur. Bu farklılık ya da ötekilik, bizim 'negatif garantimiz' işlevindedir ve bizim kendimizi muhafaza edebilmemiz için, onun kendi yerinde durması gerekir". Bu anlamda ötekine duyulan ihtiyaç, kişinin olumsuz niteliklerinden bunları ötekine atfederek ve ötekini kendi dışında konumlandırarak sıyrılması ve kendini rahatlatmasıyla beraber yürür. Diğer taraftan, bireyin toplumsal düzen içerisinde karşılaştığı kötülükleri ötekine yükleyerek sosyal düzenin devamı sağlanır (Karaduman, 2010:2889).

3.1.1.1.Modernleşme ve Kimlik

Modernite, Aydınlanma düşüncesiyle, siyasi bir olgu olarak ulus düşüncesinin tarih sahnesine çıkışıyla, sanayi devriminde ifadesini bulan ilk büyük teknolojik atılımla bağlantılı olarak toplumların yaşadığı değişimleri imleyen bir olgudur (Giddens, 2010a; Tomlinson, 2004; Appadurai, 1997; Bauman, 2003). Moderniteyle beraber gelişen bireye ve bireyselliğe olan vurgu, tesadüf değildir. Bu, daha çok, üretim ilişkilerinin ve buna bağlı olarak toplumsal yapıların değişimiyle yakından ilişkilidir. Üretimdeki toplumsal işbölümünün gelişmesi, üretim araçlarının gelişmesi ve bir bütün olarak

üretim miktarında sağlanan büyük artışla birlikte insanlar, yerelliklerine sıkı sıkıya bağlı oldukları kırsaldan kentlere doğru yoğun bir göç içerisine girmiştir. Bu göçler ve insanların karşılaştıkları yeni yapılanmalar, onların geleneksel toplum içerisindeki kimlik anlayışlarından çok farklı bir düzeni temsil etmekteydi. Ekonomik gelişme ve kentsel yaşamın getirdiği yeni toplumsal roller ve sorumluluklar çoğalırken, kimlik problemleri de ortaya çıkmaya başlamıştır (Karaduman, 2010: 2890).

Modern öncesi toplumlarda her türlü toplumsal ve maddi tabakalaşmalar mevcuttu, pek çok özgürlük ise mevcut değildi. Teknik gelişmişlik düzeyinin düşük olması, pek çok insanın tabiatla bir hayatta kalma mücadelesi içine girmesini getiriyordu. Bunun sonucunda ise kültürel deneyim olarak dar bir alanda yaşam devam ettiriliyor ve kendini geliştirme olanakları kısıtlı kalıyordu. Modernlik ve özellikle de bilimsel rasyonalite ve aydınlanma ile bağlantılı siyasi projeler, bu tahakküm biçimlerinin birçoğundan kurtuluşu getirdi. Ancak modernlik tam bir özgürlük sağlayamadı. Modernitenin maliyeti üzerine üzerine belirtilen görüşlerin hepsinde, bir tahakküm biçiminin bir başka tahakküm biçimine dönüştüğü vurgusu vardır (Tomlinson, 1999:208). Marshall Berman'ın modernliğin yaşanmasıyla ilgili olarak yaptığı tanımda, modern kimliğin özelliklerini keşfetmek mümkündür (Berman, 2012:27):

Günümüzde, hayati önemi haiz olan, kadın erkek dünyada herkesin paylaştığı bir deneyim tarzı –zaman ve mekân deneyimi, kendinin ve diğerlerinin yaşantısı, hayatın olanakları ve tehlikeleri- vardır. Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; modernliğin, bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama, paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak, Marx'ın deyişiyle, 'katı olan her şeyin eriyip havaya karıştığı' bir evrenin parçası olmak demektir.

Feodal ilişkilerin statik yapısı, yerini kapitalist ilişkilerin dinamik ve hareketli yapısına bıraktıkça ve kapitalizm feodalizmin kalıntılarını süpürdüğüce geleneksel kimliklerin yerele yapısı değişime uğramıştır. Feodal lonca sisteminin, yerini manüfaktürün yeni işbölümüne bırakması, bu sürecin başlangıcını oluştururken sanayi devrimiyle birlikte bu süreç çok büyük yoğunlukla hızlanmış, üretim ilişkilerinde yeni ortaya çıkan bu farklı işbölümü ve uzmanlaşma sistemleri mevcut toplumsal ilişkiler üzerinde bir yandan yıkıcı bir etki yaparken diğer yandan yeni bir toplumsal ilişkiler sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Marx ve Engels, 2008). Ferdinand Tönnies'in

kuramlaştırmalarıyla Gemeinschaft'tan Gesellschaft'a, yani cemaat veya topluluktan cemiyet ya da topluma geçiş işte bu süreçlerin bir sonucudur.

Modernitenin getirdiği ortak değerler, bilim, kesin doğrular ve evrensel değerler, modern kimliğin oluşmasında bir temel vazifesi görmüştür. Douglas Kellner, modern kimliğin özelliklerini şöyle sıralamaktadır (Kellner, 2001:187-9): (i) “Modernitede kimlik oldukça devingen, çok katlı, kişisel ve yeniliklere açık hale gelir”, ancak aynı zamanda toplumsal ve “öteki bağlantılıdır”. Bununla beraber, modernitenin kimlik biçimleri “özünde görece değişmez tözsel ve sabit niteliktedir”. Kimlik hala “belirlenmiş, sınırları çizilmiş bir roller ve normlar kümesi”yle anlaşılır. Böylelikle, yeni kimliklerin, olası kimliklerin sınırları sürekli genişlemekle birlikte, kimlikler hâlâ görece sınırlandırılmış, sınırlandırılmış ve sabittir. (ii) “Moda ve yaşam olanakları değişip genişledikçe insan kimliğini seçebilir ve imal edebilir” (Kellner, 2001:188). (iii) “Modernitede toplumsal olarak tanımlanmış mevcut roller, normlar, görenekler ve beklentiler arasında bir etkileşim yapısı hâlâ vardır”. İnsan bunlar arasından “kimlik edinmek amacıyla seçim yapmak, sahiplenmek ve yeniden üretmek” zorundadır (2001:188). (iv) Modern benliğin temel deneyimlerinden biri olarak “kaygı”, kimliğin kurulmasında önemli bir yer tutar. Seçimlerle kurulan kimlikler üzerinde “doğru” kimliğin seçimi konusunda duyulan tereddütler nedeniyle, modern benlik, “inşa edilmiş doğasının” ve “insanın kimliğini her zaman, her istediğinde değiştirebileceğinin ve değişiklik yapabileceğinin farkındadır” (2001:188-9). (v) Modernite, “geçmiş zaman biçimlerinin, değerlerinin ve kimliklerinin yıkılışının ve yenilerinin üretiminin bir aradalığını ifade eder” (Kellner, 2001:189). (vi) “Modernitede kimlik sorunu, biz kendi benimizi nasıl kurar, kavrar, yorumlar, kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız demektir” (Kellner, 2001:189). Dolayısıyla, modernitede kimlik, geleneksel toplumlardaki durağanlığın aksine, bir hareketliliği, çoklu bir yapıyı ve sürekli inşa halinde olmayı ifade eder (Hall, 1998b:70): “[...] Kimlikler asla tamamlanmaz, asla bitirilmezler; öznellik olarak daima inşa halindedirler [...] Bu, bir tür Hegelci düşünce tarzı, her zaman olduğumuz halimizle buluşmaya doğru bir tür yol alış(tır)”.

Modern öncesi dönemde genel olarak öne çıkarılan Tanrı kavramı yerine, modernitede birey öne çıkarılmış, birey odaklı bir düşünceye doğru geçiş yapılmıştır. Böylece, geleneksel kurumlar çözülerek yerine akılcılık temeline dayanan kurumlar getirilmiştir. Moderniteyle birlikte insan anlayışı değişirken, yeni toplumsal yaşamın bireye

yüklediği sorumluluklar, roller ve statüler, kimliğin çerçevesini çizmiş ve gelenekselliğin katı ve durağan kimlik anlayışı yerini hareketli, çoklu ve değişken bir kimlik anlayışına bırakmıştır (Karaduman, 2010:2890). Yine de, modernitede ortaya çıkan bireysellikler ve bireysel özellikler, modernitenin her alanda meydana getirdiği doğrular, kuramlar ve sistemlerin tartışılmaz niteliği içerisinde eritildiklerinden, ön plana çıkamamıştır. Modernitede dayatılan gerçeklik anlayışı, kurumlar ve bireyler arasında tek biçimleştirici sıra düzenleri yaratılmasını getirmiştir (Kale, 2002:33). Modern toplumlardaki “özel” ve “kamusal” alan ayrımları, özel alan içerisine giren kültürel durumların ve bunların karşılığı olan kimliklerin kamusal alanda görünmesini engelleyici bir yapı kurmuştur. Bireylerin kamusal alana dahil olmaları, “yurttaşlık” kimliği temelinde ve bunun hukuksal çerçevesine uygunluk derecesinde mümkün olmaktadır (Öğün, 2005:130). Modern kimliğin konumu, insanın mesleği, kamusal (ya da ailevi) alandaki işlevi etrafında oluşmakta olup, kişinin kim olduğunu (meslek, aile, politik özdeşleşmeler vb.) gösteren ana seçimleri içeren ciddi bir meseleydi (Kellner, 2001:199).

3.1.1.2.Postmodern Kimlik Algısı

Postmodern bakış açısıyla, modern toplumların sürat, büyüme ve karmaşıklaşmasının çok büyük yoğunlukla hız kazanmasının bir sonucu olarak kimlik, modern dönemdekine göre çok daha değişken ve kırılğan bir hal alır (Kellner, 2001:189).

Postmodern dönemde hareketlilik hali, öne çıkan değerlerin başında gelir. Frederic Jameson, postmodern dönüşümü zaman ve mekanda yaşanan bir mutasyondan meydana gelen krize bağlarken, mekânsal kategorilerin hem zamansal kategoriler üzerinde hakimiyet kurması hem de kendi içinde değişim yaşaması dolayısıyla ortaya çıkan görüntüye algılarımızın yetişemediğini söyler. Jameson’a göre postmodern ‘hipermekan’da yaşanan bu mutasyon, insan vücudunun kendisini konumlandırma yetisini, haritalı bir alanda çevresindekileri organize etme ve yönlendirme yetisini geride bırakmıştır. Jameson, daha keskin bir ikilemde, insanların küresel, çok uluslu ve merkezsizleşmiş dünyada özneler olarak yakalandığını öne sürer. (1998:15-16)

Postmodern yazının öncüllerinden sayılan Baudrillard ise, iletişim teknolojilerinin doğal dünyayı teknolojik olarak dolaymlanan bir hiper-gerçekliğe dönüştürdüğünü ileri sürer.

O'na göre “günümüzde soyutlama, bir harita, bir çift, bir ayna ya da bir kavramdan yapılmamaktadır. Simülasyon, bir bölgenin, referans verilebilir bir gerçeğin ya da bunun bir karşılığı olarak yapılmamaktadır. Orjini ya da bir gerçekliği olmayan bir gerçeğin modelleri vasıtasıyla üretilmektedir, ki bu gerçek hiper-gerçektir.” (Baudrillard, 1988:166) İletişim teknolojilerinin bireysel ve toplumsal ilişkilerde merkezi önemde olduğu günümüz toplumlarında, çok daha fazla enformasyonun ancak çok daha az anlamın bulunduğu bir evrende bulunduğumuzu söyleyen Baudrillard'a göre “modernlik, eğer kodları ve modelleri endüstri burjuvasinin denetlediği üretim çağıysa, bunun tersine postmodern simülasyonlar çağı, modeller, kodlar, siberetik tarafından yönetilen bir enformasyon ve göstergeler çağıdır” (Baudrillard, 1991:22). Bu medya ortamında enformasyon, eğlence, imaj ve politika arasındaki sınır infilak edip içe göçmekte, enformasyon bombardımanının yarattığı entropi sonucu gerçekleşen bu içe göçme, kitlelerin sessiz yığınlar haline gelmesine neden olmaktadır.

“Frankfurt Okulu, Baudrillard ve diğer bazı postmodern kuramcılara göre özerk, kendini kuran özne, modern bireylerin bir bireycilik kültürünün başarısı iken, toplumsal süreçler ve rasyonelleşen, bürokratikleşen ve tüketicileşen bir kitle toplumu” nun etkileriyle parçalara ayrılıp yok olmaktadır (Kellner, 2001:190). “Postyapısalcılar, öznel kimliğin kendisinin bir söylence, dilin ve toplumun bir inşası olduğunu, kişinin tözsel bir özne olması, gerçekten sabit bir kimliğe sahip olmasının üstbelirlenmiş bir yanılısama olduğunu iddia ederek, özne ve kimlik kavramlarına saldırır” (Kellner, 2001:190).

Postmodern kimlik, daha çok boş zaman ve tüketim imajlarından inşa edilmeye yönelmek ve çok daha değişken ve aynı zamanda değişimi benimseyen bir yapı arz etmektedir. Hem modern, hem de postmodern kimlik, kimliğin bilinçli bir seçimi ve inşa sürecini içeren düşünümsellik ve farkındalığa sahiptir (Kellner, 2001:200). Diğer taraftan, postmodernitede “modanın, ürünlerin, üretim tekniklerinin, emek süreçlerinin, fikirlerin ve ideolojilerin, değerlerin ve yerleşik uygulamaların uçarılığında ve gelip geçiciliğinde bir artış gözlenmektedir” (Harvey, 2010:319). Böylesi bir kimlik anlayışında, insan, hayatını istediği zaman değiştirebilir, kimlik her zaman tekrar kurulabilir, insan kendi seçimleri vasıtasıyla kendi istediği gibi değiştirmede ve kendini üretmede özgürdür (Kellner, 2001:200).

Postmodern kimlik inşasında temel öge olarak imaj ve görünüş sayılabilir. İmaj yoluyla inşa edilen bu kimlikler çoklu, akışkan, hareketli ve hızla değişmeye meyilli bir özellik gösterirler. Bu özellikleri dolayısıyla da çoğulculuk ve çeşitlilik anlayışıyla birlikte sınıfsal ve ırksal farklılıkların eşit temsilini öne çıkarırlar (Karaduman: 2010:2895). Diğer taraftan, postmodern kimliklerin bu akışkan, hareketli ve hızla değişebilen karakteristikleri, kimlik sorunları çerçevesinde ters tepkilere neden olmaya yatkındırlar (Harvey, 2012:326):

Gelip geçicilik ne kadar fazlaysa, bu gelip geçiciliğin içinde yatan bir tür ezeli ve ebedi hakikat keşfetme ya da imal etme ihtiyacı da o kadar büyük olur. Dinin 60'lı yılların sonundan itibaren çok daha güçlü hale gelen canlanması, politikada ise her türden otantiklik ve otorite arayışı (ve buna eşlik eden milliyetçilik, yerelcilik, Nietzsche'vari "iktidar arzusu"na sahip karizmatik "her kalıba girebilir" bireylere hayranlık) bunun örnekleridir. Aile ya da cemaatler gibi temel kurumlara ilginin artması ya da tarihsel köklerin araştırılması gibi eğilimler hep değişen bir dünyada daha güvenli limanlar ve daha uzun ömürlü değerler arayışının işaretleridir.

Bütün bu özellikler bağlamında, postmodernitedeki kimlik anlayışı, küreselleşme sürecinde kimliklerin aldığı şekille oldukça örtüşen yanlara sahiptir.

3.1.1.3.Küreselleşme ve Kimlik

Küreselleşme, çalışmamızın başında da ortaya konduğu gibi, birçok farklı boyutta işleyen, sınırları yok sayan nitelikteki akışlar ve bu akışların meydana getirdiği derin değişimlerle ilgili bir olgudur. Bu derin değişimler ve yukarıda sözünü ettiğimiz "güvenli liman arayışları" bağlamında, Manuel Castells (2010a:3), insanların dini, etnik, teritoryal ve ulusal kimlikler etrafında yeniden gruplaşma eğilimlerini gösterdiklerini ileri sürer. Bu sıkıntılı zamanlarda, dini fundamentalizm, kişisel güvenlik ve kolektif hareket açısından büyük oranda başı çeken hareketleri oluşturur. "Refah, güç ve imajların küresel akışlarının dünyasında, kolektif ya da bireysel, kazanılmış ya da oluşturulmuş kimlik arayışları, toplumsal anlamın temel kaynağı haline gelmektedir" (2010a:3). Kimlik olgusu yeni bir olgu olmadığından, bu eğilimler de yeni sayılmazlar, çünkü insan topluluklarının neredeyse başından beri etnik ve dinsel kimliklerle anlam bulmuşlardır. Ancak kimlik, "örgütlerin geniş çaplı yapı bozumuna uğramaları, kurumların meşruluklarını yitirmeleri, büyük toplumsal hareketlerin sönmelerine ve gelip geçici kültürel ifade edilmiş şekilleriyle tanımlanan bir tarihsel dönem içerisinde, anlamın temel, bazen de tek, kaynağı haline" gelmektedir. İnsanlar, anlamı, "ne

yaptıkları” üzerinden değil,” ne oldukları, ya da olduklarına inandıkları” şeyler etrafında kurmaktalar: “Toplumlarımız, artan şekilde, ağ ve benlik arasındaki bir bipolar karşıtlık etrafında yapılanmaktalar” (Castells, 2010a:3).

Ronald Robertson, küreselleşmeyi tikelciliğin evrenselleşmesi ve evrenselciliğin tikelleşmesinin iç içe geçmesini içeren derin, ikili bir sürecin kurumsallaşma biçimi olarak görür (Robertson, 1998:102). O’na göre, her çağdaş küreselleşme tartışmasının analitik açıdan dört temel gönderme noktası –ulusal toplumlar, bireyler, dünya toplumları sistemi ve insanlık- vardır. İki büyük tikelci unsur olan bireyler ve toplumlar, ve iki büyük evrenselci unsur olan insanlık ve toplumlar sistemi arasındaki ilişkiler, küreselleşmenin hem tikelin evrenselleştiği hem de evrenselin tikelleştiği kurumsallaşmayı içermesini sağlar (1998:108-9). Robertson’un öne sürdüğü sav, küreselleşmenin bireyin kurumsallaşmış inşasını içerdiği ve içermeye devam ettiğidir. Devletin bu kurumsallaşmadaki rolü, devletle hiçbir bağlantısı bulunmayan uluslararası örgütlerin bireyciliğe gün geçtikçe daha çok aracılık etmeleriyle birlikte azalmaktadır. Böyle bir kurumsal birey inşası anlayışını reddeden bir yaklaşım; daha doğrusu, küreselleşmenin böyle kurumsal bir yapıda işlemediğini, daha çok zıtlıklar, karşıtlıklar ve çatışmalar yoluyla ve muğlak, sürekli değişen bir zeminde kültürün sürekli olarak aktığını ifade eden bir yaklaşım, küreselleşmeye, Bauman’ın (2010), yazımızın en başında ifade ettiğimiz, “yeni dünya düzensizliği”, “kontrol masasının olmayışı” noktasında getirdiği yorumla beraber anlaşıldığında daha doğru analizleri içerir.

Bu noktada, Arjun Appadurai’nin “küresel akışlar”ını hatırlamamız faydalı olabilir (1997:296-300). Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bu akışların sonucu olarak küresel kültürün merkezi özelliği, aynılık ve farklılık arasında verilen savaşı ifade eder. Bu akışların özelliği, birbirinden çok farklı ve çok boyutlu şekilde dünya üzerinde hareket etmeleri ve neticelerin hiçbir şekilde kestirilemeyeceğidir. Küresel akışlar, etno-görünümler, tekno- görünümler, finans- görünümler, medya- görünümler ve ideo-görünümler arasında gittikçe büyüyen ayrışmaların içinde ve bunlar aracılığıyla meydana gelirler (Appadurai, 1997:301).

Küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olan internet, küresel dönemde kimlik oluşumunun çok önemli bir parçasıdır. İnsanlar, internet vasıtasıyla iletişim içerisinde olduğu “ötekinin” biyolojik ve toplumsal varlığını, sesini, görüntüsünü, cinsiyetini, ve

genel olarak bireysel tarihini dikkate almaksızın iletişimde bulunabilirler. Birey, tanımadığı farklı kişilerle iletişim halindeyken, kimliğini istediği gibi kurgulayabilir, farklı kişilere farklı kimlikler sunabilir ve böylece kimliğin sürekli yeniden yapılandırıldığı bir alanda kendi kimliğinin kimi yönlerini gizlerken bir yandan kendine göre farklı kimlikler yaratabilir (Karaduman, 2010:2893).

Küresel dünyanın en önemli gerçeklerinden birisi, göçler ve bu göçler sonucunda gittikleri yerlerde özgün gruplar olarak yaşamaya devam eden azınlıklardır. Immanuel Wallerstein (1998:130), sınırlardan geçişleri iki türde inceler. Bunlardan birincisi zengin ülkelerden fakir ülkelere çalışmak için gidenler, ikincisi ise fakir ülkelerden zengin ülkelere çalışmak için gidenler, ki bunlar daha önemlidir çünkü bu kişiler sürekli olarak kalmak ister ve gittikleri ülkeyle sürekli kültürel çatışma halindedirler. Bu insanlar, asimile olmak istediklerinde reddedilir; istemediklerinde ise zorla asimile edilmeye çalışılırlar. Böylece gittikleri yerlerde diasporalar oluştururlar. Ancak diasporalar içerisinde oluşan kimlik, ne eskiden buldukları ülkeyle ne de yaşamakta oldukları ülkenin kültürüyle tam olarak uyuşmadığından, bu gruplar “aradakalmışlar” (in-betweeners) olarak varlıklarını sürdürürler. Yersizyurtsuzlaşmış bu gruplar, aslında küreselleşmenin getirdiği en büyük gerçeğin temsilcileridirler. Küreselleşmenin yakın-uzak ayrımını ortadan kaldırıcı, zamanın mekanı yok edici özelliği ve hareket halinde olmaya dair küresel itki, kültürün de yersizyurtsuzlaşmasının temelinde yatan özelliklerdir (Wallerstein, 1998:130). Dolayısıyla küreselleşme süreçlerinde kimlikler de, kültürün uğradığı bu değişimden etkilenmekte, sürekli değişim gösteren, dinamik süreçler kümesinde oluşmakta ve farklılaşmaktadır.

Küreselleşmenin homojenleştirici bir güç olmadığı, yerel olan ve küresel olanın sürekli olarak karmaşık ilişkiler içerisinde geliştiği ve değiştiği, kabul edilebilir bir düşüncedir. Stuart Hall (1998a:45), küreselleşmeyi üniter bir gidiş olarak gören yaklaşıma karşı çıkarak işgücü göçleri ve bölgesel ve parasal düzenlemelerle küresel ekolojik bilincin artmasıyla oluşan karşılıklı bağımlılığı öne sürer. Bu durumlar, eski kolektif kimlik anlayışından daha kapsayıcı bir kimlik anlayışı ihtiyacını ortaya çıkararak eski kimlik anlayışını aşındırmıştır. Bunun kültürel anlamda oluşmasını sağlayan şey ise, az önce sözünü ettiğimiz göç olgusudur (1998a:44):

Tam da Britanya kendisini sonunda sömürgeleşmenin çözülmesi gerektiğine, sömürgelerden kurtulması gerektiğine ikna ettiği anda, hepimiz yuvaya döndük. İngilizler

teslim bayrağını çektikçe, biz muz teknelerine doluşup Londra'nın göbeğine yelken açtık. Bu korkunç bir paradoks, çünkü üç yüzyıl boyunca dünyayı yönetmişlerdi ve en azından kendileri bu rolden kurtulmaya karar verdiklerinde, ötekilerin de kenarda kalmaları, uslu davranmaları, başka bir yere gitmeleri ya da başka bir hâmi ülke bulmaları iyi olurdu. Ama hayır, İngilizler buranın gerçek yuva olduğunu söylemişlerdi hep, taşı toprağı altındı ve lanet olsun, biz de hakikaten öyle mi değil mi diye bir bakmaya gelmiştik.

İşte bu durum, bu göçler, sömürgeleştirilmiş ötekinin artık konumlandırıldığı yerde kalmaması, ötekinin ortaya, gün yüzüne çıkması, ve bunun sadece Britanya'da değil, genel olarak Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde yaşanıyor olması, bu eski kimliğin sonunun gelmesinde temel etkenlerdendi. Benzer bir düşünceye Ian Chambers'te de rastlamak mümkündür (Chambers, 2005:10):

Kendi hayatlarımız, kültürlerimiz, dillerimiz ve geleceklerimizi alışlageldik biçimde algılama tarzımızda önemli bir kopuştan söz etmeye acaba ne zaman başlayabileceğiz? Herhalde, 'Üçüncü Dünya' uzaklarda 'bir yerlerde' olmaktan çıkıp 'burada' boy göstermeye başladığı zaman; farklı kültürler, tarihler, dinler ve diller, çevre boylarında, Mary Louise Pratt'ın deyişiyile 'temas bölgeleri'nde arzı endam etmekten çıkıp sözde 'ileri' ya da 'Birinci Dünya'nın şehir ve kültürlerindeki hayatlarımızın göbeğinde ortaya çıktıkları zaman.

İşte, 'orada' olanların 'buraya' gelmiş olmaları, postmodernitenin moderniteye getirdiği eleştirilerin başında gelen homojenlik yerine farklılık, çeşitlilik ve görecelik düşüncesinin gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmaya yaramaktadır ki, bu durum da göçe, kimlik algısındaki değişim ve dönüşüm açısından büyük önem atfetmektedir.

3.1.2. Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Ulusal Kimlikler

Küreselleşme ve ulus-devlet arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalar, keskin görüş ayrılıklarına sahne olmaktadır. Bir tarafta, daha önce de bahsettiğimiz Japon Kenichi Ohmae gibi araştırmacılar, "geleneksel ulus devletlerin, küresel ekonomi içinde yapay, hatta başa çıkılması güç iş birimleri haline geldiklerini" ve bu kurumların yerine "gerçek işin yapıldığı ve gerçek pazarların doğup geliştiği bir bölgesel ekonomi dünyası düşünme" gereğine vurgu yaparlar (1995:4-5). Ohmae, ulus-devletlerin artık küresel düzeyde kendi kendilerine işleyebilen piyasalar için bir pazar oluşturucu rolünün kalmadığını, hatta bu piyasaların, ulus-devletlerin müdahaleleri olmaksızın, kendi içerisindeki sorunlara küresel ölçekte çözümler getirebileceklerini öne sürer (1995:4). Diğer tarafta, küreselleşmenin kendisine kuşkuyla yaklaşan bir görüşün temsilcisi olan Hirst ve Thompson, Ohmae gibi teorisyenlerin öne sürdüğü görüşün, "ulusal hükümetlere küresel sistemin belediyeleri gibi baktıklarını" ileri sürerler (2007:220). Ne

var ki, adı geçen araştırmacılar, küreselleşmeyi ekonomik alana indirgemekle eleştirilirler (Tomlinson, 2004:29-31). Ohmae, çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bu ekonomi merkezli yaklaşımını kültürel ve siyasal alana genişletirken daha bilinçsizce bir indirgemeciliğin kurbanı olur. Hirst ve Thompson ise, tezlerinde, bilinçli olarak ekonomik küreselleşme iddialarını çürütmeyi amaçladıklarını öne sürerler. Yazarlar, “gerçekten küreselleşmiş bir ekonomi’ düşüncesi olmadığında, kültür ve politika alanında kanıt olarak ileri sürülen diğer birçok sonucun varlığını sürdürmeyeceğine ya da daha az tehdidkâr olacağına” dair bir inanç beslemektedir (2007:28).

Ancak ulus-devletin bir güç kaybına uğraması durumundan bahsedeceksek, bunu tek başına ekonomik alanla açıklamak, ya da daha kötüsü, diğer alanlardaki kayıpların da ekonomik alandaki bu güç kaybı sonucunda meydana geldiğini ileri sürmek, başından beri savunduğumuz anlayışa ters düşmektedir. Küresel akışlar konusunda çalışmalarını ortaya koyduğumuz pek çok yazar, küreselleşmenin farklı alanlardaki akışların sonucu olduğu yönündeki görüşleri, ve özellikle Appadurai’nin (1997), bu akışların çoğu zaman birbirleriyle iç içe geçtiği noktasında yaptığı vurgular, küreselleşmenin her hangi bir alanına öncelik tanınmasını engellemektedir. Bu bağlamda ilerleyecek olursak, küreselleşmenin ulus-devletlerin sınırlarını zorladığı –uluslararası siyasi yapılanmalardan ekonomik yapılanmalara, çevre sorunlarından çok-uluslu şirketlerin küresel ekonomideki artan rol ve etkinliklerine, terörden göçe, gelişen küresel bir sivil toplumdaki uluslararası medya kuruluşlarının ve sosyal medyanın küresel kültürel ortamdaki yükselen rollerine ve daha başka- pek çok alan vardır. Bütün bu alanları düşünecek olursak, ulus-devletleri sadece ekonomik küreselleşme sonucu yok olmaya mahkum, ya da gücünden hiçbir şey kaybetmeden yerinde duran yapılar olarak görmenin geçersizliği daha açık ortaya çıkmaktadır.

Sarıbay, ulus-devletin küreselleşme süreçlerinden kaynaklanan bir kriz içerisinde olduğundan bahseder. O’na göre bu krizin iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, ulusun mahiyetinin değişmiş olması. İkincisi ise, birinci nedenle bağlantılı olarak, devletin mahiyetinin değişmiş olması. Küreselleşmenin getirdiği sorunların, ulus-devletin sınırlarını aşmasından ya da zorlamasından kaynaklanan bu kriz, ulus-devletin bütünlüğünü eritmektedir. Bu doğrultuda, hem ulus-devletin kendisini dayandırdığı siyasal topluluk olan ulusun “sosyolojik mahiyeti”, hem de ulusun meşru kıldığı “egemenliği” dönüşüme uğramaktadır (2004:61-2).

Habermas, küreselleşmenin hukuk güvenliğine ve yürütme-devletinin etkinliğine, teritoryal-devletin egemenliğine ve ulus-devletin demokratik meşruiyetine etkide bulunduğunu öne sürer (2002:86-103). Ekolojik dengenin tahrip edilmesi, uyuşturucu ve silah kaçaklığı gibi organize suçlar ve buna benzer küresel akışlar, devletlerin sınırları içerisinde düzen sağlama ve kontrol etme yeteneklerinin üzerine çıkmaktadır. Diğer taraftan, küresel ekonomik rekabet neticesinde, yatırımları kaybetmeme amacındaki devletlerin vergi gelirlerinde meydana gelen azalma, “devletlerin vergilendirilebilir kaynaklarını etkilemek suretiyle hazine üzerinde” baskı kurulmasına yol açmaktadır (2002:86-8).

Ulusal düzlemden ulus-üstü düzlemlere doğru kayan yetki değişimi ise, bir kısım meşruiyet boşlukları ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel, uluslararası ve küresel düzlemlerde meydana gelen rejimler, ulus devletlerin haricinde hükümet etme imkanlarını ortaya çıkarmış ve hatta bazı alanlarda devletlerin sahip olduğu hareket kabiliyetlerini ikame edebilmiştir. Bunun yanında, ortaya çıkan bu meşruiyet boşlukları neticesinde, Dünya Doğayı Koruma Vakfı, Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü gibi devlet-dışı yapılanmalar da nüfuzlarını artırmıştır (2002:89-90).

Küreselleşmenin ekonomik alanda ulus-devletin hareket alanını kısıtladığı, bugün olguya olumlu ya da olumsuz bakış sahibi olsun herkesin kabul edeceği bir görüştür. Biz de bu durumu, ekonomik küreselleşmeyi incelediğimiz bölümde ele almış ve özellikle Jessop’un görüşleri bağlamında post-Fordist birikim modeli ve liberal ekonomi politikaları birlikte değerlendirerek; Keynezyen refah devleti modelinden çok daha farklı ve sınırlı bir devlet modeline geçildiğini öne sürmüştük. Jessop, devletin bu yeni rolüne geçişinde üç önemli itici güç olduğunu öne sürer: yeni teknolojilerin gelişimi, uluslararasılaşma ve Fordizm’den post-Fordizme bir paradigma kayması (1994:260). Bu gelişmeler neticesinde Jessop, ulusal devletin “oyulduğu” değişikliklere maruz kaldığını öne sürer. Bu “oyuluş” iki çelişkili trendi içerir. Şöyle ki, ulusal devlet bir yandan siyasi olarak hala önemli kalsa ve ulusal egemenliğinin büyük bölümünü korusa da, iktidarını kendi ulusal sınırları içerisinde dahi kullanabilme kapasitesi, uluslararasılaşmış ve esnek üretim sistemlerine doğru kaymalar ve küresel çevreden kaynaklanan risklerin giderek artması neticesinde, büyük oranda azalmıştır (1994:264). Jessop, bu özerklik kaybının hem ulus-üstü koordinasyon ihtiyacı oluşturduğu hem de ulus-altı oluşumlar için alan yarattığını ileri sürer. Bazı devlet yetkileri, artan sayıdaki pan-bölgesel, çok-uluslu ya da

uluslararası organlara aktarılmakta; diğerleri ise ulusal devletlerin içerisinde yeniden yapılandırılmış yerel ya da bölgesel yönetim birimlerine verilmekte; geride kalanlarsa, merkezi devletleri es geçerek birçok devletteki yerellikleri ya da bölgeleri birbirine bağlayan yatay iktidar şebekeleri tarafından ele geçirilmektedir (1994:264, 270-4).

Ancak bütün bunlara rağmen, ulusal devletlerin hala çok önemli rolleri olduğu öne sürülebilir. Ulusal devlet, bir taraftan uluslararasılaşma süreçlerinin önde gelen aktörü olma rolünü sürdürürken, diğer taraftan kurumsal uyum ve toplumsal bütünlükle küresel piyasa dinamikleri arasında ayrışmanın önüne geçecek tek siyasi örnek olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda, ulus-üstü siyasi örgütler, yönetsel güçlerin yanında belli ölçüde popüler-demokratik meşruiyet kazanmadıkları sürece, ulusal devletler, demokratik siyasi hesap verebilirliğin en üst düzeydeki örneğini oluşturan bir siyasi etken olarak kalacaktır (Jessop, 1994:275).

Pierson da benzer şekilde, Keynezyen refah devletinin kaybettiği işlevlerin uluslararası politik ekonomide iki önemli sonucu olduğunu belirtir. İlk olarak, bu değişimlerle sermayenin, kazandığı uluslararası hareketliliğe ayak uyduramayan emek üzerindeki pazarlık konumu güçlenme eğilimine girmiştir. İkincisi, sermayenin bu hareketliliği, müdahaleci devletin otoritesinin ve yetkilerinin altını oymuştur (Pierson, 1996:125). Küreselleşen üretim ve dünya çapındaki finansal piyasalar, devletlerin kontrol alanların giderek daha fazla dışına çıkmaktadır. Ulus-ötesi üretimin artışı, yükselen küresel pazarlar, yeni enformasyon teknolojileri ve hepsinin üzerinde, sermayenin artan hareketliliği, devletlerin giderek “güçsüzleştirildiği” bir dünya ekonomisinin oluşmasına vesile olmuştur (1996:180-1).

Diğer taraftan, küreselleşmenin ulus-devletlerin ekonomik güçlerini zayıflatmanın yanında, genel olarak bu yapıların sahip oldukları eski egemenlik anlayışının da dönüşüme uğradığına dair kabul gören bir düşünce de mevcuttur. Keohane, küreselleşmenin getirdiği yüksek karşılıklı bağımlılık koşullarında, egemenliğin yapısının değişimini görür (Keohane, 2008). Karmaşık birbirine bağımlı olma durumunun getirdiği koşullar altında egemenlik, “devletlerin kendi nüfuz alanları içerisinde ortaya çıkan etkin güç kullanım egemenliğine artık imkan vermemektedir: kararlar küresel bazda şirketler tarafından alınmaktadır ve diğer devletlerin politikalarının başkalarının sınırları içerisinde büyük çapta etikleri olmaktadır”

(2008:188). Bu anlamda klasik anlamında egemenlik olgusunun dönüşüme uğraması söz konusudur. Belirli bir alan içerisinde tahakküm uygulanması anlamına gelmekten ziyade, egemenlik, devletin, ulus-ötesi sürecin bir yönünü (çok-uluslu yatırım, dünya ekolojisi, göçmen hareketleri vb.) hukuksal olarak kontrol etmesini temin eder olmuştur. Böylece, “egemenlik, bölgesel olarak tanımlanan bir engelden ziyade, siyaset için karmaşık ulus-ötesi şebekeler olarak karakterize edilen pazarlık kaynağıdır” (Keohane, 2008:188). Yine de bu görüş, kararların şirketler tarafından alındığını öne sürmesi bağlamında indirgemeci bir yön taşır.

David Held ise, egemenlik doktrininin iki farklı boyutta geliştiğini anlatır: içsel ve dışsal (2008:196). İçsel anlamda, egemenliğini kurmuş olan bir kişi veya bir siyasi grup, belli bir topluluk üzerinde kesin bir ‘hakimiyet’ uygular. Yönetim monarşik, aristokratik veya demokratik olabilir, belirli bir bölgede ‘nihai ve mutlak otorite’ sahibi olmalıdır. Dışsal olarak ise, egemen devletin üzerinde ya da ötesinde nihai ve mutlak bir otorite yoktur. Devletler, her türlü siyasi iç meselede bağımsız kabul edilmeli ve bu çerçevede kendi kaderlerini tayin etme özgürlüğüne sahip olmalıdır.

Egemen devletlere dayalı sistemin yerleşmesi, on yedinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve devletler düzeni kavramını, uluslararası bir egemen devletler topluluğu anlayışıyla güvenceye almak isteyen bir dizi ilkeyle gerçekleşti. Westphalia rejimi olarak adlandırılan sistemi, yazar ‘egemenliğin klasik rejimi’ olarak ele alır. Alansal egemenliğin, devletlerin resmen eşitliği, tanınan diğer devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi ve devletlerin rızasının uluslararası yasaların bağlayıcılığının temeli olarak kabul edilmesi gibi hususların uluslararası topluluğun en önemli ilkeleri haline geldiği on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında gerçekleştiğini ileri sürer (2008:196). Held (2008:197), egemenliğin klasik rejiminin ortaya çıkışının dört önemli sonucunu şu şekilde belirtir: (i) İlk olarak uluslararası hukukun devletlerarası bir hukuk olarak belirginleşmesi, devlet başkanlarına, “kendi devletini antlaşmadan kaynaklanan belli hak ve yükümlülükler altına sokmaya dair ulusal bir yasal düzenlemeden aldığı bir yetki olup olmadığına bakmadan diğer devlet temsilcileriyle anlaşmaya varma imkanı” (2008:197) veriyordu. (ii) İkincisi, uluslararası hukuk, ulusal siyasi yapının örgütlenme şekliyle ilgilenmiyordu. Böylece, “devlete ve hükümete, siyasi gücün gerçeklerini esas alan *de facto* bir anlayışla yaklaşıyor, bu gücün nasıl tesis edildiği ile ilgili etraflı bir soruşturmaya gidilmiyordu” (2008:197). Mutlakiyetçi rejimler, anayasaya dayalı

monarşiler, otoriter devletler veya liberal demokratik devletlerin eşit derecede meşru oldukları kabul ediliyordu. (iii) Üçüncü sonuç, ulusal ve uluslararası meseleleri düzenleyen ilkeler arasında bir ayrımın oluşmaya başlamasıydı. Batıda liberal demokratik ulus-devletlerin yayılmasıyla beraber; “ulus-devletler içindeki demokrasinin yanında, demokratik olmayan devletlerarası ilişkileri doğal karşılayan bir siyasi dünya da yerleşik hale geldi” (2008:197). Buna göre devlet sınırları içinde sorumluluk anlayışı ve demokratik meşruiyet, sınırların dışına çıktığında ise devlet çıkarları önem kazanıyordu; “içeridekiler” için demokrasi ve yurttaşlık hakları gözetilirken, sınır ötesinde bu durum ihmal edilebiliyordu. (iv) Son olarak, “mevcut bölgesel sınırlara karşı mücadele eden tüm grupların ve devlet-dışı aktörlerin güç kaybetmesi”, ki bu gelişme, bu gruplara “anavatanlarını koruma altına alma adına zor kullanma ve silahlı mücadeleye başvurmadan başka seçenek” bırakmayarak paradoksal bir duruma yol açıyordu (2008:197-8).

Held, Avrupa İmparatorlukları'nın gerilemeleri, 20. yüzyılda demokratik düşüncenin dünyaya yayılması ve bu yüzyıl boyunca yeni ulus-ötesi ve çok-uluslu örgütlenme ve faaliyet yapılarının oluşmasının siyasi ve hukuki manzarayı değiştirdiğini; öyle ki, ortaya çıkmakta olan Uluslararası Liberal Egemenlik olgusundan bahsedebileceğimizi ileri sürmektedir (2008:208). Bu egemenlik türünün oluşumu ise, farklı ancak bağlantılı ayaklarla açıklanmaktadır. Savaş ve silahlanma yasalarının uluslararası hukukça kabul edilmesi, savaş suçlarında bireylerinin rolünün ve vicdani reddin kabul görmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, çevre hukuku konusunda uluslararası hükümet dışı örgütlerin etkileriyle varılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde bu tür bir egemenlik anlayışına doğru yol alınmıştır (2008:199-207). Held, bu yeni egemenlik anlayışının etkilerini şöyle anlatır (2008:208-9):

Egemenlik bundan böyle, sınırsız fiili güç kategorisine ait terimlerle anlaşılabilir. Aksine, meşru bir devlet gittikçe daha fazla demokrasi ve insan hakları lisaniyla anlaşılmalıdır [...] Devletler arasındaki sınırlar yasal ve manevi önemini yitiriyor. Devletler artık ayrı siyasi dünyalar olarak görülüyor. Uluslararası standartlar, çok çeşitli yollardan sınırları aşındırıyor [...] Egemenliğin, kamusal iktidarın, tek bir devlete dayalı, bölünemez, sınırlanamaz, özel ve kalıcı bir biçimi olduğu yolundaki her türlü varsayım geçerliliğini kaybetmiştir.

Bu anlayış, sadece ekonomik olana vurgu yapmaz, dolayısıyla bizim en başta belirttiğimiz noktaların üzerinde hassas şekilde durur. Held'in ortaya koyduğu farklı boyutlar Keohane'deki uluslararası şirketlere biçilen ayrıcalıklı rolü aşmaktadır.

Dolayısıyla ulus-devletin egemenliğinin sadece ekonomik alanda değil, küreselleşmenin bütün alanlarında yüksek etkiye maruz kaldığının ve bu baskılarla birlikte azalmaya uğradığının daha doğru bir açıklamasını Held’de görüyoruz.

Bu açıklamalar çerçevesinde, Anthony McGrew, ulus-devletin otoritesini, özerkliğini, doğasını ve yeterliliğini tehlikeye sokan dört ayrı tehdidin varlığından bahseder (McGrew, 1992:87-92): (i) *Devletin yeterliliğine tehdit*: Devletin, vatandaşlarının ve ulusun kurumlarının temel çıkarlarını şekillendirme yeteneği, giderek daha fazla kendi siyasi ve fiziki sınırlarını aşan güçler tarafından kısıtlanmaktadır. Bu şekilde ulus-devlet, kendi yurttaşlarının kaderlerini belirlemede giderek etkisini kaybetmektedir. (ii) *Devletin biçimine tehdit*: Ulus-devletlerin giderek daha fazla uluslararasılaşma süreçlerine maruz kalmaları, yerel bürokrasilerin ve bakanlıkların dahi, hükümet-ötesi siyasaların şekillendirildiği uluslararası alan etrafında toplanmalarına neden olmuştur. (iii) *Devletin özerkliğine tehdit*: Ekonomik alan başta olmak üzere, küreselleşme, devlet yöneticilerinin siyasa seçeneklerini giderek daha da fazla kısıtlamaktadır. Gerçek “ulusal” ekonomilerin düşüşleriyle birlikte, devletler, kendi yetki sınırları dahilinde olan ekonomik süreçlerdeki kontrolünü kaybettiğini görmüşlerdir. Devlet artık siyasa-yapıcı bir rolden ziyade, siyasa-alıcı bir role sahiptir. (iv) *Devletin otoritesine tehdit*: Küreselleşme, devletin yeterliliğine ve özerkliğine vurduğu bu darbelerle, ulus-devlet hükümetlerinin etkinliğini düşürmüş, ve bunun sonucu devletlerin meşruluğu ve otoritelerinin altını oymuştur.

Sayılan bu gelişmelerin, küreselleşmenin doğrudan sonuçları olarak ulus-devletin ne türden bir güç kaybına uğradığını göstermesi açısından yalın ve net olduğu görülmektedir. Daha da netleştirmek açısından, *The Economist* dergisinin 23 Aralık 1995 tarihli yayınında ortaya koyduğu, ulus-devletin küreselleşmeyle beraber etkinliğini yitirdiği üç alana bakabiliriz (The Economist, 1995:15-6): (i) Ekonomik yönden, mal ve hizmetlerin, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte sınırlar arasında kolayca aktarılabilmesi, ulusal kendine yeterliliğe duyulan inancın geçersizleşmesini sağlamıştır. Özellikle elektronikleşmeyle birlikte piyasaların anında hareketlere izin vermesi, ulus-devletlerin siyasa-üretim kurallarını katı şekilde değiştirerek “bir tür uluslararası doğrudan demokrasi”nin önünü açtı. (ii) Askeri yönden, kara hareketlerinin hakim olduğu savaşlara uçak ve füze gibi teknolojik yeniliklerin eklenmesi, ulus-devletin kendi sınırları içinde, sınırlarını korumaya dayalı savunma anlayışını

geçersizleştirerek hiçbir ulus-devletin kendini güvende hissedemeyeceği bir ortam yarattı. (iii) Son olarak, enformasyon devrimi, farklı ülkelerdeki insanların birbirleri hakkında daha fazla şey öğrenebilmelerinin önünü açtı. Bu şekilde, ulus-devletlerin kendi yaratımları olan resmi ideolojilerinin ayrıcalıklı konumu sarsıldı.

Bunlara belki, Ian Clark'ın güvenlik konusunda devletin rolünün değiştiği tezini de eklemeliyiz. Clark, ulus-devletlerin, toplumsal sözleşmelerdeki tek başına güvenliği sağlama görevini artık yerine getiremedikleri için, bu sözleşmelerin çok taraflı ve ulus-ötesi bir temelde tekrar ele alınıp şekillendirildiğini ve devlete, kendi başına şiddeti meşrulaştırma konusunda daha az yetki verildiğini ileri sürmektedir (Clark, 2008:226).

The Economist'in getirdiği bu yaklaşım, görüleceği gibi, ulus-devletlerin azalan güçlerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında, bu ana kadar ele alınan araştırmaların tümü, ulus-devletin kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağı yönünde bir varsayım üretmekten imtina ederler. Zaten bu yapıların önemlerini tamamen yitirdiklerine dair görüşler, literatürde oldukça sınırlı sayıdadır ve büyük eleştirilere maruz kalırlar. Genel olarak ulus-devletlerin hemen hemen tüm alanlarda güçlerinin erimeye maruz kaldığı, kabul edilebilir bir tezdır. Ancak bu tez, onların kaçınılmaz olarak ömürlerinin sonlarında olduklarına dair bir kabulü gerektirmez, ki zaten böyle bir durumun uzun bir süre boyunca da ortaya çıkmayacağı yönünde büyük oranda uzlaşa bulunmaktadır.

Bu doğrultuda, bizim anladığımız şekliyle küreselleşme, ulus-devletlerin öldüklerini ya da ortadan kaybolduklarını ileri süren bir kuram içerisinde ele alınamaz. Bunun yerine, egemenliğin ve bunun niteliklerinin değişim ve dönüşüme uğradığı düşüncesi daha kabul edilebilir bir yaklaşım tarzını oluşturur. Devlet konusunda ileri gelen araştırmacılardan biri olan Michael Mann, ulus-devletin zayıfladıkları ve ortadan kalkma eğiliminde olduğu görüşlerine sahip olan araştırmacıları şiddetle eleştirse de, özellikle küreselleşmeyle birlikte gelişen bölgesel devletlerarası ekonomik ve siyasi yapılanmaların (EU, NAFTA, ASEAN, GATT, IMF, Dünya Bankası vb.) ulus-devletlerin egemenliklerini ve sınırlarını kontrol edebilme özelliklerini kısıtladıklarını kabul etmektedir (Mann, 1999; 2008). O'na göre bütünlüklü egemenlik, artık bölünmüş ve karmaşık bir hal almıştır (1999:305). Dolayısıyla, şimdiye kadar ele aldığımız birçok etkenin küreselleşme süreçlerinde bir araya gelmesi sonucu, ulus-devletler, dışsal çevredeki siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda hangi gelişmelerden etkileneceklerini

müzakere edebilme güçlerini büyük oranda kaybetmişlerdir. Bu süreçler içerisinde ulus-devlet, yerel ve sivil insiyatiflerin “ulus-ötesi yapılara doğru esneyebilmesini sağlayacak siyasi örgütlenme hiyerarşisinde bir etmen” olmaya başlamıştır (Waters, 2001: 221).

Özetleyecek olursak, modern ulus-devletin egemenliği, belirli bir alansallık içerisindeki faaliyetleri denetlemek ve örgütlemekle ilişkilidir. Bu ise, sınırların her alanda kontrolünü gerektiriyordu. Küreselleşme ise, Scholte'nin alansal-üstü yaklaşımın gereğini vurgulaması hatırlanırsa, bu sınırları her geçen an daha da fazla eriten, birbirine katan ve aşan süreçlerle ilgili bir olgudur. Bu sınırlar Jessop'un öne sürdüğü gibi hem ulus-üstü, hem de ulus-altı süreçler tarafından yerinden edilmektedir. Ancak, yukarıda görüşlerini açıkladığımız Jessop gibi, Erözden (1997:131) de, ulus-üstücülük ya da ulus-altıcılık hareketlerinin, bir meşruiyet oluşumu temelinde yükselen ulus-devletlere alternatif sağlayamayacaklarını öne sürer. Demokrasinin ilke olarak kabul edildiği bir yönetim sistemi içerisinde, ulusal egemenlik temeline dayalı devlet sisteminden daha kullanışlı bir yapılanma sağlanamadığı; ve siyasi iktidarın meşru kabul edilebilmesi için egemenliğin ulusal tarzda bir organ eliyle kullanılması gerektiği görüşü bırakılmadığı takdirde, ulus-devletlerin varlıkları, gelecekte de sürecektir (Erözden, 1997:131). Ulus-devletlerin yok olmayacakları, küresel siyasi arenada hala oynayacakları rolleri olduğu, ancak ulus-devletin egemenliğinin küreselleşme süreçleriyle birlikte aşınmaya uğradığı yönünde ileri sürülen tezlerin geçerliliğine katılmaktayız. Bunları belirttikten sonra, ulus-devletlerin, bir önceki bölümde gördüğümüz üzere, oluşumlarında önemli rolleri üstlendikleri ulusal kimliklerin küreselleşme sürecinde nasıl etkilendikleri yolunda bir incelemeye geçebiliriz.

Birinci bölümde, ulus-devletlerin ortaya çıkışlarını açıklarken, bu yapıların ekonomik ve siyasi gücü merkezde toplama çabaları içerisinde geliştiğini görmüştü. Böylece siyasi ve ekonomik olarak denetime sahip olan devlet, aynı zamanda kaçınılmaz olarak kültürel denetime de ihtiyaç duymuştur. Eğitimin, sanatların, ve genel olarak toplumsal yapının standartlaştırılması girişimleri, hâlâ cemaat halinde bulunan kesimleri merkeze yaklaştırmış ve kültürel alanda bir standartlaştırmanın temelini oluşturmuştur. Böylece egemen olduğu sınırlar üzerindeki tüm yerel kimliklerin üzerinde homojen bir ulusal kimliğin yaratılması sürecine girilmiştir (Şen, 2004: 37).

Ulusların oluşum süreçlerini incelediğimiz bölümde, ulusların –etkinlik bağılıklar ve kültürler temelinde olsa da- kapitalist yayıncılığın yardımlarıyla “hayal edilmiş” (Anderson, 2011), bazen yapay olarak yaratılmış ya da “icat edilmiş gelenekler” (Hobsbawm, 1983) vasıtasıyla oluşturulmuş oldukları ortaya konulmuştur. “Milliyetçiliğin tarihsel işlevi, bir üst kimlik, ulusal kimlik inşa ederek; aile, cemaat, aşiret gibi tüm alt kimliklerin devletin bütünselliğini engelleyiciliği unsurlarını törpülemektir” (Şen, 2004:38). Modern devletin, egemenliğini yaymak için dayattığı ulusal dilin kullanımı, tek bir hukuk sisteminin uygulanması, kanunlarla beraber ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleyici bir role sahip olması gibi etkenler, ulus devletin ulus kısmının oluşumunu sağlamıştır.

Diğer taraftan, modernitenin önemli bir parçası olan ulus devletlerin sağladıkları ulusal kimlikler, toplumları bir arada tutan bir tutkal vazifesi görmesinin yanı sıra; dünya pazarının oluşumu ve bu pazarın paylaşılmasında ulus devletler temelinde verilen rekabet, ulusal kimliklerin sömürgeleştirilmiş öteki üzerinden kurulmasına da dayanak sağlamıştır. Özellikle Stuart Hall, “Batı” kimliğinin kendini bu sömürgeleştirilmiş öteki üzerinden kurgulamasını ortaya koymuştur (Hall, 1995).

Küreselleşmeden bahsederken, zaman ve mekanın sıkışmasından (Harvey, 2010); yani, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin zaman ve uzam arasındaki ayrımı ortadan kaldırıp bunları tek bir potada birleştirmesinden bahsediyoruz demektir. Ancak bu ikisi arasındaki ayrımın, dünyanın bütün bölgelerinde ortadan kalktığını, ya da bunların ortadan kalkmasının her bölgede eşit düzeyde olduğunu öne sürmek, pek mantıklı olmaz. Küreselleşme olgusunun çağımızda aldığı şekilde kapitalist bir yayılmanın önemli yer tuttuğu ve devletler arasındaki sınırların, öncelikle sermayenin gelişmesi ve yayılması mantığına dayanarak, yani sermayenin ulusal sınırlarından kurtulup “özgürleşmesi” adına kalktığının altını çizmek gerekir: (Bauman, 2010:8). Bauman’ın ifadesiyle “turistler” ve “aylaklar” arasındaki bu ayrım, küreselleşmenin üzerine oturduğu temeli de açıkça ortaya koymaktadır. Hareket özgürlüğü, hareket halinde olma, bazılarının gerçek anlamda “küresel” hale gelmesini sağlamanın yanında, bazılarının “yerelliklerine” saplanıp kalmalarını ifade etmektedir (2010). Biz yine de, bu konuda Baumann kadar kötümser değiliz. Yeni, ucuzlayan ve yayılan iletişim teknolojileri, küresel ortama katılma konusunda yerelliklerin konumlarını güçlendirici etkilerde bulunmaktadır.

Habermas, ulus-devletlerin belirli bir alan üzerine yayılmış bir topluluktaki vatandaşlarının siyasi entegrasyonunu sağlama başarılarının giderek ortadan kaybolduğunu ileri sürer (2002:90-5). Bu noktada iki gelişmeden bahseder. Bunlardan ilki, özellikle az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere olan göç akınlarıdır. Bu göçler neticesinde, en katı göç sınırlamalarını uygulayan ülkeler dahil olmak üzere, Avrupa ulusları birer çok-kültürlü toplum olmaya başlamışlardır. Bu durum ise, uzun süreçlerde kültürel bir ortaklık temelinde sağlanmış toplumsal mutakabatın, demokrasinin varlık şartı olmaktan çıkmasını getirmektedir. Böylece, Habermas'ın Kymlicka'dan aldığı bir terim olan “çok-kültürlü vatandaşlık”, ulusal kültür derecesine yükselmiş olan çoğunluk kültürünün, genel siyasi kültürle olan tarihsel bağını bozan bir rol üstlenmektedir. Bu bağın kopuşu ister başarıyla ister başarısızlıkla gerçekleşsin, “bu süreç her halükarda bir [soy-birliği cemaati olan] milletin özünü teşkil eden müşterek vasıfların dibini oymaktadır” (2002:95).

Habermas'ın bahsettiği ikinci gelişme, küresel kitle kültürünün dünya çapında yayılması sonucu, birleşme ve farklılaşma diyalektiğinde ilerleyen, etnik grupların sürekli ve dinamik bir şekilde yeni aidiyetlerin, alt-kültürlerin ve hayat tarzlarının peşinde olmalarıdır. Bu süreçler, sanayi sonrası topluma içkin olan bireyselleşme ve “kozmpolit kimlikler” oluşturma eğilimine güç vermektedir. Bu durum, çok-kültürlülük söylemlerinin ortaya koydukları tabloya karşıt olarak, etnik grupların “diğerlerinden açık ve berrak şekilde sınırlanabilir kültürlere sahip homojen bir bütünlük olarak ele alınmasını” reddeder. Küreselleşmeyle birlikte gelen bu süreçlerin ikisi de, ulus kimliklerini zayıflatıcı niteliktedirler (2002:95-7).

Küreselleşmenin başlıca aktörlerinden olan çokuluslu şirketler, ulus devlet sınırlarını her saat ve her gün aşan başlıca küresel temsilcilerdir. Sermayenin ulusal sınırlarından kurtulup dünya çapındaki rekabete ayak uydurma güdüsü, hem ulus devlet sınırlarının ve hem de ulus devletin yurttaşlarına sağladığı ulusal kimliklerin sınırlarının aşındırılmasını da beraberinde getirmiştir. Fordist birikim modelinden esnek birikime geçiş, kitle tüketiminin bu birikim modelini aşması, Fordist üretim modelleri üzerine çokuluslu şirketler tarafından temellenen ekonominin daha fazla uluslararasılaşma eğiliminde bu üretim modelinin kitle tüketimine karşılık verememesiyle ortaya çıkmıştır (Hall, 1998a:43). “Yeni çokuluslu üretim, ‘yeni’ yeni uluslararası işbölümü, üçüncü dünyanın geri kalmış kısımlarını birinci dünyanın ileri diye adlandırılan kısımlarıyla bir

uluslararası üretim biçiminde bağlantılandırmakla kalmaz, kendi toplumundaki geri kalmış sektörleri de yeniden kurmaya çalışır” (Hall, 1998a:44). Böylece taşeronluk, bayilik gibi yollarla çokuluslu üretimle bağlantılı küçük bağımlı ve yerel ekonomiler yaratılmaya başlanmıştır. Bu durum ise, “daha önceki kimlik anlayışını besleyen ekonomik, siyasal ve toplumsal alanları tahrip etmiştir” (Hall, 1998a:44). Bunun bir sonucu olarak, kendini türdeş bir varlık gibi sunabilmek için tüm sınıf, bölge, toplumsal cinsiyet farklılıklarını içinde eritmesi gereken ulusal kimlik anlayışı, küreselleşme süreçleriyle birlikte etkisini yitirmeye başlamıştır. Ulusal oluşum, ulusal ekonomi ve bunların temsil edebileceği ulusal kültürel kimlik anlayışları kayda değer derecede baskı altına alınmıştır (1998a,:43).

Stuart Hall (1998a:46-7), bu ulusal kültürel kimliğin ve ulus devletin baskı altına alınışının sonucu olarak aşınmalarının, çok karmaşık ve tehlikeli bir anı betimlediğini söyler. Ulus-devletin tarih sahnesindeki tek belirleyici olma rolünü terk ederken, aynı zamanda “ulusal kimliğin saldırgan ırkçılık tarafından yönlendirilen çok savunmacı ve çok tehlikeli bir biçime” dönülebileceğini aktarır (1998a:47). Ulus devlet zayıfladığında, sunduğu ulusal kimlikler daha az inandırıcı ve daha az güçlü olmaya başladığında, buna verilen tepkinin iki ayrı yol izlediğini söyleyebiliriz: Ulusüstü ve ulus-altı hareketler. Böylece ortaya çıkan durum, küreselleşmenin yerelleşme süreçlerine ne tür etkiler yaptığını daha açık ortaya koymaktadır.

Küresel kitle kültürü deyimiyse Hall (1998a:49), genel olarak sermayenin ve onun kullandığı iletişim araçlarının (medya, reklamcılık vb.) egemenliğinde oluşan ve özgüllükler aracılığıyla işleyen bir yapıyı anlatır. Bu kültür Amerikan’dır, daima İngilizce konuşur ve Batı merkezlidir. Küresel kitle kültürünün kendine özgü türdeşleştirme biçimleri vardır ve bu türdeşleştirme asla kesin olarak tamamlanmaz ve tamamlanmak için de çabalamaz. “Farklılıkları özümseyerek daha büyük, her şeyi kapsayan ve aslında Amerikan tarzı bir anlayışı olan çerçevenin içine yerleştirmek istemektedir”, ancak “yerel sermayeler aracılığıyla, diğer siyasal ve ekonomik seçkinlerin yanında ve onlarla işbirliği içinde hüküm sürebileceğini anlamış olan bir sermaye biçimidir. Onları silip atmaya kalkışmaz; onların aracılığıyla işler” (Hall, 1998a:49). Başka bir deyişle; “bütün dünyayı avucunun içinde tutmak isteyen tek bir korporasyonun birleştiriciliği yerine, toplumsal ve ekonomik örgütlenmenin daha az merkezi ve merkezleştirilmiş biçimleri” ya da “küçük özgül gruplar ve bireyler

üzerinde işleyen çekiciliğin yönlendirdiği çok daha esnek rejimler” (1998a:51). Benzeri bir vurguyu Hardt ve Negri’nin *İmparatorluk* (2001) adlı eserlerinde de görmekteyiz.

İşte sermayenin bu yeni mantığı, ulus devletlerin kültürel hâkimiyetlerinde önemli temeller sağlayan ekonomik ve siyasi denetim güçlerinin kırılmasıyla birlikte, büyük kolektif kimliklerin de aşınmasına ve artık eskisi gibi bütünleştirici bir unsur olamamalarına neden oldu. Bu anlamda küresel postmodern kimlik, modern dönemin büyük anlatılarına, evrensel değerlere vb. olan tepkinin bir sonucu olarak, ulus kimliklerinin altına veya üstüne yol alınmasına vesile olmaktadır.

Ulusların oluşumlarını incelediğimiz bölümü aklımıza getirecek olursak, örneğin Gellner (2013), ulusları sanayi toplumlarına özgü standart “yüksek kültürler”in yayılmalarıyla açıklamaktaydı. Breuilly (1999), ulusları, hem “kamu”yu temsil eden devlet ve “sivil toplum”u toplumun “özel alanı” arasındaki ayrışmayı hem de toplumun içerisindeki eşitsizlikler ve adaletsizliklerden doğabilecek ayrışmaları giderip bu iki unsuru birleştirecek bir ulusçuluk ideolojisiyle açıklarken; Hobsbawm (1983; 2010) da ulusların “icat edilmiş gelenekler” temelinde ortaya çıkarıldıklarını öne sürüyordu. Diğer taraftan Anderson (2011), ulusların “hayal edilmiş” topluluklar olarak ortaya çıkmalarında kapitalist yayıncılığın rolünü öne çıkarıyordu. Buraya kadar anlatılanlar temelinde, ulus-devletlerin ekonomik, siyasi ve kültürel alanlardaki egemenliklerini kullanabilme güçlerinin oldukça zayıfladığını ortaya koyduk. Bu durum, ulusçulukların ve ulus-devletlerin ulusları devamlılık içeren siyasal birimler olarak oluşturulmasındaki gücünde de bir azaltma yaratabilir. Diğer taraftan, iletişim teknolojilerinin küresel boyutta etkileri, küresel medya ve “küresel kitle kültürü” (Hall, 1998a), ulusların “hayal edilmiş”lerinin altını oyabilecek etkilerde bulunabilirler. Bunlar yerine, belki de küresel düzeyde bir topluluğun “hayal edilmiş”inin yolu açılabilir. Bunun yanında, ulus-devletler, “standartlaştırılmış” “yüksek kültürler”in yegane sağlayıcısı olma rollerini sürdürmektedir. Ancak, yine, örneğin günlük yaşamımızdan bir görüntü olarak, lise ve hatta ortaöğretimdeki öğrencilerin dahi sahip oldukları, internet erişimleri olan akıllı telefonların bu “yüksek kültürler”in ulusal düzeydeki “standartlık”larının altını oyduğunu ileri sürmek, fazla abartı olmayacaktır. Bu durum, belki de yeni “geleneklerin icat edilmesi”nin önünü açacaktır. Son olarak, Smith’in (1998;2009) öncülüğünü yaptığı etno-sembolcü yaklaşımın ileri sürdüğü etnik temelde yürüyen süreklilikler, küresel dönemde etnik bağlara dönüşün açıklanması yolunda önemli bir temel verebilmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ulus kimlik gibi kolektif kimlikler aşınmaya uğramış olup, bunların yerine alt-kimlik, üst-kimlik ya da çok-kültürlülük gibi farklı kavramlar üzerinde durulmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, küresel dönemde ulus-ötesi ya da ulus-üstü kimliklerin yaratılması/oluşturulması çabaları görülmektedir. “Küresel gelişmeler, ulus devletin fonksiyonları ile birlikte modernleşme projelerinin tekil kültürel hedeflerinin gerçekleştirilebilirliğini de etkilemiş”, var olan kültürel kodların giderek aşınmasına neden olmuştur (Karaduman, 2010:2892). Bireylerin kimlik duyguları, modernite projelerinin zamanın gereklerine uygun bir kültürel kimlik sunamamaları nedeniyle etkilenmektedir. Küresel akışlar ve gelişmeler sonucu oluşan kültürel homojenleşme baskıları ve düzensizlik, etnik ve dinsel ideolojilerin canlanması bu kimlik gereksiniminin, farklı arayışların bir göstergesidir. Dolayısıyla modern toplumların kişisizleştirici niteliğine tepkiler ve direnmeler sonucu ortaya bir tikel kimlik arayışı çıkmıştır. Böylece küreselleşmeyle birlikte kimlik olgusunda yapısal bir dönüşüm meydana gelmiş tikel ve marjinal kimliklere doğru bir eğilim oluşmuştur (Karaduman, 2010:2892).

Modernitenin bütünleştirici ve homojenleştirici kimlik söyleminin aksine, postmodernitenin çeşitlilik, farklılık, karmaşıklık, görecelik üzerine temellenen ve heterojenliği kutsayan bir söylem takındığı küresel dönemde kimlik de bu değerler üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda ulusal kültürel kimlikler de, en önemli homojenleştirici kimlik kategorilerinden biri olarak, küreselleşme sürecinde büyük oranda yerinden edilmektedir (Karaduman, 2010:2897).

SONUÇ

Oldukça fazla tartışılmasına rağmen, uzlaşmadan çok ayrılıklara yol açan bir olgu olduğu rahatlıkla söyleyebileceğimiz küreselleşme, çok boyutlu ve karmaşık şekillerde işleyen bir süreç olarak karakterize edilebilir. Ekonomi, kültür, siyaset, hukuk, çevre ve daha birçok alanda etkilerini günlük yaşantılarımızda hissettiğimiz bu olgu, tarihsel süreç olarak modern dönemden çok daha eskilere dayanmakla birlikte, kapitalizm, modernite, sanayi ve iletişim devrimlerinin ivme kazandırdığı süreçleri içermektedir. Ancak esas olarak günümüzde bahsettiğimiz anlamıyla küreselleşme, büyük oranda ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sağladığı kolaylıklar çerçevesinde anlaşılırsa daha anlamlı olacaktır. Bu anlamda mekanı bedensel olarak kat ederken harcanılan zamanın gelişen ulaşım araçlarıyla en aza indirilmesi bir yana, özellikle iletişim alanında telgraf, telefon, televizyon ve en önemlisi internetin keşfmesi ve yayılması, uzaklıkların önemini yitirmesine neden olmaktadır. Son kertede, küreselleşme olgusunun bilinç düzeyine ulaşip çokça tartışılmasına vesile olan nedenler, bu gelişmelerdir.

Ekonomik anlamıyla küreselleşme, dünya pazarlarının oluşması, serbest ticaretin gelişmesi, bilgisayarlar aracılığıyla 24 saat işlem yapılabilen dünya finans piyasalarının bütünleşmesiyle birlikte bir küresel ekonominin yapılanması olarak anlaşılabilir. Uluslararası bölgesel ticaret bloklarının oluşması da, bu bağlamda, küresel ekonominin bütünleşmesinde yardımcı bir unsur olarak işlemektedir. Tabi ki bu durum, ulus-devletlerin kendi sınırları içerisinde kendi belirledikleri ekonomi politikalarını uygulayabilmelerinin önünde engel teşkil etmekte, böylece ulus-devletlerin hareket alanlarını da sınırlamaktadır. Çok-uluslu küresel şirketlerin dünya ekonomisinde giderek daha fazla söz sahibi olmaları, ulus-devletlerin bu şirketlerden gelecek yatırımları kaçırmamaları için istedikleri ortamların sağlanması yönünde hareket etmelerini gerektirmektedir.

Siyasal küreselleşme de, yine en büyük etkiyi ulus-devletler üzerinde sergilemektedir. Gerek hukuksal gerekse siyasal açıdan uluslararası örgütlerin ulus-devletler üzerinde sınırlayıcı etkiler yapan örneğin Birleşmiş Milletler ya da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi örgütler, küresel siyasal arenada ulus-devletlerin vatandaşlarına

sağlamaları gereken hak ve özgürlükler konusunda baskı unsuru olabilmektedir. Bunların yanında hükümet dışı uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri de, ulus-devletlerin bu durumundan meydana gelen meşruiyet boşluklarının doldurulmasında etkin roller oynamaya başlayarak, küresel kararlar alabilen örgütlerde resmi olmasa da söz sahibi olabilmekte, yer yer gündem belirleyebilecek lobi faaliyetlerini yürütebilmektedirler. Bir diğer yandan, ulus-devletlerin aldıkları kararlar, diğer devletlerin içerisinde etkilerde bulunabilmektedir. Bu anlamda ulus-devletlerin iç politikaları da, küresel ve bölgesel süreçlerden bağımsız değerlendirilememektedir. Küresel sonuçları olan konular üzerinde (örneğin çevre konuları) küresel kararlar alınması gereği de, ulus-devletlerin egemenliklerini kullanabilme kapasitelerinde derin yarıklar açmaktadır. Böylelikle, devletlerarası sistemin kurulduğu tarih sayılan 1648 Westphalia Anlaşma'sıyla oluşan klasik egemenlik rejiminin de büyük oranda eridiği görülmektedir.

Küresel kültürel durum, belki de küreselleşmenin en karmaşık boyutunu oluşturmaktadır. Bir taraftan çok-uluslu şirketlerin dünya çapında homojen bir kültür dayattığı savları, diğer taraftan bu şirketlerin ürünlerini sattıkları pazarlardaki yerel koşullara kendilerini uydurmak için ellerinden geleni yaptıkları gerçeği, küresel kültürün niteliği konusunda bizi başka bir arayışa sürüklemiştir. Bu noktada, esas olarak başka kültürlerle etkileşime girmemiş hiçbir kültürün olmadığı kabulüyle birlikte, bütün kültürlerin özünde melez yapılar oldukları ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ise, bu melezleşmenin en üst düzeyde yaşandığı kültürel ortamı sağlamaktadır. Küresel kültür konusundaki bir diğer unsur, küresel medya kuruluşlarının, reklam ve imaj yaratarak bunları pazarlama yoluyla bireysel kimliklerin yapılarını etkilemesidir. Postmodern kimliklerle bağlantılı olarak, küresel dönemde kimlikler oldukça akışkan, süratle değişebilen bir hal almıştır. Kimliklerin bu özellikleri, benliğinde süreklilik arayan ve kendisine sabit gönderme noktaları yaratacak kimliklere meyleden insanlarda tepkisel olarak etnik ve dinsel milliyetçiliklere bir eğilim ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bununla beraber, kozmopolit düşüncenin de eskiden olduğundan daha fazla tartışıldığı görülmektedir. Bunun neticesinde, bir yanda ulus-üstü baskılanmalar, diğer yanda ise ulus-altı hareketlerin etkileri neticesinde küresel ve yerel eksen arasında sıkışan ulus kimlikleri de aşınmaya uğramaktadır.

Ulus kimliklerinin bu şekilde baskı altına alınmasında büyük oranda ulus-devletlerin siyasal ve ekonomik alandaki egemenliklerinin önemli kısmının aşınmaya uğraması sonucu, kültürel egemenliklerinin de erimeye maruz kalmaları etkili olmuştur. Ulus oluşumlarını incelediğimiz farklı yaklaşımların hemen hepsinde belirtilen husus, ulusların oluşumlarında ulus-devletlerin önemli bir rolü olduğudur. Dolayısıyla, kolektif bir kimlik türü olarak ulus kimliğinin en önemli sağlayıcısı konumundaki ulus-devletlerin egemenliklerinin, hatta meşruiyetlerinin tartışma konusu olması, vatandaşlarına sağladıkları ulusal kültürel kimliklerin de tartışılmalarına, güvenilirliklerini ve inandırıcılıklarını kaybetmelerine neden olabilmektedir. Ancak, bu durum, ulus kimliklerinin daha saldırgan bir hale dönüşmelerinin de önünü açabilir.

Bütün bunlar, küreselleşmenin getirdiği sonuçları içerseler de, ulus-devletlerin küreselleşmeyle birlikte yok olacağı yönünde bir eğilim söz konusu değildir. Ulus-devletlerin, küreselleşme süreçlerinde egemenliklerini kullanabilme kapasitelerinin önemli bölümünü paylaşmak zorunda kaldıkları bir gerçektir. Ancak bu oluşumlar, küresel siyaset sahnesinde hala önemli bir yer tutmaktalar, yalnız, artık küresel siyasetin tek belirleyici unsurları olarak görülmemek kaydıyla. Görüşlerini sunduğumuz birçok araştırmacının belirttiği gibi, küresel arenada, ulus-devletlerin sağladığı meşruiyet gücüne erişebilecek bir oluşum yoktur ve yakın zamanda ortaya çıkacak gibi görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alankuş, S. (2000). Yerellikler, Yerelliğin İmkanları ve Yerel Medya. E. F. Keyman, & A. Y. Sarıbay içinde, *Global/Yerel Eksende Türkiye* (s. 295-330). İstanbul: Alfa .
- Albrow, M. (1996). *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Amin, A. (Ed.) (1994). *Post-Fordism: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (6. b.). (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Appadurai, A. (1988, February). Putting Hierarchy in Its Place. *Cultural Anthropology*, III(1), 36-49.
- Appadurai, A. (1997). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. M. Featherstone içinde, *Global Culture* (9. b., s. 295-311). Bristol: Sage Publications.
- Armstrong, J. (1982). *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Balibar, E., & Wallerstein, I. (2007). *İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* (4. b.). (N. Ökten, Çev.) İstanbul: Metis.
- Barber, B. (2001). *Jihad vs. McWorld* (2. b.). New York: Ballantine.
- Başkaya, F. (2005). *Kavram Sözlüğü*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınevi.
- Baudrillard, J. (1988). Simulacra and Simulations. M. P. (Ed.) içinde, *Jean Baudrillard: Selected Writings* (s. 166-184). Stanford: Stanford University Press.
- Baudrillard, J. (1991). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1995). Searching for a Centre That Holds. M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Ed.) içinde, *Global Modernities* (s. 140-154). London: Sage.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Malden: Polity Press.

- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (4. b.). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (2003). Rooted Cosmopolitanism: Emerging from a Rivalry of Distinctions. U. Beck, N. Sznajder, & R. Winter (Ed.) içinde, *Global America: The Cultural Consequences of Globalization* (s. 15-30). Liverpool: Liverpool University Press.
- Beck, U. (2009). Küreselleşme Nedir? K. Bülbül (Ed.) içinde, *Küreselleşme* (K. Bülbül, Çev., s. 169-174). Ankara: Orion.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture* (2. b.). London: Routledge.
- Bilig, M. (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bolay, S. H. (2002). Küreselleşme ve Milli Kültürler. M. Altan, M. S. Aydın, S. H. Bolay, M. Erdoğan, & A. Y. Sarıbay (Ed.) içinde, *Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme* (s. 55-69). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Bostancı, N. (2003). Toplum ve Kültür. İ. Sezal (Ed.) içinde, *Sosyolojiye Giriş* (2. b., s. 107-32). Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State, second edition*. Manchester: Manchester University Press.
- Breuilly, J. (1999). Approaches to Nationalism. G. Balakrishnan (Ed.) içinde, *Mapping the Nation* (2. b., s. 146-74). London: Verso.
- Brown, G. W. (2008, January). Globalization is What We Make of it: Contemporary Globalization Theory and the Future Construction of Global Interconnection. *Political Studies Review, Volume 6, Issue 1*, s. 42-53.
- Canclini, N. G. (2005). *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity* (2. b.). (C. L. Chiappari, & S. L. Lopez, Çev.) Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2010a). *The Information Age: Economy, Society and Culture* (2. b., Cilt I). Malden: Wiley-Blackwell.
- Castells, M. (2010b). *The Informational Age: The Power of Identity* (2. b., Cilt II). Malden: Wiley-Blackwell.
- Castells, M. (2010c). *The Informational Age: End of Millennium* (2. b., Cilt III). Malden: Wiley-Blackwell.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (7. b.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Chambers, I. (2005). *Göç, Kültür, Kimlik*. (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Clark, I. (2008). Güvenlik Devleti. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (A. R. Güngen, Çev., s. 215-28). Ankara: Phoenix.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern Devletin Doğuşu*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Dirlik, A. (2009a). Küresel Modernite mi?: Küresel Kapitalizm Çağında Modernite. A. Dirlik içinde, *Kriz, Kimlik ve Siyaset: Küreselleşme Yazıları* (S. Oğuz, Çev., s. 89-114). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dirlik, A. (2009b). Tarihin Sonu ve Başlangıcı Olarak Küreselleşme: Yeni Bir Paradigmanın Çelişkili İçerimleri. A. Dirlik içinde, *Kriz, Kimlik, Siyaset: Küreselleşme Yazıları* (S. Oğuz, Çev., s. 47-88). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ellwood, W. (2010). *The No-Nonsense Guide to Globalization*, (4. b.). Oxford: New Internationalist.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik bir bakış*. (E. Uşaklı, Çev.) İstanbul: Avesta.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-Devlet*. Ankara: Dost.

- Featherstone, M., Lash, S., & Robertson, R. (Ed.) (1995). *Global Modernities*. London: SAGE.
- Fried, M. H. (1968). State: The Institution. D. L. Sills içinde, *International Encyclopedia of the Social Sciences* (Cilt VX, s. 143-50). New York: Macmillan and Free Press.
- Friedman, J. (1997). Global Crises, The Struggle for Cultral Identity and Intellectual Porkbarelling: Cosmopolitans versus Locals, Ethnics and Nationals in the Era of De-hegemonisation. P. Werbner, & T. Modood (Ed.) içinde, *Debating Cultural Hybridity: Multicultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. (s. 70-89) London: Zed Books.
- Friedman, T. (2010). *Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği* (4. b.). (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Boyner Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Gellner, E. (1965). *Thought and Change*. London: The University of Chicago Press.
- Gellner, E. (1999). The Coming of Nationalism and Its Interpretation: The Myths of Nation and Class. G. Balakrishnan (Ed.) içinde, *Mapping the Nation* (2. b., s. 98-145). London: Verso.
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk* (3. b.). (B. Ersanlı, & G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.
- Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?* (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Giddens, A. (2010a). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2010b). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Gözler, K. (2001). *Anayasa Hukukuna Giriş: Türk Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Guibernau, M. (2004). Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment. *Nations and Nationalism*, 10(1/2), 125-41.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletin Akıbeti*. (M. Beyaztaş, Çev.) İstanbul: Bakış Yayınları.
- Hall, S. (1995). The West and The Rest. S. Hall, & B. Gieben içinde, *Formations of Modernity* (4. b., s. 275-332). Oxford: Blackwell.
- Hall, S. (1998a). Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik. A. D. King (Ed.) içinde, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi* (G. Seçkin, & Ü. H. Yolsal, Çev., s. 39-62). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hall, S. (1998b). Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler. A. D. King (Ed.) içinde, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi* (G. Seçkin, & Ü. H. Yolsal, Çev., s. 63-96). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hannerz, U. (1992). *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, U. (1996). *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge.
- Hardt, M., & Negri, A. (2001). *Empire* (4. b.). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hardt, M., & Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

- Held, D. (2008). Uluslararası Hukukun Değişen Yapısı: Egemenlik Dönüştü mü? D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (C. Boyraz, Çev., s. 196-214). Ankara: Phoenix.
- Held, D., & McGrew, A. (2008). Giriş: Büyük Küreselleşme Tartışması. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 7-71). Ankara: Phoenix.
- Held, D., & McGrew, A. (2010). *Globalization/Anti-Globalization: Beyond The Great Divide*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- Heywood, A. (2002). *Politics* (2. b.) London: Palgrave Macmillan.
- Hirst, P., & Thompson, G. (2007). *Küreselleşme Sorgulanıyor* (4. b.). (Ç. Erdem, & E. Yücel, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1983). Introduction: Inventing Traditions. E. J. Hobsbawm, & T. Ranger (Ed.) içinde, *The Invention of Tradition* (s. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (4. b.). (O. Akınbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon&Schuster.
- Huntington, S. P. (2007). Medeniyetler Çatışması Mı? K. Bülbül (Ed.) içinde, *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme, Kültür, Medeniyet* (M. Çalık, Çev., s. 281-314). Ankara: Orient Yayınları.
- İçli, G. (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Inda, J. X., & Rosaldo, R. (2008). Tracking Global Flows. J. X. Inda, & R. Rosaldo (Ed.) içinde, *The Anthropology of Globalization: A Reader* (2. b.). Maiden, MA: Blackwell.

- Inward and outward foreign direct investment flows, annual 1970-2012*. Erişim tarihi: 17 Aralık 2013. United Nations Conference on Trade and Development Ağ Sitesi: <http://unctadstat.unctad.org/TableView/tableView.aspx?ReportId=88>.
- Jameson, F. (1992). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Mantığı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jameson, F. (1998). Postmodernism and Consumer Society. F. Jameson (Ed.) içinde, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern 1983-1998* (s. 1-20). London: Verso.
- Jessop, B. (1994). Post-Fordism and the State. A. Amin (Ed.) içinde, *Post-Fordism: A Reader* (s. 251-79). Oxford: Blackwell.
- Juris, J. S. (2008). The New Digital Media and Activist Networking within Anti-Corporate Globalization Movements. J. X. Inda, & R. Rosaldo (Ed.) içinde, *The Anthropology of Globalization: A Reader (2. baskı)*. Maiden, MA: Blackwell.
- Kalaycı, H. (2008). Etnisite ve Ulus Karşılaştırması. *Doğu Batı*(44), 91-113.
- Kale, N. (2002, Temmuz). Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru. *Doğu Batı*(19), 31-51.
- Kansu, I. (Ed.) (1997). *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme (3. b.)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. *Journal of Yaşar University* 17(5), 2886-2899.
- Kazgan, G. (2000). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet/Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kellner, D. (2001). Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası, (G. Seçkin, Çev.). *Doğu Batı*(15). 187-219.
- Keohane, R. O. (2008). Uluslararası Toplumda Egemenlik. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 178-195). Ankara: Phoenix.

- Keohane, R. O., & Nye Jr., J. S. (2008). Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve Ne Olmuş Yani?). D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (M. C. Çelebi, Çev., s. 97-106). Ankara: Phoenix.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik. B. Örs (Ed.) içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (4. b., s. 307-50). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyman, F. E. (1998). Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı. F. E. Keyman, & A. Y. Sarıbay (Ed.) içinde, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam* (s. 34-55). Ankara: Vadi Yayınları.
- Kurubaş, E. (2008). Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki. *Doğu Batı*(44), 11-41.
- Lash, S., & Urry, J. (1993). *The End of Organised Capitalism* (4. b.). Cambridge: Polity Press.
- Lash, S., & Urry, J. (1994). *Economies of Sign and Space*. London: Sage.
- Lechner, F. J. (2009). *Globalization: Making of World Society*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Lechner, F. J., & Boli, J. (2005). *World Culture: Origins and Consequences*. Malden: Blackwell Publishing.
- Maalouf, A. (2003). *In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*. (B. Bray, Çev.). New York: Penguin Books
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *The Communist Manifesto*. London: Pluto Press.
- Matthews, J. T. (2008). İktidar Kayması. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (M. C. Çelebi, Çev., s. 247-56). Ankara: Phoenix.
- McGrew, A. (1992). Globalization. S. Hall, D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Modernity and its Futures* (s. 87-92). Cambridge: Polity.
- McLuhan, M. (1960). *Explorations in Communication*. Boston: Beacon Press.

- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*. Canada: University of Toronto Press.
- McLuhan, M. (1994). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Massachusetts: The MIT Press.
- Mittelman, J. H. (2000). *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance*. Princeton: Princeton University Press.
- Modelski, G. (2008). Küreselleşme. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (E. Sarıot, Çev., s. 75-81). Ankara: Phoenix.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies* (2 b.). London: HarperCollinsPublishers.
- Ohmae, K. (2005). *The Next Global Stage: Challenges and Opportunities in Our Borderless World*. New Jersey: Wharton School Publishing.
- Oran, B. (2000). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Öğün, S. S. (2005). Uçucu Kimliklerimiz. F. Başkan (Ed.) içinde, *Küreselleşmenin Yüzleri* (s. 123-144). İstanbul: Everest Yayınları.
- Özbudun, E., & Keyman, F. E. (2002). Cultural Globalization in Turkey. P. L. Berger, & S. P. Huntington (Ed.) içinde, *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World* (s. 296-320). Oxford: Oxford University Press.
- Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (4. b.). Ankara: Doğu Batı.
- Öztürk, F. (2013, Aralık 28). *Türkiye ekonomisinin kırılma noktası: 24 Ocak İstikrar Kararları*. Erişim tarihi: 18 Aralık 2013. Dünya Bülteni Haber Portalı Ağ Sitesi: <http://www.dunyabulteni.net/haberler/244303/turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari>.
- Özyurt, C. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. İstanbul: Açılımkitap.
- Pierson, C. (1996). *The Modern State: Key Ideas*. London: Routledge.

- Pieterse, J. N. (2009). *Globalization and Culture*. (2. b.) Lanham: Bowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Reich, S. (1998, Aralık). What is Globalization?: Four Possible Answers. *Working Paper #261*. Erişim tarihi: 14 Kasım 2013. The Helen Kellogg Institute For International Studies. <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/261.pdf> .
- Renan, E. (2000). What is a Nation? H. K. Bhabha içinde, *Nation and Narration* (7. b., s. 8-22). London: Routledge.
- Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extentions*. London: SAGE Publications.
- Ritzer, G. (2007). McDonaldlaştırmaya Giriş. K. Bülbül (Ed.) içinde, *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme, Kültür, Medeniyet* (Ş. S. Kaya, Çev., s. 187-218). Ankara: Orient Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G., & Stillman, T. (2003). Assessing McDonaldization, Americanization and Globalization. U. Beck, N. Sznajder, & R. Winter (Ed.) içinde, *Global America: The Cultural Consequences of Globalization* (s. 30-48). Liverpool: Liverpool University Press.
- Robertson, Roland. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture* (5. b.). London: Sage.
- Robertson, Roland. (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Ed.) içinde, *Global Modernities* (s. 25-44). London: Sage.
- Robertson, Roland. (1998). Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu. A. D. King (Ed.) içinde, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi* (G. Seçkin, & Ü. H. Yolsal, Çev., s. 97-121). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Robertson, Robbie. (2003). *The Three Waves of Globalization*. London: Fernwood Publishing.

- Robins, K. (2008). Küreselleşme Karşılaşmaları. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 287-295). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Robinson, W. I. (2007). Theories of Globalization. G. Ritzer (Ed.) içinde, *The Blackwell Companion to Globalization* (s. 125-144). Malden: Blackwell.
- Rokkan, S. (1975). Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations Within Europe. C. Tilly (Ed.) içinde, *The Formation of National States in Western Europe* (s. 562-600). Princeton: Princeton University Press.
- Rosenberg, J. (2008). Küreselleşme Kuramının Sonu. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (s. 116-122). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Said, E. W. (2007). Cehaletler Çatışması. K. Bülbül (Ed.) içinde, *Yerel Kimliklerden Küresel Stratejilere Küreselleşme, Kültür, Medeniyet* (M. Ceylan, Çev., s. 315-322). Ankara: Orient Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2000). Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam. F. E. Keyman, & A. Y. Sarıbay (Ed.) içinde, *Global/Yerel Eksende Türkiye* (s. 213-230). İstanbul: Alfa.
- Sarıbay, A. Y. (2004). *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Sarıtaş, İ. (2006). Küreselleşme Kavramı. T. Erdem (Ed.) içinde, *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler* (s. 389-426). Ankara: Lotus.
- Sarıtaş, Z. M. (2005). *Küreselleşmenin Siyasal Boyutu: Yeni Dünyada Siyaset*. İstanbul: Bilgi Dönüşüm Yayınları.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2002). *Global Networks, Linked Cities*. London: Routledge.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar Cemaati*. (Ö. Okur, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

- Scholte, J. A. (2000). *Globalization: A Critical Introduction*. New York: St. Martin's Press.
- Shamir, R. (2005, Haziran). Without Borders? Notes on Globalization as a Mobility Regime. *Sociological Theory*, Vol. 23, No. 2, 197-217.
- Sklair, L. (2002). *Globalization: Capitalism&Its Alternatives*. New York: Oxford University Press.
- Slaughter, A.-M. (2008). Küresel Ekonomiyi Yönetim Şebekeleri Aracılığıyla Yönetmek. D. Held, & A. McGrew (Ed.) içinde, *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (A. R. Güngen, Çev., s. 229-46). Ankara: Phoenix.
- Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Malden: Blackwell.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.
- Smith, A. D. (2002). When is a nation? *Geopolitics*(7(2)), 5-32.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge.
- Smith, A. D. (2010). *Milli Kimlik* (6. b.). (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spivak, G. C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present* (2. b.). Cambridge: Harvard University Press.
- Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.
- Stohl, C. (2005). Globalization Theory. S. May, & D. K. Mumby (Ed.) içinde, *Engaging Organizational Communication Theory and Research* (s. 223-61). Thousand Oaks: Sage.
- Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şenel, A. (2013). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (4. b.). Ankara: Bilim ve Sanat.

- TheEconomist. (1995, Aralık 23). The Nation-State is Dead. Long Live the Nation-State. *The Economist*, s. 15-18.
- Therborn, G. (1995). Routes to/through Modernity. M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Ed.) içinde, *Global Modernities* (s. 124-139). London: SAGE Publications.
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel Emperyalizm*. (E. Zeybekoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*. (A. Eker, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Touraine, A. (1994). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vincent, A. (2010). *Modern Political Ideologies* (3. b.). Malden: Wiley-Blackwell.
- Virilio, P. (1991). *The Lost Dimension*. (D. Moshenberg, Çev.) New York: Semiotext(e).
- Virilio, P. (1997). *Open Sky*. London: Verso.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1997). Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System. M. Featherstone (Ed.) içinde, *Global Culture* (9. b., s. 31-55). London: Sage.
- Wallerstein, I. (1998). Ulusal ve Evrensel: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir Mi? A. D. King (Ed.) içinde, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* (G. Seçkin, & Ü. H. Yolsal, Çev., s. 121-138). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (2. b.). (E. Abadoğlu, & N. Ersoy, Çev.) İstanbul: bgst Yayınları.
- Waters, M. (2001). *Globalization: Key Ideas* (2. b.). London: Routledge.

- Watkins, F. M. (1968). State: The Concept. D. L. Sills içinde, *International Encyclopedia of the Social Sciences* (Cilt XV, s. 150-6). New York: Macmillan and Free Press.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- World Trade Organization International Trade Statistics 2013*. Erişim tarihi: 17 Aralık 2013. World Trade Organization Ağ Sitesi: http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_world_trade_dev_e.pdf.
- Yurdusev, N. (1997) Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği. A. Eralp (Ed.) içinde, *Türkiye ve Avrupa*. (s. 17-85). Ankara: İmge Kitabevi
- Zengingönül, O. (2004). *Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*. Ankara: Adres Yayınları.